ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΤΕΤΡΑΔΙΑ του ΙΝΕ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Τεύχος 26
Απρίλιος 2006
Τιμή Τεύχους 5 €

Γραφεία:
Εμμ. Μπενάκη 71α, 106 81 Αθήνα
Ταχ. Θυρίδα 3626, 102 10 Αθήνα

Εκδότης:
Χρήστος Πολυζωγόπουλος

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Πέτρος Λινάρδος - Ρυλμόν

Ηλ. σελιδοποίηση - Παραγωγή - Εκτύπωση:
ΚΑΜΠΥΛΗ ADV.
Αντιγόνης 60, Αθήνα
Τηλ.: 210-51.56.820, Fax: 210-51.56.811

Συνδρομές (Τέσσερα Τεύχη):
Ιδιωτών: 20 €
Συνδικαλιστικών Οργανώσεων: 20 €
Φοιτητών: 15 €
Οργανισμών, επιχειρήσεων, τραπεζών, δημοσίων υπηρεσιών: 40 €
Συνδρομή εξωτερικού: 50 €

Εμβάσματα - Επιταγές:
Χρήστος Πολυζωγόπουλος
Κώστας Πουπάκης
Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ
Εμμ. Μπενάκη 71α, 106 81 Αθήνα

Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση:

Η ανάγκη ενός Νέου Αναπτυξιακού Υποδείγματος

Περιεχόμενα

Πρόλογος του Χρήστου Πολυζωγόπουλου, Προέδρου του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ 4

Βασικά Συμπεράσματα 7

Κεφάλαιο 1°: Καθοριστικοί παράγοντες των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών 1996-2004 15
- 1.1 Η ελληνική οικονομία 1996 - 2004. Τα βασικά δεδομένα 17
- 1.2 Καθοριστικοί παράγοντες της μεγέθυνσης του ΑΕΠ 1996-2004 23
- 1.3 Καθοριστικοί παράγοντες των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου 25
- 1.4 Καθοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας της εργασίας και της απασχόλησης 26
- 1.5 Οι δύο χρηστοί κύκλοι της ελληνικής οικονομίας και η ανάπτυξη μετά το 2006 33

Κεφάλαιο 2°: Οι καθοριστικοί παράγοντες της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας 36
- 2.1 Δείκτες ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας 36
- 2.2 Ο περιορισμός της εξωτερικής ισορροπίας και η ανταγωνιστικότητα 39
- 2.3 Η ανταγωνιστικότητα τιμής και τα περιθώρια κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα της ελληνικής οικονομίας 43
- 2.4 Η ανταγωνιστικότητα τιμής και το κόστος εργασίας 45
- 2.5 Η στρατηγική της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας: κατευθυντήριες γραμμές 47

Κεφάλαιο 3°: Από την ανταγωνιστικότητα του κόστους εργασίας στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της γνώσης 59
- 3.1 Εισαγωγή 59
- 3.2 Η γνώση ως συντελεστής παραγωγής 61
- 3.3 Οι παράγοντες της καινοτομίας 62
  - 3.3.1 Η καινοτομία και η οικονομία της γνώσης 62
  - 3.3.2 Καινοτομία και ανταγωνιστικότητα στον τουριστικό τομέα 65
  - 3.3.3 Ο νέος κλάδος των τροφίμων 66
  - 3.3.4 Ανάπτυξη και καινοτομία στις δραστηριότητες παραγωγής λογισμικού 8
  - 3.3.5 Περιφερειακή ανάπτυξη και οικονομία της γνώσης 70

Κεφάλαιο 4°: Μια νέα αναπτυξιακή στρατηγική 73
- 4.1 Εισαγωγή 73
- 4.2 Επιχειρηματικότητα και ανταγωνιστικότητα 74

4.3 Οι μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις και ο στόχος της ανταγωνιστικότητας 75
4.4 Δημόσιος τομέας και ανταγωνιστικότητα 77
4.5 Ανθρώπινο δυναμικό και αγορά εργασίας 78
4.6 Περιφερειακές στρατηγικές 79

Παράρτημα: Διερεύνηση των συνθηκών εξωτερικής και εσωτερικής ισορροπίας 81

Βιβλιογραφία: 93

Contents

COMPETITIVENESS and ELUPLOYMENT: The necessity of a new model of development

Prologue of Christos Polyzogopoulos, President of INE-GSEE/ADEDY 4

Basic convulsions 7

Chapter 1: Determining factors of the macroeconomic changes during the period 1996-2004 15

Chapter 2: Determining factors of the Greek economy competitiveness 36

Chapter 3: From the competitiveness of the labour cost to the competitiveness of the economy 59

Chapter 4: A new development strategy 73

Annex: Conditions of external and internal equilibrium 81

Bibliography: 93

Πρόλογος

Η σύγχρονη διαδικασία διεθνοποίησης που συμπίπτει με το τέλος του προηγούμενου και την απαρχή του νέου αιώνα, προσδίδει νέες προκλήσεις και νέα χαρακτηριστικά στοιχεία στις οικονομικές και κοινωνικές όψεις του διεθνούς και ευρωπαϊκού συστήματος. Οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία για τις διεθνείς πολιτικές, αφορούν στη μεταβολή του προτύπου της κρατικής παρέμβασης στις αγορές αγαθών, χρήματος και εργασίας, σ΄ ένα πρότυπο φιλελευθεροποίησής τους, διεθνοποίησης των αγορών κεφαλαίου και χρήματος και αυτονόμησής τους από την πραγματική οικονομία.

Όμως, οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία για τον κόσμο της εργασίας, αφορούν στην διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού υποδείγματος και μιας νέας στόχευσης της αναπτυξιακής στρατηγική, που δεν είναι άλλη από την επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης και της βελτίωσης του επιπέδου της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Η νέα αυτή αναπτυξιακή στρατηγική προϋποθέτει την ενεργοποίηση των κοινωνικών και παραγωγικών δυνάμεων της χώρας μας, ξεπερνά τα εθνικά μας σύνορα, αφού μετά την κυκλοφορία του ευρώ και την διεύρυνση της ευρωπαϊκής ένωσης, κεντρικό αίτημα των κοινωνικών και οικονομικών φορέων της Ένωσης αναδεικνύεται η αναγκαιότητα της βελτίωσης της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας των ευρωπαίων πολιτών.

Η κατεύθυνση και το περιεχόμενο αυτής της αναπτυξιακής στρατηγικής, προϋποθέτει την βελτίωση ***της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας****, οι προσδιοριστικοί παράγοντες της οποίας είναι η ποιότητα και το επίπεδο των αναπτυξιακών και κοινωνικών υποδομών, η ποιότητα των προϊόντων, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου, η οργάνωση της εργασίας και της διοίκησης, η τεχνολογία, η έρευνα, η εκπαίδευση κλπ. και όχι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τιμής που ενδιαφέρει μόνο τις επιχειρήσεις που προσπαθούν να την επιτύχουν, κυρίως, με την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και τον περιορισμό προστασίας της απασχόλησης.*

Από την άποψη αυτή, είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της χώρας μας, όπου ενώ το μοναδιαίο κόστος εργασίας μεταξύ των ετών 1981 και 2004 μειώθηκε περίπου κατά 25% σε πραγματικούς όρους, εντούτοις η εξέλιξη αυτή δεν εμπόδισε την διαρκή επιδείνωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας, όπως αυτή εμφανίζεται στις επιδόσεις της χώρας στο διεθνές εμπόριο.

Πως όμως εξηγείται *αυτή η εξέλιξη της μη μετατροπής της μείωσης του κόστους εργασίας σε αύξηση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας;*

Εξηγείται, κατά την γνώμη μας, από το γεγονός ότι μεταξύ των δύο μεγεθών (κόστος εργασίας και ανταγωνιστικότητας) υπάρχει πολύ ασθενής σχέση εξάρτησης. Έτσι, η μείωση του κόστους εργασίας, οδήγησε σε άνοδο των κερδών και σε αύξηση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας, η κατάσταση του οποίου πρέπει να προβληματίσει σοβαρά την αναπτυξιακή και οικονομική πολιτική.

Κατά συνέπεια, η αύξηση των ελληνικών εξαγωγών και η διεύρυνση του μεριδίου στις αγορές προορισμού, προϋποθέτουν την μείωση των περιθωρίων κέρδους και μεσο-

μακροπρόθεσμα τη βελτίωση της ποιότητας και της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας καθώς και την διαφοροποίηση της διάρθρωσης των εξαγωγών.

Διαφορετικά, εάν οι εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας μας παραμείνουν μέτριες, τότε η χρηματοδότηση του διευρυνόμενου ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών θα πραγματοποιηθεί από πόρους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, στην κατεύθυνση επίτευξης της πραγματικής σύγκλισης.

Η προοπτική αυτή της πραγματικής σύγκλισης θεωρούμε ότι αποτελεί την κυρίαρχη πρόκληση της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα μάλιστα την περίοδο μέχρι το τέλος της τρέχουσας δεκαετίας, όπου ο στόχος βελτίωσης του επιπέδου της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας με την επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής σύγκλισης, απαιτείται, κατά τη γνώμη μας, να κατέχει σημαντική θέση στις οικονομικές και κοινωνικές επιλογές της χώρας μας.

Αντίθετα, τα πρόσφατα μέτρα πολιτικής της κυβέρνησης που αναφέρονται στην ιδιωτικοποίηση των δημοσίων επιχειρήσεων προκειμένου να χρηματοδοτηθούν τα δημόσια ελλείμματα και οι διαρθρωτικές αλλαγές ευελιξίας και μείωσης του κόστους εργασίας για την βελτίωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας, αδυνατούν να επιτύχουν την βραχυχρόνια ισορροπία των δημοσιονομικών και μακρο-οικονομικών μεγεθών. Ταυτόχρονα, αδυνατούν να δημιουργήσουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις της μεσο-πρόθεσμης ισορροπίας των αναπτυξιακών-επενδυτικών αδυναμιών καθώς και των κοινωνικών και εισοδηματικών ανισοτήτων αφού ελαχιστοποιούνται στην λειτουργία της οικονομίας οι προσδοκίες της ζήτησης. Επιπλέον, τα μέτρα αυτά δεν στέφονται από επιτυχία εξαιτίας της συμπεριφοράς των οικονομικών υποκειμένων (επιχειρήσεις, νοικοκυριά) στην χώρα μας.

Η συζήτηση στο Εθνικό Συμβούλιο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας (ΕΣΑΑ) και στην ελληνική κοινωνία για την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας πραγματοποιείται σε μία κρίσιμη στιγμή για την ανάπτυξη και την απασχόληση.

Η έκθεση του ΚΕΠΕ που κατατέθηκε στο ΕΣΑΑ στη συνεδρίαση της 16ης Μαΐου ως βάση συζήτησης, δεν είναι μόνο ανεπαρκής στο επίπεδο της κατανόησης των παραγόντων που έχουν επηρεάσει την ανταγωνιστικότητα, αλλά θεωρεί ως μόνη δυνατή στρατηγική, μία γενικευμένη επίθεση εναντίον των εργατικών αμοιβών, των εργασιακών σχέσεων και των ασφαλιστικών δικαιωμάτων.

Έτσι, θεωρήσαμε αναγκαίο ως συνδικαλιστικό κίνημα να ζητήσει η ΓΣΕΕ από το ΙΝΕ τη σύνταξη μιάς έκθεσης που θα τεκμηριώνει μία εναλλακτική ανάλυση του ζητήματος της ανταγωνιστικότητας, αλλά και μία εναλλακτική στρατηγική για την ανάπτυξη, την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την αύξηση της απασχόλησης.

Η έκθεση του ΙΝΕ υποστηρίζει ότι είναι αναγκαία αλλά είναι και δυνατή η διαμόρφωση ενός Νέου Αναπτυξιακού Υποδείγματος, το οποίο μπορεί να εξασφαλίσει την μετάβαση στην Οικονομία της Γνώσης, μέσω της υποστήριξης της καινοτόμου επιχειρηματικότητας, της αναβάθμισης των γνώσεων και των ευθυνών των εργαζομένων καθώς και της αποτελεσματικότερης λειτουργίας του δημόσιου τομέα της οικονομίας.

Τέλος, ελπίζουμε ότι η Έκθεση αυτή θα επιτύχει τον στόχο της, αποτελώντας χρήσιμο εργαλείο για τα συνδικαλιστικά στελέχη, τους εργαζόμενους, τους πολίτες και τους επιστήμονες, ειδικότερα δε για τα μέλη του ΕΣΑΑ και τους φορείς τους οποίους εκπροσωπούν.

Χρήστος Πολυζωγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Βασικά Συμπεράσματα

1. Η ανταγωνιστικότητα μειώνεται παρά τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Κατά την περίοδο 1996-2004, οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης της οικονομίας, που ήταν συνάρτηση της εισροής ευρωπαϊκών πόρων, των επενδύσεων υποδομής για τους ολυμπιακούς αγώνες, και της αύξησης του εσωτερικού και εξωτερικού δανεισμού, δεν μπόρεσαν να συγκρατήσουν την συνεχιζόμενη επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Οι εξαγωγές προς την Ευρωπαϊκή Ένωση κατέρρευσαν από το 8% του ΑΕΠ το 1985, σε 3% το 2004. Ενώ το 1984 οι ελληνικές εξαγωγές κάλυπταν το 50% των ελληνικών εισαγωγών, σήμερα καλύπτουν μόλις το 25%. Επίσης το μερίδιο της Ελλάδας στη αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι σήμερα μειωμένο σε σχέση με το επίπεδο του 1960, όταν το αντίστοιχο μερίδιο της Ισπανίας έχει τριπλασιαστεί και της Πορτογαλίας έχει αυξηθεί κατά 2,5 φορές.

Το αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι ότι το εμπορικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαίνεται πλέον γύρω από το -9%. Η βελτίωση που παρουσιάστηκε τα τελευταία έτη, και η οποία αναμένεται να συνεχιστεί κατά το 2005, οφείλεται στη μείωση των εισαγωγών κεφαλαιουχικού εξοπλισμού και διαρκών καταναλωτικών. Η βελτίωση αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη αύξησης της ανταγωνιστικότητας, αλλά ως ένδειξη σταδιακής εξάντλησης του δυναμισμού της ιδιωτικής κατανάλωσης διαρκών καταναλωτικών αγαθών και επιβράδυνσης του ρυθμού αύξησης των επενδύσεων.

2. Η μείωση της ανταγωνιστικότητας ευθύνεται για τη στασιμότητα της απασχόλησης.

Ο αργός ρυθμός αύξησης της απασχόλησης κατά την περίοδο 1996-2004, η διατήρηση της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα και του ποσοστού απασχόλησης σε χαμηλά επίπεδα, είναι άμεσα συνδεδεμένα με τη συρρίκνωση της ανταγωνιστικότητας. Η μεγάλη και αυξανόμενη εξάρτηση του ρυθμού μεγέθυνσης από εξωτερικούς πόρους, σημαίνει ότι περιορίζεται η συσχέτιση μεγέθυνσης και εγχώριας παραγωγής, και επομένως περιορίζεται η συσχέτιση ρυθμού μεγέθυνσης και ρυθμού αύξησης της απασχόλησης. Από την άλλη μεριά, ο μικρός βαθμός αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού και κυρίως του ανθρώπινου δυναμικού με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και υψηλή ειδίκευση, δείχνει ότι υπάρχουν αναξιοποίητες δυνατότητες αναβάθμισης της παραγωγής και της ανταγωνιστικότητας.

3. Δεν είναι υπεύθυνες οι αμοιβές και το κόστος εργασίας.

Η επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας κατά την τελευταία περίοδο, δεν είναι το αποτέλεσμα της υπερβολικής αύξησης των αμοιβών της εργασίας και του κόστους εργασίας. Η οικονομική πολιτική από το 1986 μέχρι σήμερα, είναι μια πολιτική πρωτογενούς και δευτερογενούς αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Η πρωτογενής αναδιανομή προκύπτει από τη βραδύτερη αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού έναντι

των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, πέραν της δευτερογενούς αναδιανομής που πραγματοποιείται μέσω των δημοσίων οικονομικών. Η εξέλιξη του μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας και τον επιχειρηματικό τομέα παρουσιάζει μακροχρόνια πτωτική τάση, από 75% το 1984 σε 64% το 2004. Από το 1996 ως το 2003, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε κατά 30%, ενώ η μέση πραγματική αμοιβή αυξήθηκε μόνο κατά 20% στο σύνολο της οικονομίας. Κατά την ίδια περίοδο, το πραγματικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος στον επιχειρηματικό τομέα μειώθηκε κατά 11% περίπου.

4. Συγκράτηση των μισθών και φορολογική πολιτική εκτίναξαν τα κέρδη.

Η αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των κερδών της επιχειρηματικής δραστηριότητας, πήρε και την ευρύτερη μορφή της μειωμένης φορολόγησης των ανώτερων εισοδηματικών κατηγοριών. Σύμφωνα με ανάλυση των φορολογικών δηλώσεων του 2003 που έγινε από το ΙΝΕ της ΓΣΕΕ, για ένα σύνολο 5 εκατομμυρίων δηλώσεων, μόνο 80.000 δηλώσεις εμφανίζουν εισόδημα μεγαλύτερο από 50.000 Ευρώ το χρόνο: διαπιστώνεται έτσι το μέγεθος της παραοικονομίας, της φοροδιαφυγής και της φοροκλοπής, καθώς και της συμβολής τους στην αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των ανώτερων εισοδημάτων. Εξάλλου σε κάθε Ευρώ που δαπανάται από τον κρατικό προϋπολογισμό, τα 83 λεπτά πληρώνουν οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι (28 λεπτά από το φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων και 55 λεπτά από τον ΦΠΑ και τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης).

5. Η παραγωγικότητα του κεφαλαίου είναι ανεπαρκής.

Η πρωτογενής και η δευτερογενής αναδιανομή εισοδήματος σε βάρος των μισθωτών, λειτούργησαν ως διαδικασίες συντήρησης της κερδοφορίας και ευνόησαν τη διατήρηση των μη ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων. Το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας, συνδέεται με την χαμηλή απόδοση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και, την χαμηλή παραγωγικότητα του κεφαλαίου. Η οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου στο σύνολο της οικονομίας, ακολουθεί ανοδική πορεία την τελευταία δεκαετία, αλλά παραμένει σε χαμηλά επίπεδα σε σύγκριση με προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Η παραγωγικότητα του κεφαλαίου στον επιχειρηματικό τομέα, βελτιώνεται σταθερά από τις αρχές της δεκαετίας του 90 αλλά η βελτίωση αυτή ακολουθεί αργούς ρυθμούς. Η διατήρηση μιας αναπτυξιακής πολιτικής που βασίζεται στην επιδότηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, συνέβαλε στη διαιώνιση αυτού του προβλήματος. Η χαμηλή παραγωγικότητα του κεφαλαίου στο σύνολο της οικονομίας, συνδέεται με την αναποτελεσματική οργάνωση, τόσο στον δημόσιο όσο, και στον ιδιωτικό τομέα, με την περιορισμένη επικράτηση μιας σύγχρονης κουλτούρας αποτελεσματικής διοίκησης και οργάνωσης (μάνατζμεντ).

6. Οι επιχειρήσεις εντάσεως γνώσης δείχνουν το δρόμο.

Η μελέτη για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση που πραγματοποιήθηκε από το ΙΝΕ της ΓΣΕΕ, και εξέτασε τις τεχνολογικές εισροές στην ελληνική οικονομία και τους παράγοντες της ανταγωνιστικότητας στους κλάδους των τροφίμων, των ξενοδοχείων και της παραγωγής λογισμικού, έδειξε ότι η υστέρηση της ανταγωνι-

στικότητας οφείλεται στην αδυναμία της να πραγματοποιήσει την μετάβαση προς μια οικονομία εντάσεως γνώσης, προς την οικονομία της γνώσης:

1) Διαπιστώθηκε ότι για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας η αύξηση της παραγωγικότητας οφείλεται πλέον κατά 40% στις εισροές γνώσης και σε ένα σημαντικό τμήμα της οικονομίας σε 75%.

2) Σε όλους τους κλάδους που ερευνήθηκαν, έχουν αναπτυχθεί ανταγωνιστικές επιχειρήσεις που εμφανίζουν συγκριτικά υψηλότερα επίπεδα απασχόλησης, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ικανότητά τους να καινοτομούν, να αξιοποιούν την τεχνολογία της πληροφορικής και των επικοινωνιών, να υιοθετούν μορφές συνεργασίας και δικτύωσης, να απασχολούν ανθρώπινο δυναμικό με υψηλότερο επίπεδο γνώσεων.

3) Στους κλάδους αυτούς διαπιστώθηκε επίσης ότι η υστέρηση των υπόλοιπων επιχειρήσεων οφείλεται σε καθοριστικό βαθμό στην αδυναμία δημόσιων ή συλλογικών φορέων να εξασφαλίσουν την απαραίτητη προσφορά νέων γνώσεων στις επιχειρήσεις, την αποτελεσματική υποστήριξη της καινοτομικής τους δραστηριότητας και την ύπαρξη του κατάλληλου εργατικού και επιστημονικού προσωπικού.

7. Το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης δεν περιόρισε το δυϊσμό της οικονομίας.

Τα επιχειρησιακά προγράμματα του Γ΄ ΚΠΣ δεν μπόρεσαν να ανατρέψουν την εξάρτηση των επιχειρήσεων από τις επιδοτήσεις, ούτε την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας, ενώ δεν επιτάχυναν την μετάβαση στην οικονομία της γνώσης, παρά το ότι προβλέπουν χρηματοδοτήσεις που αφορούν τη χρήση νέας τεχνολογίας, την εκπαίδευση του προσωπικού, τις συνεργασίες επιχειρήσεων, ή την καινοτομία στα προϊόντα. Ο λόγος αυτής της αδυναμίας είναι ότι οι πολιτικές αυτές στηρίχθηκαν στην αυτάρκεια της επιχειρηματικότητας και όχι σε ολοκληρωμένες πολιτικές δημιουργίας νέων επιχειρήσεων εντάσεως γνώσης, δηλαδή σε πολιτικές που κάνουν στρατηγικές επιλογές σε κλαδικό και τοπικό επίπεδο, και που εξειδικεύονται ανάλογα με αυτές τις επιλογές.

8. Υπάρχουν δύο αντίθετες κατευθύνσεις της στρατηγικής για την οικονομία.

Απέναντι στο αδιέξοδο στο οποίο βρίσκεται η αναπτυξιακή στρατηγική λόγω της επιδείνωσης της ανταγωνιστικότητας, του χαμηλού επιπέδου αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού, και της επιβράδυνσης του ρυθμού μεγέθυνσης της οικονομίας, υπάρχουν στην πραγματικότητα δύο κατευθύνσεις:

- Η μια είναι αυτή της συνεχιζόμενης επιβάρυνσης των αμοιβών της εργασίας, και της μειωμένης φορολόγησης των κερδών και των υψηλών εισοδημάτων, που ονομάζεται πολιτική των διαρθρωτικών αλλαγών, η οποία προσαρμόζει την οικονομία στην χαμηλή ανταγωνιστικότητα, και την ανεργία και εκ του αποτελέσματος, δεν αποτελεί πολιτική βελτίωσης τους.
- Η άλλη στρατηγική είναι αυτή της επιδίωξης μιας διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, μέσα από τη διαμόρφωση ενός Νέου Αναπτυξιακού Υποδείγματος με προσανατολισμό την Οικονομία της Γνώσης.

9. Επιλογές και στόχοι του Νέου Αναπτυξιακού Υποδείγματος.

Το Νέο Αναπτυξιακό Υπόδειγμα, βασίζεται στις εξής επιλογές:

Α. **Την μετάβαση στην οικονομία της γνώσης,** που σημαίνει ταυτοχρόνως την ανάπτυξη δραστηριοτήτων εντάσεως γνώσης, αλλά και τη διαμόρφωση των συνθηκών για την ανάπτυξη καινοτομιών και την ενσωμάτωσή τους στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών,

Β. **Την ανάπτυξη μιας σύγχρονης κουλτούρας και πρακτικής μάνατζμεντ** στις ιδιωτικές επιχειρήσεις και στον δημόσιο τομέα, ώστε να είναι δυνατή η παραγωγική λειτουργία των επιχειρήσεων και των υπηρεσιών και να μπορούν να προσαρμοστούν οι διοικητικές και οργανωτικές λειτουργίες στις αναγκαίες αλλαγές,

Γ. **Τη συγκρότηση ενός κοινωνικού κεφαλαίου** συνεργασίας για την επεξεργασία και την υλοποίηση αναπτυξιακών στρατηγικών σε επίπεδο κλάδων της οικονομίας και περιφερειών.

Δ. **Την αναβάθμιση της δέσης της εργασίας,** με τη βελτίωση των γνώσεων, την αναγνώριση της εμπειρίας και τη διεύρυνση της ευθύνης των εργαζομένων, όπως και με την άσκηση πολιτικών απασχόλησης, σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, που υποστηρίζουν τις αναπτυξιακές στρατηγικές και προστατεύουν το ανθρώπινο δυναμικό από την ανεργία και την απαξίωση των γνώσεων και δεξιοτήτων του.

Οι στόχοι του Νέου Αναπτυξιακού Υποδείγματος πρέπει ναι μπορεί να είναι:

1) Η δημιουργία μιας ανταγωνιστικής οικονομίας, με υψηλή παραγωγικότητα, και ισορροπημένη ένταξη στην ευρωπαϊκή και τη διεθνή οικονομία,

2) Αύξηση της απασχόλησης με την αξιοποίηση του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού, όπως και των γνώσεων και της εμπειρίας που διαθέτει,

3) Εδραίωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Προτύπου, με την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των ασφαλιστικών οργανισμών και την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων στους χώρους εργασίας,

4) Την υλοποίηση μιας αποτελεσματικής πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος στο πλαίσιο μιας στρατηγικής αειφόρου ανάπτυξης.

Ειδικότεροι στόχοι πρέπει να είναι οι εξής:

α) Υποστήριξη της καινοτομικής επιχειρηματικότητας

Έχει αναγνωριστεί ότι η ιδιωτική επιχείρηση αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο όπου δοκιμάζονται και υλοποιούνται καινοτομίες που παίζουν αποφασιστικό ρόλο για την αύξηση της παραγωγικότητας. Η εμπειρία όμως δείχνει, είτε αυτή είναι άμεση, είτε έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία, ότι το έλλειμμα γνώσεων που εμφανίζουν οι επιχειρήσεις είναι πολύ σημαντικό σε μια περίοδο τεχνολογικών και οργανωτικών αλλαγών, όπως και αλλαγών στις επιθυμίες των καταναλωτών και τις απαιτήσεις των πολιτών. Ενώ επομένως οι πολιτικές που εντάσσονται στη λογική της νεο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, αποδίδουν στην επιχειρηματικότητα, στην δημιουργία δηλαδή των συνθηκών κερδοφορίας που ευνοούν την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, ένα κεντρικό ρόλο, διαπιστώνεται οτι όλο και περισσότερο η επιτυ-

χημένη υλοποίηση τέτοιων πρωτοβουλιών, είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων και κυρίως πολλών εισροών νέων γνώσεων που παράγονται και προσφέρονται από οντότητες εκτός της επιχείρησης.

Είναι αναγκαία η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ευνοεί πραγματικά την καινοτομική επιχειρηματικότητα, με τους παρακάτω τρόπους:

- Αύξηση των δαπανών για την έρευνα και πραγματοποίηση μακροχρόνιων επιλογών σε αυτό τον τομέα, και με ειδικότερο στόχο τη διαμόρφωση μιας ερευνητικής κοινότητας ικανής να προωθεί και να υλοποιεί καινοτομίες,
- Λειτουργία οργάνων διαλόγου μεταξύ κρατικών υπηρεσιών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εργοδοτικών οργανώσεων και συνδικαλιστικών οργανώσεων, σχετικά με τις ανάγκες των επιχειρήσεων σε επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό,
- Εξασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών, από την άποψη των γραφειοκρατικών διαδικασιών, αλλά και σε ότι αφορά την άσκηση πολιτικών που επηρεάζουν ποιοτικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής δραστηριότητας,
- Υιοθέτηση μορφών οργάνωσης και λειτουργίας των επιχειρήσεων που αξιοποιούν τις γνώσεις και την εμπειρία των εργαζομένων, για την υιοθέτηση καινοτομιών, την εισαγωγή νέας τεχνολογίας και την προσαρμογή των οργανωτικών δομών.

β) Υποστήριξη των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων

Οι προσαρμογή των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στις νέες συνθήκες, από τις απόψεις της ποιότητας και των χαρακτηριστικών των προϊόντων, της τεχνολογίας, των μεθόδων οργάνωσης και του ανθρώπινου δυναμικού, αποτελεί το κορυφαίο ζήτημα μιας στρατηγικής για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση. Η αποδέσμευση των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων από την περιθωριακή θέση στη διεθνή αγορά, από την προσκόλληση στη φτηνή εργασία χαμηλής ειδίκευσης και την παραοικονομία, πρέπει να αποτελέσει ένας κυριο στόχο της αναπτυξιακής στρατηγικής. Σε κλάδους υπηρεσιών, μεταποίησης και πρωτογενών δραστηριοτήτων, υπάρχουν δυνατότητες και προοπτικές, υπό την προϋπόθεση οτι θα εφαρμοστούν οι κατάλληλες πολιτικές και θα προσανατολιστούν οι ενέργειες στήριξης των επιχειρήσεων προς νέες κατευθύνσεις.

Οι μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις είναι οι κατ΄ εξοχήν επιχειρήσεις που χρειάζονται υποστήριξη σε όλα τα επίπεδα των καινοτομιών:

- Χρειάζονται κατά κανόνα να αποκτήσουν συστηματικές γνώσεις σε σχέση με την εξέλιξη σε διεθνές επίπεδο του κλάδου στον οποίο ανήκουν, των αγορών στις οποίες απευθύνονται και των προϊόντων που παράγονται από ομοειδείς επιχειρήσεις.
- Χρειάζονται επίσης βοήθεια σε ότι αφορά τις δυνατότητές τους να αξιοποιήσουν τη νέα τεχνολογία και να υιοθετήσουν νέες μεθόδους οργάνωσης, ή νέα σχήματα συνεργασιών με άλλες επιχειρήσεις ή με μη επιχειρηματικούς φορείς.
- Δεν μπορούν τέλος να λύσουν από μόνες τους προβλήματα εξεύρεσης του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και κατάρτισης των εργαζομένων που απασχολούν ή προσλαμβάνουν.

Για να ολοκληρωθεί η δημιουργία θεσμών και εργαλείων συγκέντρωσης γνώσης και υποστήριξης της καινοτομίας, σχετικά με τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις, χρειάζεται να υπάρξουν άμεσα πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της συστηματικότερης καταγραφής και μελέτης των εξειδικευμένων αναγκών των επιχειρήσεων:

- Να ολοκληρωθεί η δημιουργία του Παρατηρητηρίου για τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις και να διαμορφωθούν συνεργασίες με πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα για εξειδικευμένες μελέτες τομέων δραστηριότητας.

- Να δραστηριοποιηθεί το εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης, με τη δημιουργία περιφερειακών παραρτημάτων του, ώστε να μπορεί να προσφέρει συγκεκριμένες πληροφορίες σε ότι αφορά τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης οι οποίες υποστηρίζουν το εργατικό δυναμικό των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων.

- Να καθιερωθεί η ανεξάρτητη αξιολόγηση από πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα, της αποτελεσματικότητας των επιχειρησιακών προγραμμάτων σε σχέση με αναπτυξιακούς στόχους και στόχους στο επίπεδο της απασχόλησης, ώστε να είναι δυνατή η προσαρμογή ή αναθεώρηση των προγραμμάτων και των πολιτικών που βρίσκονται σε εξέλιξη.

γ) Διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού και παραγωγικού δημόσιου τομέα

Το βασικό πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν οι κρατικές υπηρεσίες είναι οτι δυσκολεύονται να μεταβούν από την εποχή της άσκησης πολιτικής μέσω της παραχώρησης πόρων και προνομίων σε επιχειρήσεις και κατηγορίες επιχειρήσεων, στην εποχή της ποιοτικών και συνδυασμένων παρεμβάσεων για την επίτευξη αναπτυξιακών στόχων. Η διαιώνιση του προβλήματος αυτού δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο στη αδράνεια των ίδιων των κρατικών υπηρεσιών, αλλά στην αντίσταση που προβάλλουν οι οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις που έχουν σύνδεση την ύπαρξη και την ισχύ τους με τη διατήρηση του συστήματος των μεμονωμένων δικαιωμάτων σε κρατικούς πόρους.

Η διατήρηση αυτού του συστήματος σε μια περίοδο αύξησης των πόρων που διατίθενται από το κράτος και επέκτασης του φάσματος των παρεμβάσεών του, ευδύνεται για την ενίσχυση των πελατειακών σχέσεων, την επέκταση της διαφθοράς, την έλλειψη οργανωτικού ορθολογισμού στις υπηρεσίες, την έλλειψη αξιολόγησης και την ανεπάρκεια των γνώσεων των υπαλλήλων σε σχέση με τις πολιτικές που εφαρμόζονται. Στα σοβαρά λειτουργικά προβλήματα ορθολογικής λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών περιλαμβάνεται και η συσσώρευση νόμων και ρυθμίσεων, χωρίς την ένταξή τους σε ενιαίες προσεγγίσεις σε σχέση με οικονομική, κοινωνικά ή περιβαλλοντικά ζητήματα.

Η εξυπηρέτηση από τον δημόσιο τομέα της στρατηγικής για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση, απαιτεί την προσαρμογή της λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών στους στόχους των πολιτικών για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον, την αποτελεσματική λειτουργία τους, και την στελέχωση με το κατάλληλο προσωπικό. Στις δημόσιες επιχειρήσεις και τις επιχειρήσεις που παράγουν δημόσια αγαθά, πρέπει επίσης να υλοποιούνται πολιτικές οι οποίες συνδυάζουν την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών, την πραγματοποίηση καινοτομιών, την βελτίωση της παραγωγικότητα και την αξιοποίηση του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού.

δ) Αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού και της αγοράς εργασίας

Η διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου, απαιτεί την υλοποίηση πολιτικών αναβάθμισης της εργασίας και των πολιτικών απασχόλησης. Η αναζήτηση των παραγόντων που μπορούν να στηρίξουν την ανάπτυξη παραγωγικών και ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων, αναδεικνύει τα εξής ζητήματα:

- Την ανάγκη καλύτερης προσαρμογής, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, του περιεχομένου των σπουδών σύμφωνα με τις ελλείψεις αλλά και τις προβλεπόμενες ανάγκες σε επαγγέλματα, ειδικότητες, ή εξειδικεύσεις.

- Την ανάγκη λειτουργίας του συστήματος κατάρτισης σύμφωνα με τις ανάγκες της μετάβασης στην οικονομία της γνώσης,

- Την ανάγκη προσαρμογής των πολιτικών απασχόλησης σε αναπτυξιακές στρατηγικές σε κλαδικό ή τοπικό επίπεδο, και στην επιδίωξη της εξάλειψης της αδήλωτης απασχόλησης και των διάφορων μορφών πρόσκαιρης και υποβαθμισμένης εργασίας,

- Την ανάγκη διεύρυνσης του περιεχομένου των σπουδών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ώστε να ενισχυθεί η ικανότητα των πολιτών και των εργαζομένων να συμμετέχουν ενεργά στις αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο κοινωνίας και να επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο παραγωγικών μονάδων.

Είναι επομένως αναγκαίο να ληφθούν αποφάσεις προς τις εξής κατευθύνσεις:

- Να λειτουργήσουν όργανα διαλόγου μεταξύ κρατικών υπηρεσιών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εργοδοτικών οργανώσεων και συνδικαλιστικών οργανώσεων, και να υποστηριχθεί ο διάλογος αυτός από μελέτες αξιολόγησης των αποτελεσμάτων της λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων,

- Να ενεργοποιηθεί το Παρατηρητήριο Απασχόλησης και να συνδεθεί με περιφερειακά παρατηρητήρια, ώστε να υπάρχει μια συστηματική και αξιόπιστη παρακολούθηση της εξέλιξης της απασχόλησης και των ειδικοτήτων σε εθνικό επίπεδο,

- Να λειτουργήσει το εθνικό συμβούλιο σύνδεσης της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης,

- Να αποκεντρωθεί η λειτουργία του ΟΑΕΔ και να προσαρμοστεί στις ανάγκες περιφερειακών αναπτυξιακών στρατηγικών και στο στόχο της συρρίκνωσης της αδήλωτης και της πρόσκαιρης απασχόλησης.

ε) Δημιουργία περιφερειακών στρατηγικών

Οι διαπιστωμένες δυνατότητες ανάπτυξης σε περιφερειακό επίπεδο ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων, που είτε είναι νέες για την περιφέρεια, είτε προέρχονται από την αναδιοργάνωση υπαρκτών δραστηριοτήτων, πρέπει να ενταχθούν σε περιφερειακές στρατηγικές οι οποίες όχι μόνο θέτουν στόχους για την οικονομία και την απασχόληση, αλλά εξασφαλίζουν και τα μέσα για την πραγματοποίηση της μετάβασης σε μια νέα περιφερειακή οικονομία. Οι στρατηγικές αυτές δεν αρκεί να θέσουν στόχους για τους κλάδους και τομείς της περιφερειακής οικονομίας, αλλά χρειάζεται να κάνουν το ίδιο για τα χαρακτηριστικά των νέων επιχειρήσεων, την αναγκαία υποδομή και τις αναγκαίες κοινωνικές

υπηρεσίες, όπως και τις λειτουργίες των υπηρεσιών απασχόλησης και παρέμβασης στην αγορά εργασίας.

Το νέο μοντέλο ανάπτυξης προϋποθέτει την ικανότητα των υπηρεσιών και φορέων της περιφέρειας να ανταποκριθούν στις εξής ανάγκες:

- Να διαμορφωθούν Περιφερειακές Αναπτυξιακές Αρχές, στις οποίες συμμετέχουν όλες οι υπηρεσίες και φορείς, και αποτελούν όργανα τα οποία αποφασίζουν για τους στόχους και τα μέσα της αναπτυξιακής στρατηγικής,
- Να αξιοποιηθούν πανεπιστημιακοί και ερευνητικοί φορείς για την παρουσίαση μελετών που αφορούν τους αναπτυξιακούς στόχους και τα χαρακτηριστικά των νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων, αλλά και για αξιολόγηση των πολιτικών που υλοποιούνται,
- Να δημιουργηθούν Παρατηρητήρια Απασχόλησης για τη συστηματική καταγραφή των εξελίξεων στην περιφερειακή αγορά εργασίας και των αναγκών σε ειδικότητες και επαγγέλματα,
- Να προσδιοριστούν στο πλαίσιο της αναπτυξιακής στρατηγικής οι παρεμβάσεις των φορέων υποστήριξης των επιχειρήσεων, ειδικότερα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, ώστε να γίνεται δυνατή η ανταπόκρισή τους στις νέες τεχνολογικές και οργανωτικές ανάγκες, όπως και στις νέες αγορές,
- Να προσαρμοστούν οι πολιτικές απασχόλησης-κατάρτιση, επιδοτήσεις θέσεων εργασίας, σύζευξη προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας, επιδότηση των ανέργων -στις ανάγκες των οικονομικών δραστηριοτήτων και της αναπτυξιακής στρατηγικής.

Κεφάλαιο 1: Καθοριστικοί παράγοντες των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών 1996-2004

Κατά την διάρκεια της πρώτης πενταετίας της δεκαετίας του '90, η αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός του παραγωγικού συστήματος στην Ελλάδα επιταχύνθηκαν μέσα σε συνθήκες βραδείας οικονομικής μεγέθυνσης και χαμηλών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, εντυπωσιακής αύξησης της κερδοφορίας και ανόδου της ανεργίας. Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν επίσης από ευρείες εκκαθαρίσεις των λιγότερο αποδοτικών ή ζημιογόνων επιχειρήσεων. Αποτελεί, ως εκ τούτου, περίοδο *αμυντικής αναδιάρθρωσης*[1] της οικονομίας, στην διάρκεια της οποίας, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την είσοδο σε ένα νέο "κύμα" ανάπτυξης. Πράγματι, από το 1996, η ελληνική οικονομία εισήλθε σε νέα περίοδο υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης, αύξησης των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και επιτάχυνσης της παραγωγικότητας της εργασίας. Από το 1999, εισήλθε σε περίοδο χαμηλών επιτοκίων και χαμηλού πληθωρισμού. Την ανάκαμψη της οικονομίας (1996-1999) διαδέχθηκε μια φάση άνθισης από το έτος 2000, η οποία συνεχίστηκε μέχρι και το 2004. Στο διάγραμμα 1, που αφορά στην εξέλιξη του ΑΕΠ κατά τα έτη 1992-2004, διακρίνεται με σαφήνεια το γεγονός ότι η επιβράνδυση της ελληνικής οικονομίας έληξε το 1995-1996. Επίσης, στο ίδιο διάγραμμα διακρίνονται δύο φάσεις στο εσωτερικό της περιόδου 1996-2004: μια φάση ανάκαμψης (1996-1999) και μια φάση άνθισης (2000-2004) κατά την οποία ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ κυμάνθηκε στην περιοχή του 4%. Κατά τα έτη 1996-2004 παρουσιάστηκε περαιτέρω άνοδος της κερδοφορίας και επιτάχυνση της συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου, ιδιαίτερα σε μηχανικό εξοπλισμό. Ως αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων, υπήρξε η επιτάχυνση του τεχνολογικού και του οργανωτικού εκσυγχρονισμού των επιχειρήσεων. Η άνοδος της κερδοφορίας στον μη χρηματιστικό τομέα της οικονομίας προήλθε κυρίως από την θεαματική μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας (δηλαδή από την ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας σε σχέση με τους πραγματικούς μισθούς), και δευτερευόντως από μια μικρή, πλην όμως υπαρκτή άνοδο στην παραγωγικότητα του παγίου κεφαλαίου (η οποία εμφανίζεται σαφώς εντονότερη στα στοιχεία του ιδιωτικού τομέα). Η άνοδος αυτή, της παραγωγικότητας του κεφαλαίου, ανάγεται στην ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε σχέση με την υποκατάσταση εργασίας από πάγιο κεφάλαιο (δηλαδή σε σχέση με την ένα-

1 Ιωακείμογλου Η. (1996), Διεθνής εξειδίκευση και αναδιάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

ση κεφαλαίου)[2]. Εντούτοις, αυτή η μικρή βελτίωση στην μέση παραγωγικότητα του κεφαλαίου υποκρύπτει μια σημαντική αύξηση της οριακής παραγωγικότητας που αναφέρεται στις νέες επενδύσεις.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις αποτελούν ισχυρές ενδείξεις ότι η ελληνική οικονομία έχει οριστικά εξέλθει από το μακρύ κύμα ύφεσης των ετών 1974-1995. Εντούτοις, σε αντίθεση με αυτές τις επιδόσεις, μια σειρά δυσμενών εξελίξεων όπως η διατήρηση της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα, οι εισοδηματικές και οικονομικές ανισότητες καθώς και το διευρυνόμενο εμπορικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών, αποτελούν πηγή ανησυχίας. Τίθενται έτσι τα ερωτήματα:

- εάν η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας είναι μια ανάπτυξη που δεν αυξάνει την απασχόληση (jobless growth),
- εάν η υιοθέτηση του Ευρώ αφαιρώντας από την οικονομία την δυνατότητα να μετατρέπει τις εγχώριες τιμές σε σχέση με τις τιμές των ανταγωνιστριών χωρών, κάνοντας χρήση των αλλαγών στην συναλλαγματική ισοτιμία, θα οδηγήσει σε θεαματική επιδείνωση των εξωτερικών ανταλλαγών και θα επιβάλλει επιβράδυνση των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης,
- με ποιο τρόπο θα ήταν δυνατό αυτό να αποφευχθεί, δηλαδή με ποιο τρόπο θα ήταν δυνατό να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων.

Επιπλέον, θα υπάρξουν αλλαγές και σε δύο σημαντικούς εξωγενείς παράγοντες της ελληνικής οικονομίας, οι οποίοι μέχρι σήμερα απετέλεσαν βασικές κινητήριες δυνάμεις της ανάκαμψης της οικονομίας: με το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων και την μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα, τίθενται τα ερωτήματα, πρώτον, εάν η ελληνική οικονομία διαθέτει τις εσωτερικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να παρατείνουν την διαδικασία της ανάπτυξης μακροπρόθεσμα, και δεύτερον, εάν η μακροοικονομική πολιτική θα επιτρέψει σε αυτές τις ενδογενείς δυνάμεις να παρατείνουν την περίοδο των υψηλών ρυθμών αύξησης του ΑΕΠ.

Οι εξελίξεις του 2005, όπως διαμορφώθηκαν από την ασκούμενη πολιτική των οικονομικών της προσφοράς που συρρικνώνει την ζήτηση, προμηνύουν, για τα επόμενα έτη, την επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας που πιθανότατα θα έχει αρκετό βάθος και δυσάρεστες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης για το 2005 προβλέπεται ότι θα είναι σημαντικά χαμηλότερος από τον μέσο όρο της πενταετίας 2000-2004 (2,9% έναντι 4,3%, πρόβλεψη Ευρ. Επιτροπής). Με αυτά τα δεδομένα, φαίνεται ότι η περίοδος ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας 1996-2004 έχει λήξει και ότι εισερχόμεθα σε νέα φάση, χαμηλότερων ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ.

2 Τα παραπάνω συμπεράσματα βασίζονται στις ποσοτικές αναλύσεις που περιέχονται στις ετήσιες Εκθέσεις για την Ελληνική Οικονομία και την Απασχόληση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ.

Διάγραμμα 1

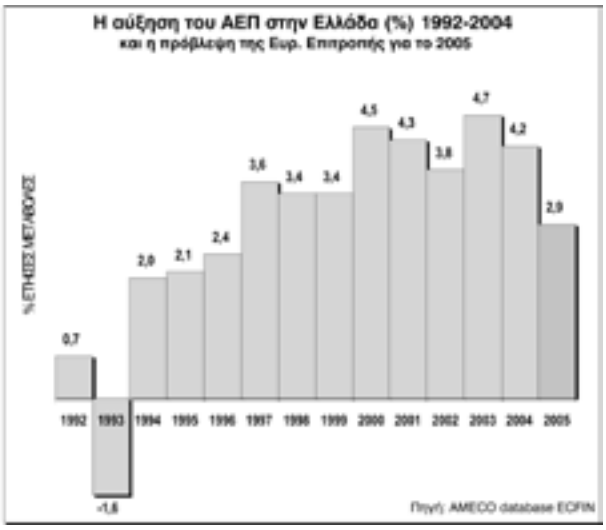

Διάγραμμα 2

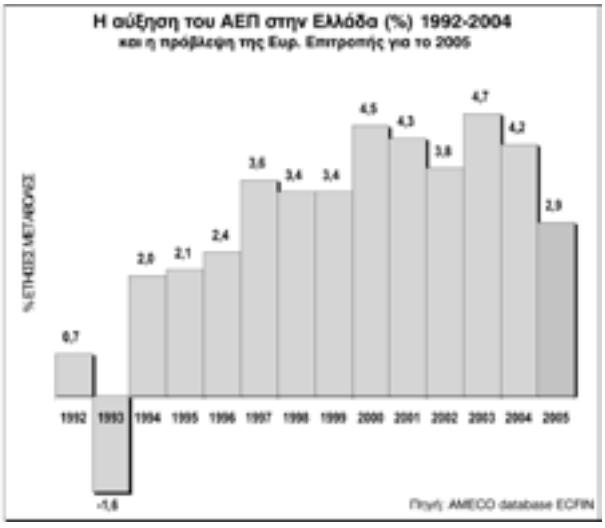

1.1. Η ελληνική οικονομία 1996-2004. Τα βασικά δεδομένα

Οι βασικές εξελίξεις των ετών 1996-2004, που αποτελούν ενιαία περίοδο της ελληνικής οικονομίας εκτίθενται παρακάτω:

- ***Πρώτον**, η έξοδος της ελληνικής οικονομίας από το μακρύ κύμα ύφεσης (1974-1995)*

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3, η διατήρηση των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης σε υψηλά επίπεδα, από το 1996 έως το 2004, έχει ανατρέψει την πτωτική πορεία της καμπύλης της οικονομικής μεγέθυνσης, δηλαδή της διαρκούς επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας επί μία ολόκληρη εικοσαετία (1974-1995) και έχει διαμορφώσει ευκρινώς διακριτή μακροχρόνια ανοδική τάση.

Διάγραμμα 3

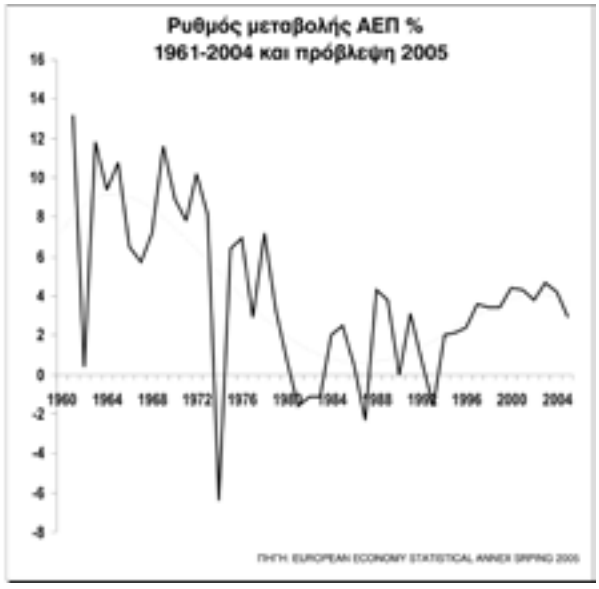

Η έξοδος της ελληνικής οικονομίας από το μακρύ κύμα ύφεσης (1974-1995) σχετίζεται άμεσα με δύο παράγοντες: πρώτον, με την αυξητική τάση της κερδοφορίας, τρέχουσας και προσδοκώμενης, σε επίπεδα που κρίνονται από τους επενδυτές ως αρκούντως υψηλά ώστε να προχωρήσουν σε αύξηση των παραγωγικών (μη χρηματιστικών) επενδύσεων, και δεύτερον, με την άρση του περιοριστικού παράγοντα της συνολικής ζήτησης.

- ***Δεύτερον**, η μεταστροφή της πτωτικής πορείας της κερδοφορίας και η επακόλουθη άνοδος*

Ο δείκτης της κερδοφορίας στο σύνολο της οικονομίας μετά από μια περίοδο μακράς πτώσης, η οποία είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 1974, σταθεροποιήθηκε σε χαμηλά επίπεδα μεταξύ 1980 και 1990. Από το 1991 αυξάνεται και βρίσκε-

ται σήμερα στα επίπεδα του μέσου όρου της περιόδου 1961-1973. Η μοναδική περίοδος κατά την οποία η κερδοφορία ήταν υψηλότερη από την σημερινή, ήταν τα έτη 1969-1976. Η ανοδική τάση είναι προφανής και φαίνεται στο διάγραμμα 4. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η απόδοση του κεφαλαίου στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας είχε ανέλθει στο τέλος του 2004, σε 118 με βάση 100 το 1995. Είναι αξιοσημείωτο ότι από αναλύσεις των δεικτών συσσώρευσης κεφαλαίου που έχει πραγματοποιήσει το ΙΝΕ και αφορούν στην βιομηχανία και στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, προκύπτουν τα ίδια συμπεράσματα, με μοναδική διαφορά ότι στην μεταποιητική βιομηχανία, η άνοδος της κερδοφορίας είχε αρχίσει νωρίτερα, από το 1987. Η άνοδος της κερδοφορίας, από την στιγμή που υπήρξε άρση του περιοριστικού παράγοντα της ζήτησης, συνέβαλε στην άνοδο των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και στην συνακόλουθη επιτάχυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Διάγραμμα 4

Η απόδοση κεφαλαίου ισούται με το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα (διορθωμένο με την αμοιβή εργασίας των αυτοαπασχολουμένων) ως ποσοστό του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου.

- ***Τρίτον**, η άρση του περιορισμού της ζήτησης*

Από την σύγκριση της εξέλιξης της ζήτησης στην Ελλάδα σε σχέση με τις 22 ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη γίνεται φανερό ότι κατά τα έτη 1996-2004 η μεταβλητή αυτή αυξήθηκε με ιδιαίτερα υψηλούς ρυθμούς σε διεθνή σύγκριση. Η αύξηση της εγχώριας ζήτησης συνέβαλε σημαντικά στην αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου (μέσω του αποτελέσματος του επιταχυντή) και ήταν αρκούντως μεγάλη ώστε να υπερκαλύψει την αρνητική συμβολή της εξωτερικής ζήτησης που σχετίζεται με την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας. Η άνοδος της εγχώριας ζήτησης, κατά τα φαινόμενα, δεν απετέλεσε προϊόν μιας πολιτικής για την διαχείριση της ζήτησης (demand management), δηλαδή μιας πολιτικής που αποσκοπεί στην πλήρη χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού χωρίς αυτό να προκαλεί αναζωπύρωση των πληθωριστικών πιέσεων[3], αλλά προέκυψε ως παραπροϊόν της εισροής κοινοτικών πόρων, της κατασκευής δημοσίων έργων και της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων, αλλά και της μικρής πλην όμως υπαρκτής αύξησης των πραγματικών μισθών.

3 Σύμφωνα με τον ορισμό του Nicholas Kaldor, "Keynesian demand management aims at securing a constant pressure of demand which is judged sufficient to secure the full utilisation of resources, but not enough to generate inflation through excess demand".

Διάγραμμα 5

• ***Τέταρτον**, η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου*

Η επενδυτική προσπάθεια (δηλαδή οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ) είχε φθάσει στο χαμηλότερο σημείο της περιόδου 1970-2000, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1997, μετά από μια εικοσαετία συνεχούς εξασθένησης. Από το 1998, ωστόσο, η μακροχρόνια τάση των επενδύσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ, μεταβλήθηκε στην Ελλάδα και μετατράπηκε σε ανοδική τάση. Πρόκειται για ένα σημείο σημαντικής διαφοροποίησης ως προς τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος δεν επιδεικνύει σημεία ανάκαμψης. Η άνοδος της επενδυτικής προσπάθειας στην Ελλάδα συνεχίστηκε επί σειρά ετών και ως εκ τούτου θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένδειξη μονιμότερων αλλαγών στην ελληνική οικονομία, διότι οι αυξημένες επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό αποτελούν ένδειξη σημαντικής ανανέωσης του παραγωγικού συστήματος, αφού ο καινούργιος μηχανολογικός εξοπλισμός μεταφέρει τις νέες τεχνολογίες μέσα στις παραγωγικές διαδικασίες και αυξάνει έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου. Οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας, κατά τα έτη 1996-2004, με κριτήριο τον ρυθμό αύξησης των επενδύσεων σε μηχα-νι-κό εξοπλισμό φέρνουν την Ελλάδα πρώτη στην κατάταξη των χωρών της Ευ-ρω-παϊ-κής Ένωσης και μάλιστα με μεγάλη διαφορά.

Διάγραμμα 6

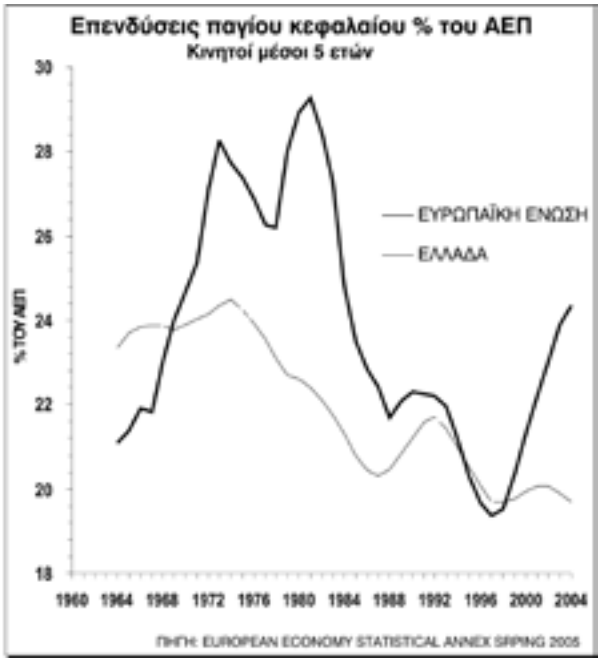

• ***Πέμπτον**, η επιτάχυνση της παραγωγικότητας της εργασίας*

Μετά την δεκαετή δεαματική πτώση από τα υψηλά επίπεδα 9%-10% της περιόδου 1960-1974 σε περίπου μηδενικές επιδόσεις κατά τα έτη 1982-1995, η παραγωγικότητα της εργασίας επιταχύνθηκε και διαμορφώθηκε έτσι διακριτή ανοδική τάση που διατηρήθηκε επί οκτώ έτη. Η κινητήρια δύναμη της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας ήταν η ταχεία αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ιδιαίτερα των επενδύσεων μηχανικού εξοπλισμού (ο οποίος αποκτά αυξανόμενη συμμετοχή στις συνολικές επενδύσεις). Ωστόσο, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας περιλαμβάνουν μια αρκετά μεγάλη κυκλική συνιστώσα, διότι σχετίζονται με την πορεία του

οικονομικού κύκλου: η επιτάχυνση της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες, συνοδεύεται συνήθως από μεγάλες αυξήσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας. Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής ενδεχομένως αναμένουν πως η μακροχρόνια τάση αύξησης της παραγω-γι-κότητας θα βελτιωθεί ακολουθώντας την άνοδο που άρχισε το 1996. Ωστόσο, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας, τουλάχιστον εν μέρει, είναι πολύ πιθανόν να αποδειχθούν συγκυριακές, δηλαδή αντιστρέψιμες στην διάρκεια της επερχόμενης επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας, εξαιτίας της κυκλικής συνιστώσας που περιλαμβάνουν.

Διάγραμμα 7

• ***Έκτον****, η ανάκαμψη της οριακής παραγωγικότητας του κεφαλαίου*

Η παραγωγικότητα του κεφαλαίου (ο λόγος ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας/κεφαλαίου) στην Ελλάδα, μετά από την μακροχρόνια πτώση της περιόδου 1974-1995, παρουσίασε σημεία ήπιας ανάκαμψης από το 1996 μέχρι το 2004. Ως εκ τούτου η συμβολή της στην άνοδο της απόδοσης κεφαλαίου (δηλαδή του δείκτη κερδοφορίας) ήταν μικρή, πλην όμως όχι αμελητέα. Στο διάγραμμα 8 φαίνεται η εξέλιξη της οριακής παραγωγικότητας του κεφαλαίου, η οποία παρουσιάζει σαφέστατη άνοδο, ήδη από το 1990, πλην όμως ιδιαίτερα αξιοσημείωτη από το 1998. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο σημείο αυτό υπάρχει σημαντική διαφορά με την εξέλιξη του ιδίου μεγέθους στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, ιδιαίτερα δε στην μεταποιητική βιομηχανία: η μέση παραγωγικότητα του κεφαλαίου αυξάνεται σημαντικά από το 1987 στην περίπτωση της βιομηχανίας, και από το 1990 στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας. Αυτή η διαφορά, κατά πάσα πιθανότητα, σχετίζεται με το γεγονός ότι στα στοιχεία του συνόλου της οικονομίας περιλαμβάνονται ο δημόσιος τομέας με την στενή έννοια του όρου, ο τομέας των κατοικιών (επενδύσεις σε κατοικίες και ενοίκια) και άλλες οικονομικές δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας. Η άνοδος της παραγωγικότητας του κεφαλαίου[4] εκφράζει το γεγονός ότι το ύψος του παγίου κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας καθαρού προϊόντος μειώνεται.

4 Προϊόν = Προστιθέμενη αξία, Κεφάλαιο = Απόθεμα παγίου κεφαλαίου.

Διάγραμμα 8

• ***Έβδομον**, η άνοδος της ανεργίας και η διατήρησή της σε υψηλά επίπεδα*

Η δεκαετία του '90 υπήρξε η περίοδος της μεγάλης αύξησης του ποσοστού ανεργίας. Στην διάρκεια των πέντε τελευταίων ετών, ωστόσο, σημειώθηκε πτώση του ποσοστού ανεργίας (με βάση τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ). Οι μεταβολές του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα αποδίδονται συνήθως στις μεταβολές της ζήτησης εργασίας (της απασχόλησης) επομένως και στις εξελίξεις στην παραγωγή και την παραγωγικότητα. Εντούτοις, ειδικά στην Ελλάδα, οι μεταβολές του εργατικού δυναμικού καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις, διότι η απασχόληση ακολουθεί μακροχρόνια σταθερή πορεία μέσης ετήσιας αύξησης +1%. (Μόνον κατά το τέλος της περιόδου, το 2003 και το 2004 οι αυξήσεις της απασχόλησης υπερέβησαν σημαντικά την μακροχρόνια τάση του +1%). Ως εκ τούτου, ο καθορισμός των προσδιοριστικών παραγόντων της ανεργίας πρέπει να λαμβάνει υπόψη του σοβαρά και τις εξελίξεις στο εργατικό δυναμικό, ιδιαίτερα δε στο γυναικείο εργατικό δυναμικό που αναλαμβάνει, ιδιαίτερα για τις παλαιότερες γενιές, ρόλο εργασιακής εφεδρείας.

Διάγραμμα 9

• ***Όγδοο**, η μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος*

Η οικονομική πολιτική από το 1986 μέχρι σήμερα είναι μια πολιτική αναδιανομής πρωτογενούς και δευτερογενούς του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Η πρωτογενής αναδιανομή προκύπτει από την βραδύτερη αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού έναντι των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, πέραν της δευτερογενούς αναδιανομής που πραγματοποιείται μέσω των δημόσιων οικονομικών. Από την διαίρεση του μέσου πραγματικού μισθού με την παραγωγικότητα της εργασίας προκύπτει το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας, δηλαδή το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ. Η εξέλιξη του μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας και στον επιχειρηματικό

τομέα παρουσιάζει μακροχρόνια πτωτική τάση. Ως χρονικό σημείο έναρξης αυτής της τάσης μπορεί να θεωρηθεί το έτος 1986. Βέβαια, η πτωτική τάση σχηματίζεται από επιμέρους μεσοπρόθεσμες κινήσεις ανόδου και μείωσης του μεριδίου της εργασίας, αλλά οι αυξήσεις είναι υποδεέστερες των μειώσεων, έτσι ώστε τελικά, μακροχρόνια, να διαμορφώνεται η πτωτική πορεία του δείκτη. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί έναν τρόπο εμφάνισης της μείωσης του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, τόσο στο σύνολο της οικονομίας, όσο και στον επιχειρηματικό τομέα.

Διάγραμμα 10

- ***Ένατο**, ο χαμηλός πληθωρισμός*

Από τα τελευταία έτη της δεκαετίας του '90, οι φορείς της οικονομικής πολιτικής είχαν επιτύχει την νομισματική σταθεροποίηση την οποία επιζητούσαν επί μακρά σειρά ετών. Ο πληθωρισμός στην Ελλάδα έχει πλέον σταθεροποιηθεί στο επίπεδο του 3%-4%. Το επίπεδο του πληθωρισμού, σχετίζεται με το γεγονός ότι το προϊόν έχει ανέλθει σε επίπεδα ανώτερα του δυνητικού προϊόντος ή ισοδύναμα, έχει καταστεί υψηλότερο από την μακροχρόνια τάση του (βλ. στο διάγραμμα 2) με αποτέλεσμα να έχουν εμφανισθεί κάποιες ελαφρές πιέσεις από την πλευρά της ζήτησης. Οι πιέσεις αυτές, ωστόσο, αναμένεται να αρθούν κατά τα επόμενα έτη, αφού η ζήτηση, κατά πάσα πιθανότητα θα επιβραδυνθεί. Η ελληνική οικονομία κατά τα επόμενα έτη δεν θα απειληθεί από την υπερβάλλουσα ζήτηση, αλλά από το έλλειμμα ζήτησης που θα δημιουργηθεί εξαιτίας της μείωσης των μονομερών μεταβιβάσεων από την ΕΕ, της λήξης των Ολυμπιακών Αγώνων και των υφεσιακών αποτελεσμάτων που παράγει η ασκούμενη οικονομική πολιτική.

Διάγραμμα 11

- ***Δέκατο**, το υψηλό έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών*

Το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της Ελλάδας, μετά από μια μεγάλη επιδείνωση κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του '90 έχει σταθεροποιηθεί γύρω από μια μακροχρόνια τάση στο επίπεδο -7,5% του ΑΕΠ. Η επιδείνωση αυτή σχετίζεται,

πρώτον, με την ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα εν συγκρίσει με τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου, άρα και με την συγκριτικά ταχύτερη αύξηση της ζήτησης για εισαγόμενα προϊόντα στην Ελλάδα, δεύτερον, με τις υψηλότερες επενδύσεις στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε μηχανικό εξοπλισμό, ο οποίος είναι σε μεγάλο βαθμό εισαγόμενος, και τρίτον, με την σταδιακή απώλεια ανταγωνιστικότητας πολλών ελληνικών προϊόντων. Ως εκ τούτου, η εξωτερική ζήτηση επέδρασε αρνητικά στην μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο 1996-2004. Ωστόσο, αυτή η αρνητική επίδραση ήταν σχετικά μικρή συγκρινόμενη με την μεγάλη αύξηση της εσωτερικής ζήτησης, έτσι ώστε η τελευταία να αποτελέσει τελικά τον κινητήρα της οικονομικής μεγέθυνσης των ετών 1996-2004.

Διάγραμμα 1.2

Πηγή: Ameco database ECFIN

1.2. Καθοριστικοί παράγοντες της μεγέθυνσης του ΑΕΠ 1996-2004

Η οικονομική ανάκαμψη των ετών 1996-2004 μπορεί να αποδοθεί σε δύο βασικούς παράγοντες:

- ***πρώτον***, *στην δημιουργία συνθηκών υψηλής κερδοφορίας στην ελληνική οικονομία, μετά την εκκαθάριση των ζημιογόνων και λιγότερο αποδοτικών επιχειρήσεων (διαδικασία που εκκίνησε κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '80, και επιταχύνθηκε και πρακτικά ολοκληρώθηκε στην διάρκεια των ετών 1990-1995), και*

- ***δεύτερον***, *στην επιτάχυνση της ζήτησης από το 1996 και μετά.*

Κατά την περίοδο 1990-1995, η ελλείπουσα ζήτηση ανέλαβε ενεργητικό ρόλο στην δημιουργία συνθηκών ευνοϊκών για την εκκαθάριση των ζημιογόνων ή λιγότερο αποδοτικών κεφαλαίων (παύση λειτουργίας επιχειρήσεων, άνοδος της ανεργίας). Στην συνέχεια, ωστόσο, η ελλείπουσα ζήτηση μετατράπηκε σε εμπόδιο στην διαδικασία εξόδου της οικονομίας από την κρίση. Όταν είχαν πλέον ολοκληρωθεί -ή σχεδόν ολοκληρωθεί- οι εκκαθαριστικές λειτουργίες της κρίσης και η κερδοφορία είχε επανέλθει σε υψηλά επίπεδα, η αύξηση της ζήτησης εμφανίσθηκε ως αναγκαία συνθήκη για την αύξηση των επενδύσεων και την επέκταση της παραγωγής. Οι επενδύσεις εξαρτώνται αποκλειστικά από την κερδοφορία μόνον στην πολύ μακροχρόνια διάρκεια, πράγμα που γίνεται εμφανές σε πολύ μεγάλες χρονολογικές σειρές 100 και 150 ετών σαν και αυτές που αναλύουν οι Duménil και Levy για τις ΗΠΑ[5]. Στην μεσοπρόθεσμη διάρκει-

5 Duménil G. et Levy D. (1993), The Economics of the Profit Rate, Edward Elgar Publishing.

α, δηλαδή, στην διάρκεια ενός οικονομικού κύκλου (κύκλου Juglar) 7-10 ετών, η ζήτηση εμφανίζεται μαζί με το ύψος της κερδοφορίας ως παράγοντας καθοριστικός του ύψους της επένδυσης, επομένως και της επιτάχυνσης της συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου[6]. Εάν τώρα υποθέσουμε ότι οι άλλοι όροι εξόδου από την κρίση πληρούνται, τότε η ελλείπουσα ζήτηση εμφανίζεται ως εμπόδιο διότι δεν επιτρέπει την επέκταση της παραγωγής, ούτε τις τεχνολογικές καινοτομίες που μεταφέρονται στις εργασιακές διαδικασίες με όχημα τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.

Έτσι, ως έναυσμα της οικονομικής ανάκαμψης που παρουσιάζει η ελληνική οικονομία από το 1996, θα πρέπει να θεωρηθεί η μεγάλη αύξηση της ενεργού ζήτησης από το 1995 και μετά, χάρη στην εισροή κοινοτικών πόρων και την εκτέλεση δημοσίων έργων, την μεταστροφή των προσδοκιών εξαιτίας αυτών των εξελίξεων, και της μικρής πλην όμως υπαρκτής ανόδου των πραγματικών μισθών που συμβάλουν σημαντικά στην αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης (που αποτελεί τα 2/3 περίπου της συνολικής ζήτησης). Στην συνέχεια, αυτή η αρχική αύξηση της ζήτησης κατέστησε τις ιδιωτικές επενδύσεις ενεργό κινητήρια δύναμη της οικονομικής μεγέθυνσης. Έκτοτε, δηλαδή από τα πρώτα έτη της ανάκαμψης (1996-1998), η αύξηση των μη χρηματιστικών επενδύσεων παράγει πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα επί της παραγωγής (αποτέλεσμα του πολλαπλασιαστή), η δε αύξηση της τελευταίας επιδρά θετικά επί των ιδιωτικών επενδύσεων (αποτέλεσμα του επιταχυντή). Παράλληλα, η οικονομική ανάκαμψη συντηρείται και από τις περιορισμένες πλην όμως συνεχιζόμενες αυξήσεις των πραγματικών μισθών που επιτρέπουν στην ιδιωτική κατανάλωση να συμβάλει σημαντικά στην αύξηση του ΑΕΠ. Στην ίδια κατεύθυνση συμβάλλουν, πρώτον, η μείωση του αργούντος παραγωγικού δυναμικού και η συνακόλουθη αύξηση της κερδοφορίας, δεύτερον, η πτώση των επιτοκίων των στεγαστικών δανείων, και τρίτον, η εκρηκτική αύξηση της χρέωσης των νοικοκυριών μέσω των καταναλωτικών δανείων. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε αύξηση της ζήτησης μέσω της αύξησης της απασχόλησης, η οποία, όταν επιτυγχάνεται, δημιουργεί νέα εισοδήματα.

Διατυπώνεται, πολύ συχνά, η άποψη ότι οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας ανάγονται στην πολιτική των "διαρθρωτικών αλλαγών" δηλαδή στις ιδιωτικοποιήσεις, και στην απελευθέρωση της αγοράς εργασίας, των χρηματιστικών αγορών και των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών. Εντούτοις, η άποψη αυτή αποτελεί, στην καλύτερη περίπτωση, αναπόδεικτη υπόθεση εργασίας. Η ερμηνεία της οικονομικής μεγέθυνσης των ετών 1996-2004 με τους δύο παράγοντες που αναφέραμε παραπάνω (κερδοφορία και ζήτηση), αντιθέτως, μπορεί να γίνει αντικείμενο ποσοτικών αναλύσεων και οικονομετρικής επαλήθευσης ή διάψευσης.

Στα πλαίσια μιας τέτοιας ερμηνείας, είναι δυνατό να εξηγήσουμε μια σειρά εξελίξεων στην ελληνική οικονομία, όπως την μείωση του πληθωρισμού παράλληλα με την αύξηση της ζήτησης, την περιορισμένη αύξηση των πραγματικών μισθών και την άνοδο της παραγωγικότητας.

6 (α) "The profitability of fixed capital and its relation with investment", European Economy No 50, Commission of the EC, (β) P.A. Muet, Veganzones M.A. (1992), "Investissement, Profitabilité et Croissance dans les années '80", Observations et Diagnostics Economiques No 41, 1992.

1.3. Καθοριστικοί παράγοντες των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου

Η βελτίωση της κερδοφορίας, αλλά και των προσδοκιών σχετικά με την μελλοντική της εξέλιξη, επιδρά θετικά στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, και συνακόλουθα, στον εκσυγχρονισμό του παραγωγικού συστήματος, στην ανταγωνιστικότητα, την μεγέθυνση του προϊόντος και την απασχόληση. Ωστόσο, αυτό το θεωρητικό σχήμα που προβλέπει αύξηση των επενδύσεων μέσω αυξήσεων στην κερ-δο-φορία, παραβλέπει την σημασία της ζήτησης ως περιοριστικού παράγοντα των παραγωγικών επενδύσεων. Η οικονομική πολιτική καθήλωσε επί σειρά ετών (1990-1995) την συνολική ζήτηση σε επίπεδα τέτοια που αποθάρρυναν τις επενδύσεις (ιδιαίτερα τις επενδύσεις επέκτασης της παραγωγής). Από το 1996 έχει αρθεί ο περιοριστικός παράγοντας της ζήτησης. Η ανεπάρκεια του ισχυρισμού που θεωρεί ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου καθορίζονται κυρίως ή αποκλειστικά από την κερδοφορία (απόδοση κεφαλαίου και επιτόκια) και παραβλέπει τους άλλους παράγοντες, είναι εμφανής στα στατιστικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Για μια ολόκληρη περίοδο (1986-1994), η κερδοφορία και οι επενδύσεις ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία: η άνοδος της κερδοφορίας δεν μετατράπηκε σε άνοδο των επενδύσεων (διάγραμμα 13).

Διάγραμμα 13

Η επίδραση της αύξησης της ζήτησης είναι προφανής στα στατιστικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας (διάγραμμα 14): οι επενδύσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον ρυθμό μεταβολής της ζήτησης και του ΑΕΠ (που ακολουθεί με μεγάλη προσέγγιση τις μεταβολές της συνολικής ζήτησης).

Διάγραμμα 14

Ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, συσχετίζεται θετικά με τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, διότι η

υποαπασχόληση του παραγωγικού δυναμικού αποθαρρύνει την πραγματοποίηση επενδύσεων επέκτασης της παραγωγής, ενώ αντίθετα, η επί μακρό χρονικό διάστημα πλήρης χρησιμοποίησή του ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να πραγματοποιήσουν επενδύσεις για να επεκτείνουν την παραγωγή τους, καθώς προσδικούν σε μια μονιμότερη αύξηση της ζήτησης. Επομένως, μια πολιτική περιορισμού της ζήτησης, που οδηγεί σε μακροχρόνια μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, είναι μια πολιτική που επιβραδύνει την συσσώρευση κεφαλαίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν μια σειρά χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οποία συνολικά, η συσσώρευση παγίου (επομένως παραγωγικού) κεφαλαίου πραγματοποιείται σήμερα με τους χαμηλότερους ρυθμούς από το 1960.

1.4. Καθοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας της εργασίας και της απασχόλησης

Η στασιμότητα της απασχόλησης στην διάρκεια των ετών 1995-2002[7], δηλαδή σε μια περίοδο ανάκαμψης και άνθισης της ελληνικής οικονομίας, αποτέλεσε στοιχείο προβληματισμού και ανησυχίας, αφού η αύξηση των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα αναμενόταν, δικαιολογημένα, να οδηγήσει σε αύξηση και του αριθμού των απασχολουμένων. Έτσι, από πολλούς παρατηρητές των οικονομικών εξελίξεων, θεωρήθηκε ως παράδοξο φαινόμενο ότι η Ελλάδα πέτυχε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά το 1995-2002 (από τους υψηλότερους μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης) χωρίς αυτοί να μετατραπούν σε αύξηση της απασχόλησης. Κατά το 2003, ωστόσο, η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού κατέγραψε αύξηση της απασχόλησης κατά 1,4% και για το 2004 περαιτέρω αύξηση κατά 3,1%.

Με δεδομένες αυτές τις εξελίξεις, τίθενται επομένως δύο ερωτήματα:

- **πρώτον**, για ποιο λόγο παρατηρήθηκε το παράδοξο της "ανάπτυξης που δεν δημιουργεί απασχόληση" (jobless growth) κατά τα έτη 1995-2002, και
- **δεύτερον**, εάν οι αυξήσεις του αριθμού των απασχολουμένων κατά το 2003-2004 σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας περιόδου κατά την οποία οι αυξήσεις του ΑΕΠ θα οδηγούν και σε ικανοποιητικές αυξήσεις της απασχόλησης.

Διάγραμμα 15

7 Το μοναδικό έτος της εν λόγω περιόδου κατά το οποίο παρουσιάστηκε μεγάλη αύξηση της απασχόλησης ήταν το 1998 (+7,5%). Ωστόσο, η αύξηση αυτή δεν ήταν πραγματική διότι προκλήθηκε από την νομιμοποίηση των μεταναστών, εκ των οποίων ένα μεγάλο μέρος καταγράφηκαν για πρώτη φορά από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού κατά το έτος 1998.

Διάγραμμα 16

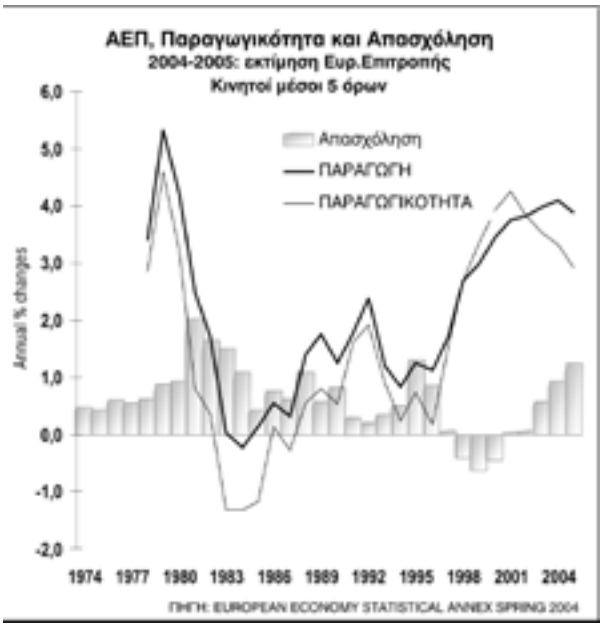

Η σημασία της παραγωγικότητας για την αύξηση της απασχόλησης φαίνεται στο διάγραμμα 16, το οποίο απεικονίζει τις ετήσιες εκατοστιαίες μεταβολές του ΑΕΠ, της παραγωγικότητας της εργασίας και της απασχόλησης (σε κινητούς μέσους 5 ετών ώστε να εξομαλύνονται οι επιδράσεις των πρόσκαιρων παραγόντων). Στο ίδιο διάγραμμα φαίνεται η επιβράδυνση της παραγωγικότητας που οδήγησε σε αύξηση της απασχόλησης κατά το 2003-2004.

Η μεγάλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά τα έτη 1997-2002 σχετίζεται, αν όχι εξ ολοκλήρου, τουλάχιστον εν μέρει, με την εξέλιξη του οικονομικού κύκλου: η κυκλική συνιστώσα κατά τα πέντε πρώτα έτη του οικονομικού κύκλου θα πρέπει να ήταν ιδιαίτερα σημαντική, επειδή κατά την ανάκαμψη της οικονομίας, καθώς μειώνεται το αργούν παραγωγικό δυναμικό, η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται, έως ότου ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού πλησιάσει αρκετά κοντά στην πλήρη χρησιμοποίηση.

Επιπλέον, τον παράγοντα που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας είναι η πτώση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα. Η μείωση αυτή προέρχεται από την συρρίκνωση του μεριδίου του τομέα αυτού στην συνολική οικονομία και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στο νέο καθεστώς μείωσης των επιδοτήσεων, την συνακόλουθη παύση στην εκμετάλλευση των λιγότερο αποδοτικών γαιών και τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής.

Άλλος σημαντικός παράγοντας που επιδρά αρνητικά στην απασχόληση (μόνον όμως βραχυπρόθεσμα) είναι οι διαδικασίες εκσυγχρονισμού με υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο στην βιομηχανία.

Με αυτά τα δεδομένα τίθεται το ερώτημα εάν η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας είναι μια ανάπτυξη που δεν αυξάνει την απασχόληση (jobless growth). Είναι φυσικό, όμως, και σύνηθες, κατά τα πρώτα έτη μιας περιόδου ανάπτυξης να έχουμε στασιμότητα ή και μείωση της απασχόλησης. Αυτό συμβαίνει διότι κατά την πρώτη περίοδο μετά την ύφεση, που στην Ελλάδα διήρκεσε μέχρι το 1995, σημειώνεται μεγάλη αύξηση στην οριακή παραγωγικότητα της εργασίας (η αύξηση της παραγωγής χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες αποδόσεις) αλλά και στο ύψος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις διαδικασίες παραγωγής και συντελούν έτσι στον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων.

Οι επενδύσεις αυτές οδηγούν σε μεγάλες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας αλλά και σε νέες μορφές οργάνωσης εργασίας, οι οποίες επίσης αυξάνουν την παραγωγικότητα. Οι αυξήσεις αυτές είναι μεγαλύτερες κατά τα πρώτα χρόνια της ανάκαμψης, επειδή η οριακή παραγωγικότητα αυτών των επενδύσεων είναι κατά πολύ υψηλότερη από την μέση παραγωγικότητα του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού (του εγκατεστημένου κεφαλαιακού αποθέματος). Έτσι, η

αύξηση του προϊόντος επιτυγχάνεται σχεδόν εξ ολοκλήρου με την αύξηση της παραγωγικότητας και όχι της απασχόλησης.

Οι παραπάνω εξελίξεις δεν αφορούν μόνον στον βιομηχανικό τομέα, αλλά και στον τομέα των υπηρεσιών, στον οποίο κατεξοχήν δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Για τον τομέα αυτόν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εγκατάσταση νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων υψηλότερης παραγωγικότητας αντικαθιστά "παραδοσιακές" δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 17, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας στον τομέα των υπηρεσιών ήταν μεγάλες κατά τα έτη 1999-2003.

Διάγραμμα 17

Εντούτοις, με βάση τα παραπάνω, εκτιμούμε ότι μεσοπρόθεσμα είναι πιθανόν να αναμένουμε περαιτέρω αυξήσεις της απασχόλησης διότι η απόσταση της οριακής αύξησης της παραγωγικότητας που προκαλούν οι τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες σε σχέση με την μέση παραγωγικότητα του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού έχει ήδη μειωθεί, και εξακολουθεί να μειώνεται στον βαθμό που το παραγωγικό δυναμικό βρίσκεται πλέον σε διαδικασία εκσυγχρονισμού επί σειρά ετών (1996-2004). Με άλλα λόγια, κάθε νέο "κύμα επένδυσης" οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας πλην όμως μικρότερη από τις προηγούμενες. Αυτά εξηγούν, κατά την εκτίμησή μας, το γεγονός ότι από το 2002 οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, παρά το γεγονός ότι παραμένουν υψηλές, είναι μικρότερες σε σχέση με τα προηγούμενα έτη (βλ. στα διαγράμματα 15 και 16).

Διαμορφώνουμε έτσι την εκτίμηση ότι οι αυξήσεις του προϊόντος είναι πιθανότερο να προκαλούν στο εξής αυξήσεις της απασχόλησης περισσότερο ικανοποιητικές από όσο στο παρελθόν (1995-2002). Στην εκτίμηση αυτή συνηγορεί το γεγονός ότι για πρώτη φορά μετά από μια τετραετία μηδενικής αύξησης της απασχόλησης (1999-2002), το 2003 και το 2004 σημειώθηκε αύξηση.

Ως εκ τούτου, κατά την εκτίμησή μας, η συνέχιση της μεγέθυνσης του ΑΕΠ με υψηλούς ρυθμούς και ο περιορισμός της επερχόμενης επιβράδυνσης της οικονομίας, τόσο σε ότι αφορά το βάθος, της όσο και την διάρκειά της, αποτελούν στόχους υψηλής προτεραιότητας, διότι οι πιθανότητες να βελτιωθεί η κατάσταση στην αγορά εργασίας, κατά τα επόμενα έτη, χάρη στην διαδικασία της ανάπτυξης είναι αυξημένες. Ωστόσο, οι αυξήσεις του προϊόντος κατά το τρέχον και κατά τα επόμενα έτη αναμένεται να είναι μειωμένες με δυσμενή ως εκ τούτου, επίπτωση στις αυξήσεις της απασχόλησης.

Διάγραμμα 18

Ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης αποτελεί ουσιαστικό καθοριστικό παράγοντα της εξέλιξης της παραγωγικότητας (Baudchon 1997, Mankiw et al. 1992, Boyer & Petit 1991, Englander & Mittelstad 1988, Kuznets 1975, Thirlwall 1994). Η επίδρασή του είναι διπλή: Μακροπρόθεσμα, η επιβράδυνση του ΑΕΠ μειώνει τις οικονομίες κλίμακας, ανακόπτει τις τεχνολογικές ή οργανωτικές καινοτομίες, αυξάνει την μέση ηλικία του μηχανολογικού εξοπλισμού, επιβραδύνει την διάχυση των τεχνολογικών γνώσεων. Η υποαπασχόληση του παραγωγικού δυναμικού και οι δυσμενείς προοπτικές σχετικά με την μελλοντική ζήτηση, αποθαρρύνουν την επένδυση σε μηχανολογικό εξοπλισμό, την ίδρυση ή την επέκταση του παραγωγικού κεφαλαίου, επιβραδύνοντας έτσι την εισαγωγή νέων τεχνολογιών (και των συνακόλουθων οργανωτικών καινοτομιών) στην παραγωγή (αποτέλεσμα Verdoorn-Kaldor). Βραχυπρόθεσμα, κάθε επιβράδυνση του ΑΕΠ αντανακλάται στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, διότι οι επιχειρήσεις δεν μεταβάλλουν τον αριθμό των απασχολουμένων και προχωρούν σε αποφάσεις για απολύσεις ή προσλήψεις όταν εκτιμήσουν ότι η επιβράδυνση ή μείωση της παραγωγής δεν έχει συγκυριακό χαρακτήρα, αλλά αποτελεί μονιμότερη αλλαγή (αποτέλεσμα κυκλικής συνιστώσας).

Η εξάρτηση των μεταβολών της παραγωγικότητας της εργασίας, στην Ελλάδα, από τις μεταβολές του ΑΕΠ φαίνεται στο διάγραμμα 19.

Διάγραμμα 19

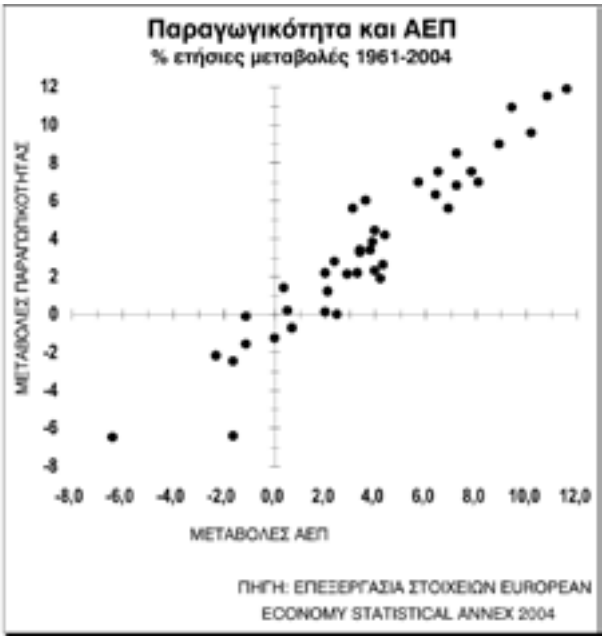

Ως μια άλλη ουσιαστικής σημασίας μεταβλητή, αναφέρεται η υποκατάσταση εργασίας από μηχανικές λειτουργίες, δηλαδή η αύξηση της έντασης κεφαλαίου (του παγίου κεφαλαίου ανά απασχολούμενο, capital deepening), η οποία αποτελεί δείκτη της τεχνολογικής προόδου. Η εξάρτηση των μεταβολών της παραγωγικότητας της εργασίας από τις μεταβολές της έντασης κεφαλαίου φαίνεται στο διάγραμμα 20.

Διάγραμμα 20

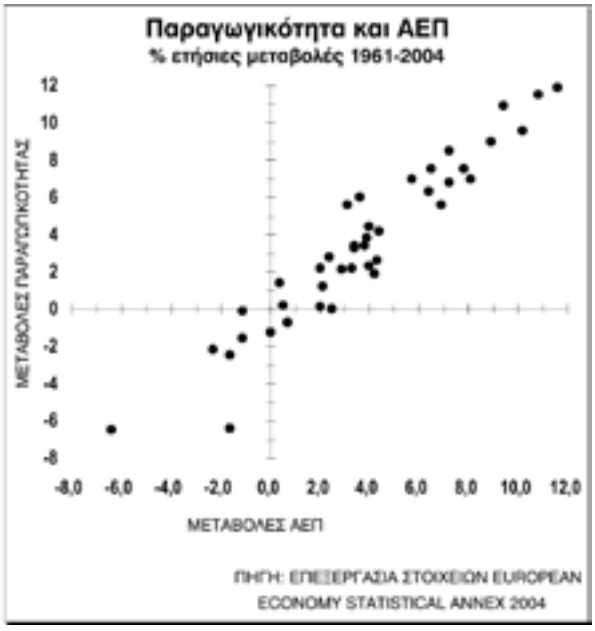

Διάγραμμα 21

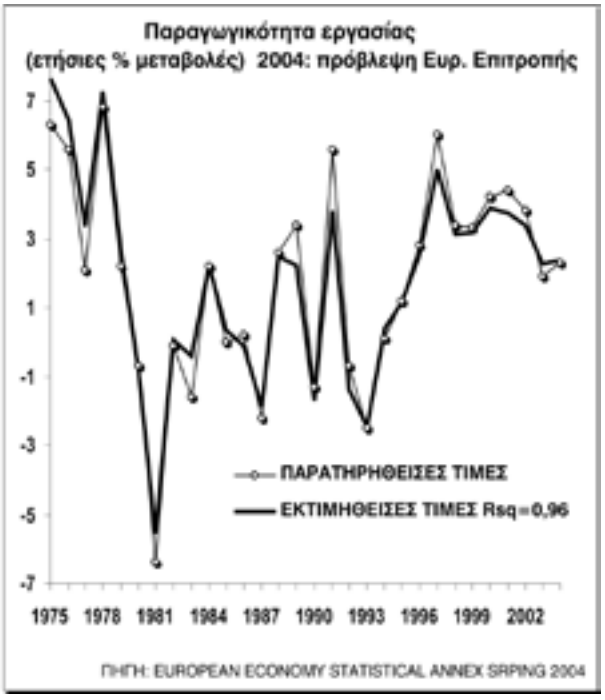

Εντούτοις, η μεταβλητή αυτή (η υποκατάσταση εργασίας από πάγιο κεφάλαιο) δεν περιγράφει επαρκώς όλες τις πλευρές της τεχνολογικής προόδου, η οποία συνήθως δεν σχετίζεται αποκλειστικά με την ένταση κεφαλαίου, αλλά και με την αυτόνομη τεχνολογική πρόοδο (Solow 1956, Romer 1986, 1990, Lucas 1988, 1992).

Επίσης, σημαντικό για την ερμηνεία των μεταβολών της παραγωγικότητας της εργασίας είναι το "αποτέλεσμα της πραγματικής σύγκλισης", που αναφέρεται στο γεγονός ότι οι χώρες που συγκλίνουν είναι σε θέση να μεταφέρουν τεχνολογίες, παραγωγικές ή εργασιακές πρακτικές από τις πλέον αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες αποτελούν για τις συγκλίνουσες χώρες, ένα "τεχνολογικό σύνορο" το οποίο τείνουν να προσεγγίσουν. Επομένως, η απόσταση του επιπέδου παραγωγικότητας της Ελλάδας από το επίπεδο των πλέον προηγμένων οικονομιών αναμένεται να επιδρά θετικά στον ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας.

Στο διάγραμμα 21 φαίνονται οι μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας που παρατηρήθηκαν και οι αντίστοιχες μεταβολές που εκτιμήθηκαν με βάση τις προαναφερθείσες μεταβλητές. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα, οι εκτιμήσεις δίνουν για την διετία 2003-2004 τιμές που προσεγγίζουν ικανοποιητικά αυτές που πράγματι σημειώθηκαν.

Με βάση την σχέση που προσδιορίσαμε, προκύπτει ότι για ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ κατά 2,9% το 2005, και αύξηση της έντασης κεφαλαίου κατά 2,5%, η απασχόληση αναμένεται να αυξηθεί κατά 0,7% και η παραγωγικότητα της εργασίας κατά 2,1%.

Οι αλλαγές αυτές στην εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας γίνονται κατανοητές εφόσον τεθούν στο ιστορικό τους πλαίσιο.

Η τριακονταετία που ακολούθησε το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου απετέλεσε την "χρυσή εποχή" της ελληνικής οικονομίας. Το παραγωγικό υπόδειγμα που επέτρεψε στην χώρα να διανύσει μια θεαματική περίοδο ανάπτυξης, βασίσθηκε στην εγκατάσταση νέων βιομηχανικών κλάδων, στην μαζική τυποποιημένη παραγωγή προϊόντων, στην επικράτηση της ιεραρχικής-πειθαρχικής οργάνωσης της εργασίας στις μονάδες παραγωγής, στην αυτοματοποίηση στις βιομηχανίες συνεχούς ροής και στην μαζική εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Από την πλευρά της ζήτησης, θεμελιώδους σημασίας παράγοντας υπήρξε η καταναλωτική δαπάνη για αγαθά μαζικής παραγωγής τα οποία κατέστησαν αρκούντως φθηνά ώστε να γίνουν προσιτά από μια μεγάλη μερίδα νοικοκυριών.

Η περίοδος της "χρυσής εποχής" της οικονομικής ανάπτυξης έληξε κατά την διάρκεια της πρώτης πενταετίας της δεκαετίας του ΄70, με μια διαρθρωτική κρίση που εκδηλώθηκε σε πολλές βαθμίδες της οικονομίας, της παραγωγής και της κατανάλωσης. Η κρίση αυτή οδήγησε, ιδιαίτερα από το 1995, στην αναδιάρθρωση της παραγωγής, δηλαδή σε μια σειρά από ριζικές αλλαγές, είτε στον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, είτε στην ορ-γάνωση της εργασίας, που οδηγούν σε άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, σε βελτίωση της ποιότητας και σε παραγωγή νέων προϊόντων. Ταυτόχρονα, σημαντικές είναι οι αλλαγές και από την πλευρά της ζήτησης, η οποία χαρακτηρίζεται από την μετατόπιση προς πρότυπα εξατομικευμένης κατανάλωσης και προς ποιοτικά προϊόντα. Αυτή η μετατόπιση έχει ως συνέπεια την αλματώδη αύξηση της ποικιλίας των αγαθών μέσω της διαφοροποίησης των προϊόντων, την ανάδειξη του ρόλου του εμπορικού ονόματος (brand) σε σημαντικό παράγοντα ανταγωνιστικότητας, την απόδοση ιδιαίτερης σημασίας στην παρουσίαση (την εξωτερική όψη) των προϊόντων, την ανάπτυξη δικτύων εξυπηρέτησης των πελατών πριν και μετά από την πώληση, την χρήση της διαφήμισης και των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας ως συνδέσμους μεταξύ της ευέλικτης μαζικής παραγωγής και του καταναλωτή που αναζητά την κοινωνική διάκριση ή την ποιότητα.

Η αναδιάρθρωση της παραγωγής που πραγματοποιείται με τον τρόπο αυτό χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη σημασία της γνώσης ως συντελεστού παραγωγής. Η ανάπτυξη αυτής της ικανότητας σχετίζεται με τις σύγχρονες ανάγκες της παραγωγής: την αυξημένη ταχύτητα προσαρμογής της προσφοράς στην ζήτηση, την δημιουργία προϊόντων προσαρμοσμένων στα χαρακτηριστικά της ζήτησης, την μαζική παραγωγή μικρών σειρών με χαμηλό κόστος, την εξάλειψη των νεκρών χρόνων της παραγωγής, την καλή ποιότητα κλπ. Παράλληλα, η ανάπτυξη της διανομής και της διαφήμισης σηματοδοτούν τα νέα δεδομένα δημιουργίας προστιθέμενης αξίας. Η ανάπτυξη των τμημάτων μάρκετινγκ, έρευνας και ανάπτυξης νέων προϊόντων, ποιοτικού ελέγχου, εμπορικών λειτουργιών της επιχείρησης, ενισχύουν ακόμη περισσότερο την παραγωγή προστιθέμενης αξίας.

Μια άλλη σημαντική αλλαγή στις παραγωγικές διαδικασίες, είναι η αυξανόμενη σημασία των μην υλικών στοιχείων της παραγωγής (γνώσεις, ικανότητα επεξεργασίας της πληροφορίας, γενική μόρφωση, ικανότητα πρόσβασης στην πληροφορία, επίλυση προβλημάτων και άλλες δεξιότητες του εργατικού δυναμικού). Τα στοιχεία αυτά, τείνουν να διαδραματίσουν πρωτεύοντα ρόλο στην παραγωγική διαδικασία και στην δημιουργία προστιθέμενης αξίας. Η ανάπτυξη του νέου παραγωγικού υποδείγματος επιφέρει την ανατροπή των παραδοσιακών μορφών οργάνωσης της

εργασίας. Πολλοί συγγραφείς διατείνονται ότι οι παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της εργασίας αποτελούν πλέον εμπόδιο στην σύγχρονη οικονομική δυναμική λόγω της δυσκαμψίας που τις χαρακτηρίζει. Σε ότι αφορά την οργάνωση της παραγωγής πιο συγκεκριμένα, στα πλαίσια του παλαιού παραγωγικού υποδείγματος, που βασιζόταν στις αρχές της "επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας" του Taylor και της μαζικής παραγωγής ομοιόμορφων προϊόντων (Aglietta 1976), οι εργασιακές διαδικασίες χαρακτηρίζονταν από ακραίο καταμερισμό της εργασίας και αυξημένη, πλην όμως δύσκαμπτη, εκμηχάνιση της παραγωγής γύρω από τις κινούμενες γραμμές συναρμολόγησης.

Για πολλούς λόγους που σχετίζονται με κοινωνικές εξελίξεις, το παλαιό παραγωγικό πρότυπο έφθασε στα όριά του στην Ελλάδα αμέσως με την μεταπολίτευση του 1975. Την παρακμή του παλαιού παραγωγικού υποδείγματος ακολούθησε, χάρη σε μια σειρά επώδυνων μετασχηματισμών, η ανάδυση ενός νέου παραγωγικού υποδείγματος, που βασίζεται στις νέες "ευέλικτες" παραγωγικές διαδικασίες, όπου με τον όρο της "ευελιξίας" εννοούμε την ικανότητα των παραγωγικών διαδικασιών να παράγουν (χάρη στις τεχνολογίες της πληροφορικής και της μικρο-ηλεκτρονικής, αλλά και χάρη σε οργανωτικές καινοτομίες), διαφοροποιημένα προϊόντα σε μικρές σειρές με ταυτόχρονες οικονομίες στην χρήση του παγίου κεφαλαίου. Οι αλλαγές αυτές οδηγούν, μεταξύ άλλων, στην ανάδειξη νέων οργανωτικών πρακτικών στην εσωτερική οργάνωση της επιχείρησης: υιοθέτηση διαδικασιών ελέγχου της ποιότητας και δημιουργία ποιοτικών κανόνων, προαγωγή των ικανοτήτων του εργατικού δυναμικού με την ανάπτυξη της πολυειδίκευσης των εργαζομένων και της πολύπλευρης ανάπτυξης των δεξιοτήτων τους, νέες, καινοτομικές μορφές οργάνωσης της εργασίας.

Οι αλλαγές αυτές εισάγονται στο παραγωγικό σύστημα μέσω των αυξημένων επενδύσεων σε μηχανολογικό εξοπλισμό, του οποίου η χρήση, σε συνδυασμό με τα νέα χαρακτηριστικά της ζήτησης επισύρει αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας, στις ειδικότητες και τα επαγγέλματα κλπ. Ως εκ τούτου, η τεχνολογική πρόοδος (η οποία στην εξίσωση που υπολογίσαμε εκφράζεται με δύο μεταβλητές: τις ετήσιες εκατοστιαίες μεταβολές της έντασης κεφαλαίου και του ΑΕΠ) αποτελεί τον καταλύτη όλων των αλλαγών που προαναφέρθηκαν και που οδηγούν από το παλαιό παραγωγικό υπόδειγμα στο νέο υπόδειγμα της παραγωγικής ευελιξίας.

Αυτή η μετάβαση, όμως, από το παλαιό στο νέο παραγωγικό σύστημα πραγματοποιείται σταδιακά, με την έννοια ότι οι επιπτώσεις από την εισαγωγή νέων τεχνολογιών μέσω αυξημένων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, κλιμακώνονται στον χρόνο, δεν είναι δηλαδή άμεσες αλλά επηρεάζουν την παραγωγικότητα, όχι μόνον του έτους κατά το οποίο γίνεται η επένδυση, αλλά και κατά τα επόμενα ("καμπύλη εκμάθησης" των νέων τεχνολογιών). Ως εκ τούτου, οι επιπτώσεις στην απασχόληση από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας παράλληλα με την αύξηση της παραγωγής επεκτείνονται σε μια σειρά ετών, με αποτέλεσμα να υπάρχει σαφής επιβράδυνση της απασχόλησης μεσοπρόθεσμα. Επειδή όμως οι αυξήσεις της παραγωγικότητας από την εισαγωγή νέων τεχνολογιών βαίνουν μειούμενες με τον χρόνο (χαρακτηρίζονται δηλαδή από φθίνουσες αποδόσεις), οι αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόληση θα πρέπει και αυτές να απαλυνθούν.

Στο ποσοστό ανεργίας επιδρά ωστόσο και η πτώση στο ποσοστό συμμετοχής, που οφείλεται σε δύο παράγοντες:

Πρώτον, στην αποθάρρυνση των ανέργων: όταν η απασχόληση μειώνεται, σχε-

δόν εξίσου μειώνεται και η προσφορά εργασίας επειδή αποθαρρύνονται όσοι επιθυμούν να εργασθούν και δεν αναζητούν ενεργητικά εργασία. Δεύτερον, στην αύξηση των πραγματικών μισθών. Όταν οι πραγματικοί μισθοί μειώνονται ή παραμένουν στάσιμοι, ένα μεγάλο μέρος νοικοκυριών με μεσαίο και χαμηλό εισόδημα αυξάνει την προσφορά εργασίας (δεύτερη εργασία του άνδρα, είσοδος στην αγορά εργασίας της γυναίκας) προκειμένου να αποκτήσει το ελάχιστο εκείνο εισόδημα που εξασφαλίζει σε μια οικογένεια μια "κανονική" και αξιοπρεπή ζωή με βάση τα σημερινά κοινωνικά δεδομένα. Η αύξηση των πραγματικών μισθών κατά την διάρκεια των οκτώ τελευταίων ετών, έχει μειώσει την πίεση πάνω στα νοικοκυριά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να συνεχίζεται το φαινόμενο αύξησης της προσφοράς εργασίας επειδή ο τρέχων μέσος μισθός παραμένει μικρότερος από αυτόν που θεωρείται αναγκαίος για την "κανονική" και αξιοπρεπή διαβίωση του νοικοκυριού, πλην όμως, με μικρότερη ένταση από ό,τι στο παρελθόν.

Η εκτίμηση του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ είναι ότι η πτωτική τάση στο ποσοστό συμμετοχής θα ανακοπεί και θα αντιστραφεί από την στιγμή που θα υπάρξουν υψηλές αυξήσεις στην απασχόληση, οι οποίες θα ενθαρρύνουν την ενεργητική αναζήτηση εργασίας.

Επομένως, οι καθοριστικοί παράγοντες της απασχόλησης συνοψίζονται στην ταυτότητα (% αυξήσεις της απασχόλησης)=(% αυξήσεις του ΑΕΠ)-(% αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας), ενώ οι καθοριστικοί παράγοντες του εργατικού δυναμικού είναι οι δημογραφικές μεταβλητές, ο πραγματικός μισθός (με αρνητική πρώτη παράγωγο), και ο ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης (ως proxy) του φαινομένου της αποθάρρυνσης/ ενθάρρυνσης των ανέργων να αναζητήσουν ενεργητικά εργασία.

1.5. Οι δύο χρηστοί κύκλοι της ελληνικής οικονομίας και η ανάπτυξη μετά το 2006

Από τις παραπάνω διαπιστώσεις σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες των βασικών μεταβλητών της πραγματικής οικονομίας, προκύπτει ότι η οικονομική ανάκαμψη διατηρείται στην Ελλάδα, όχι μόνον χάρη στους εξωγενείς παράγοντες (μονομερείς μεταβιβάσεις από την ΕΕ και προετοιμασία Ολυμπιακών Αγώνων), αλλά και στην ύπαρξη δύο πολύ σημαντικών χρηστών κύκλων που έχουν συγκροτηθεί και πολλαπλασιάζουν τα αρχικά οφέλη από τους εξωγενείς παράγοντες. Ως εκ τούτου, όταν οι εξωγενείς παράγοντες παύσουν ή περιορισθούν,, η ελληνική οικονομία πιθανότατα θα διαθέτει σημαντική εσωτερική δυναμική, της οποίας όμως η συντήρηση θα εξαρτηθεί από τις κατευθύνσεις πολιτικής που θα υιοθετηθούν κατά τα αμέσως επόμενα έτη. Οι δύο εν λόγω χρηστοί κύκλοι της ελληνικής οικονομίας είναι οι εξής:

Ο πρώτος εξ αυτών είναι ο κύκλος επενδύσεων-προϊόντος (πολλαπλασιαστής) και ζήτησης-επενδύσεων (επιταχυντής): Η υψηλή επενδυτική δαπάνη (δημόσια και ιδιωτική) οδηγεί σε ταχεία μεγέθυνση του προϊόντος μέσω των πολλαπλασιαστικών της αποτελεσμάτων. Ταυτοχρόνως, η ταχεία αύξηση του προϊόντος, και συνακόλουθα των εισοδημάτων, και της ζήτησης, αλλά και οι προσδοκίες που αυτή προκαλεί οδηγούν σε αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων (επιταχυντής). Επομένως, το προϊόν και οι επενδύσεις βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της πραγματικής οικονομίας και σε εκσυγχρονισμό του παραγωγικού συστήματος.

Ο δεύτερος είναι ο κύκλος επενδύσεων-παραγωγικότητας. Η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και οι εκσυγχρονιστικές τους επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα, αλλά και η αύξηση του όγκου της παραγωγής, επιδρούν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας επιμερίζεται σε τρία επί μέρους οφέλη:

- ***πρώτον**, στην άνοδο των πραγματικών μισθών, του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων, και επακόλουθα της ιδιωτικής κατανάλωσης και της συνολικής ζήτησης (διότι η ροπή προς κατανάλωση των μισθωτών είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη των εισοδημάτων της ιδιοκτησίας),*

- ***δεύτερον**, στην μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας (διότι από την αύξηση της παραγωγικότητας ωφελούνται, και μάλιστα κατά κύριο λόγο, οι επιχειρήσεις), αλλά και στην αύξηση του λόγου προϊόντος/κεφαλαίου, επομένως και στην άνοδο της κερδοφορίας,*

- ***και τρίτον** σε χαμηλότερο πληθωρισμό.*

Τα τρία αυτά οφέλη, όμως, επιδρούν θετικά επί των επενδύσεων: Το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων αποτελεί βασική συνιστώσα της συνολικής ζήτησης και χαρακτηρίζεται από μεγάλη ροπή προς κατανάλωση (μεγαλύτερη από τα άλλα εισοδήματα). Η αύξηση της ζήτησης ευνοεί την ένταση της επενδυτικής προσπάθειας, όχι μόνον μέσω του επιταχυντή αλλά και επειδή μειώνει το αργούν παραγωγικό δυναμικό και αυξάνει έτσι την κερδοφορία. Η αύξηση της απόδοσης του κεφαλαίου, επίσης αποτελεί προϋπόθεση για την αύξηση των επενδύσεων (υπό τον όρο ότι οι προσδοκίες για μεγαλύτερα κέρδη δεν έχουν αυξηθεί συγκριτικά περισσότερο). Η μείωση του πληθωρισμού, επίσης, συμβάλλει στο κλίμα σταθερότητας, στην αύξηση της ζήτησης και στην βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος. Επομένως, η επένδυση και η παραγωγικότητα με τα τρία επιμέρους αποτελέσματά της βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της οικονομίας.

Σχηματικά, οι δύο χρηστοί κύκλοι φαίνονται στο παρακάτω σχήμα. Βέβαια, για πρακτικούς λόγους η απλοποίηση είναι υποχρεωτική, έτσι ώστε στο διάγραμμα φαίνονται μόνον οι κυριότερες αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών.

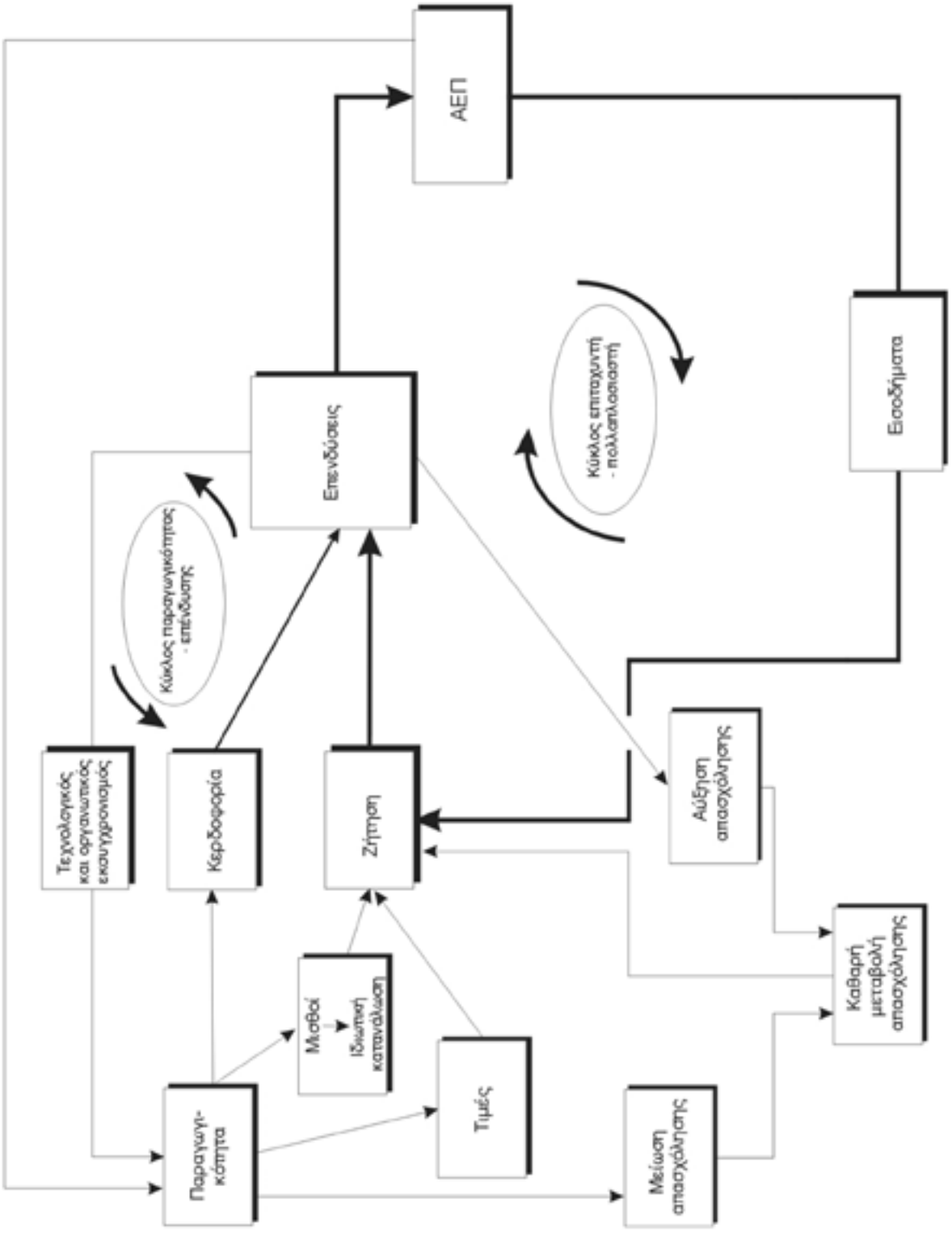
ΑΕΠ
Επενδύσεις
Εισοδήματα
Κύκλος επιταχυντή - πολλαπλασιαστή
Κύκλος παραγωγικότητας - επένδυσης
Τεχνολογικός και οργανωτικός εκσυγχρονισμός
Κερδοφορία
Ζήτηση
Αύξηση απασχόλησης
Μισθοί
Ιδιωτική κατανάλωση
Καθαρή μεταβολή απασχόλησης
Παραγωγικότητα
Τιμές
Μείωση απασχόλησης

Κεφάλαιο 2
Οι καθοριστικοί παράγοντες της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας

2.1. Δείκτες ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας

Το άνοιγμα[1] της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από το 1960 μέχρι το μέσον της δεκαετίας του '90 αυξανόταν, έτσι ώστε το εμπόριό της με την ΕΕ-15 είχε φθάσει στα ιστορικά υψηλά επίπεδα περίπου 22%. Ωστόσο, στην διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών, το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση μειώνεται, και στο τέλος του 2004 (διάγραμμα 22) είχε φθάσει στο 14% του ΑΕΠ. Στον εξαγωγικό προσανατολισμό της Ελλάδας σημειώθηκαν, στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, σημαντικές ανακατατάξεις. Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των ανακατατάξεων ήταν η μείωση τους προς τις χώρες του ΟΟΣΑ και ιδιαίτερα προς τις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μείωση που αντισταθμίστηκε όμως από την αύξηση των εξαγωγών προς τις τρίτες χώρες, κυρίως τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Η μείωση αυτή των ελληνικών εξαγωγών προς τις αγορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τόσο σε απόλυτο ύψος, όσο και ως ποσοστό συμμετοχής της αξίας τους στις συνολικές εξαγωγές αποτελεί σαφή ένδειξη μειωμένης ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα της βιομηχανίας, αφού οι αγορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι οι πλέον ανταγωνιστικές.

Η μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετίζεται κυρίως με την κατάρρευση του ποσοστού του ΑΕΠ που εξάγεται προς τις χώρες αυτές, από το επίπεδο του 8% το 1985 στο επίπεδο του 3% περίπου το 2004 (διάγραμμα 23). Εντούτοις, μια μικρή συμβολή στην μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης προέρχεται από την διείσδυση των εισαγωγών που μειώθηκε κατά τα έτη 2000-2004 (διάγραμμα 24) από 14% σε 10,5% περίπου. Η μείωση της διείσδυσης θα πρέπει να αποδοθεί σε μια μικρή επιβράδυνση των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό και στην μείωση της δαπάνης για εισαγωγές διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Αυτή η τελευταία εξέλιξη, θα πρέπει ενδεχομένως να εκληφθεί ως πιθανή ένδειξη κορεσμού των αγορών και εξάντλησης του δυναμισμού της ιδιωτικής κατανάλωσης, της δυναμισμού που βασίσθηκε, πρώτον, στην άνοδο των πραγματικών μισθών μετά από την παρατεταμένη

1 Ο δείκτης που χρησιμοποιούμε για το άνοιγμα της οικονομίας είναι (X+M)/Y, όπου X η αξία των εξαγωγών, M η αξία των εισαγωγών, και Y το ΑΕΠ.

περίοδο στασιμότητας της αγοραστικής δύναμης των μισθών επί δεκαπέντε περίπου έτη (1983-1996), και δεύτερον, στην επέκταση της καταναλωτικής πίστης. Εάν αυτές οι εξελίξεις επιβεβαιωθούν θα πρέπει να εκληφθούν ως επιπρόσθετα σημεία μιας επερχόμενης επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας.

Ο δείκτης που συμπυκνώνει της της παραπάνω δυσμενείς εξελίξεις είναι ο βαθμός κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές (δηλαδή ο λόγος εξαγωγών της εισαγωγές, βλ. στο διάγραμμα 25). Ενώ το 1984, οι ελληνικές εξαγωγές κάλυπταν το ½ περίπου των ελληνικών εισαγωγών, σήμερα καλύπτουν μόλις το ¼. Η άνοδος του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές κατά την περίοδο 1960-1987 οφείλεται στον μεγαλύτερο δυναμισμό των εξαγωγικών επιδόσεων σε σύγκριση με τον αντίστοιχο της διείσδυσης των εισαγωγών. Η πολιτική της "σκληρής δραχμής" που ακολουθήθηκε στην συνέχεια, καθώς και η υψηλή συναλλαγματική ισοτιμία με την οποία η δραχμή "κλείδωσε" κατά την μετάβαση στο Ευρώ, ευθύνονται για την πτώση του λόγου εξαγωγών της της εισαγωγές από το 1988 μέχρι σήμερα, δεδομένης της αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας να στραφεί της την ανταγωνιστικότητα που δεν βασίζεται κυρίως της τιμές αλλά στην ποιότητα και της παράγοντες.

Η σοβαρότητα της κατάστασης σε ότι αφορά την ανταγωνιστικότητα φαίνεται και στην εξέλιξη του μεριδίου της Ελλάδας στην μεγάλη αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Της φαίνεται στο διάγραμμα 26, το μερίδιο της Ελλάδας έχει μειωθεί δραματικά και είναι μικρότερο από ό,τι το 1960. Επιπλέον, η σύγκριση με την Ισπανία και την Πορτογαλία, δείχνει την εντυπωσιακή απόκλιση μεταξύ των επιδόσεων των τριών χωρών: η Πορτογαλία, και ακόμη περισσότερο η Ισπανία, αυξάνουν τα μερίδιά της στην αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε το 2004 το μερίδιο της Ισπανίας ήταν τριπλάσιο από ό,τι το 1960 και το μερίδιο της Πορτογαλίας είχε αυξηθεί κατά 2,5 φορές. Η διαδικασία της δραματικής απόκλισης μεταξύ των τριών χωρών, της φαίνεται στο σχετικό διάγραμμα, έχει ως σημείο εκκίνησης το έτος 1987, ακριβώς δηλαδή την στιγμή κατά την οποία αρχίζει η ανατίμηση της δραχμής.

Ως αποτέλεσμα αυτών των δυσμενών εξελίξεων, το εμπορικό έλλειμμα (αγαθών) ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαίνεται πλέον γύρω από το επίπεδο -9%. Η βελτίωση που παρουσιάσθηκε κατά τα τελευταία έτη, και η οποία αναμένεται να συνεχισθεί κατά το 2005, ανάγεται της της ακριβώς παράγοντες που αναφέραμε προηγουμένως σχετικά με την μείωση της διείσδυσης των εισαγωγών. Επομένως, η βελτίωση αυτή δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη αύξησης της ανταγωνιστικότητας, αλλά ως ένδειξη σταδιακής εξάντλησης του δυναμισμού της ιδιωτικής κατανάλωσης διαρκών καταναλωτικών αγαθών.

Διάγραμμα 22

Διάγραμμα 23

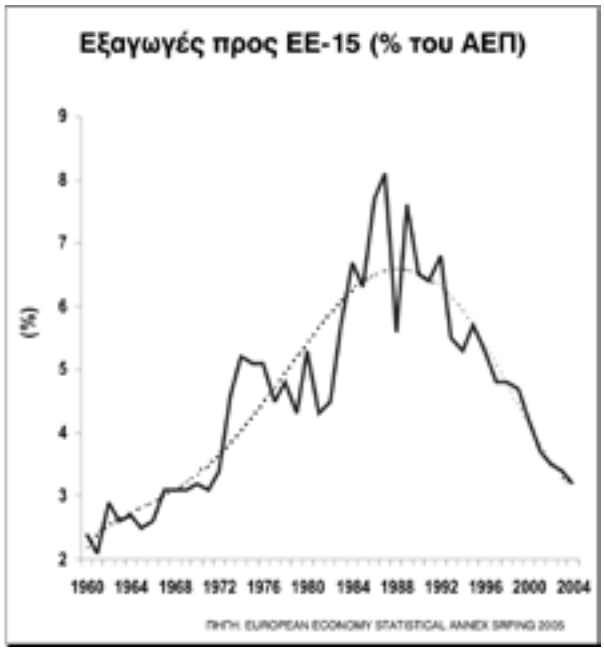

Διάγραμμα 24

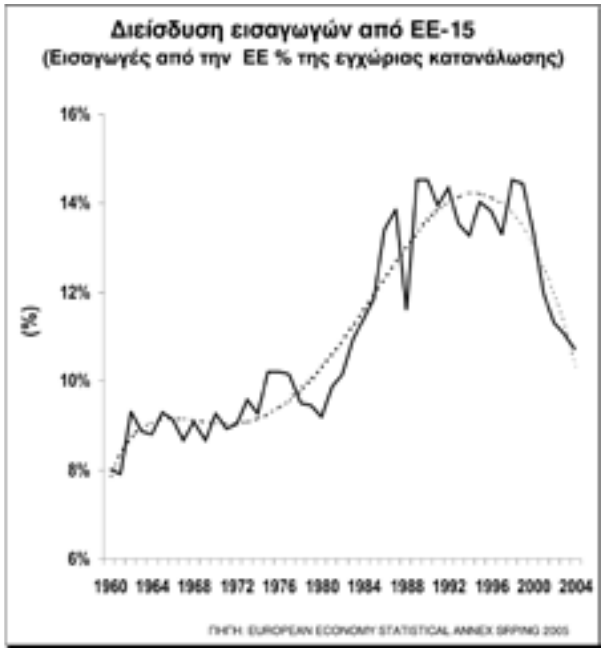

Διάγραμμα 25

Διάγραμμα 26

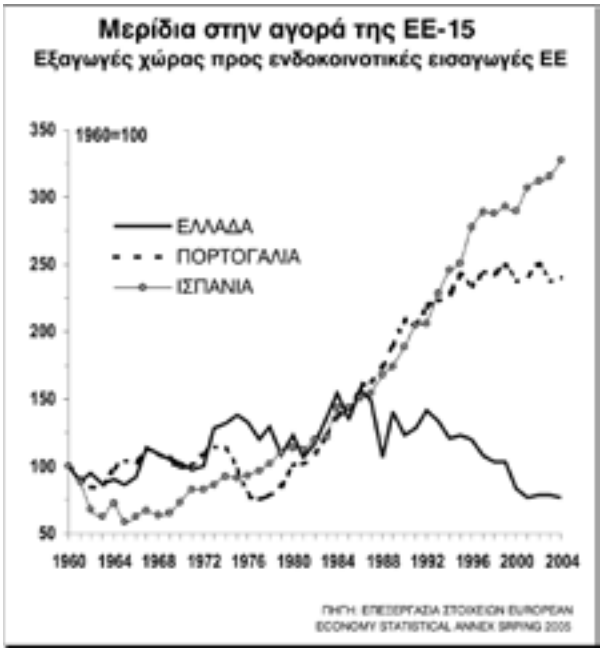

Διάγραμμα 27

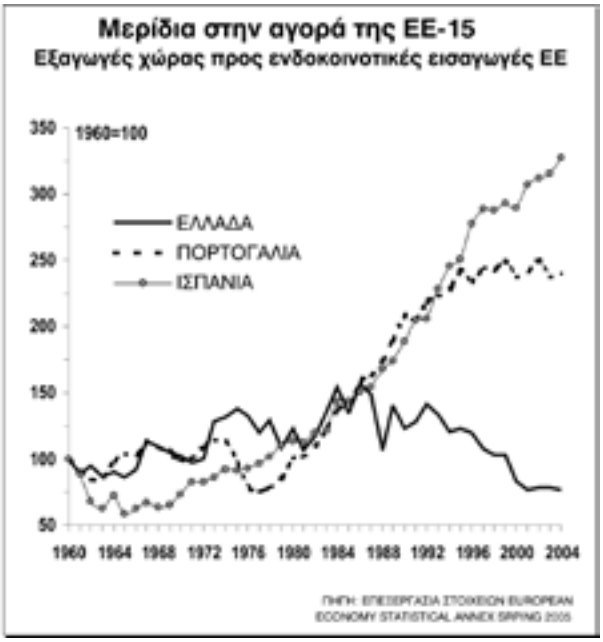

2.2. Ο περιορισμός της εξωτερικής ισορροπίας και η ανταγωνιστικότητα

Μια οικονομία, σύμφωνα με τον Williamson (1994) [βλ. επίσης Aglietta 1997, McCombie και Thirlwall 1994, Thirlwall 1979] θα πρέπει να θεωρείται ανταγωνιστική εφόσον πληρούνται δύο όροι: πρώτον, η οικονομία μεγεθύνεται διατηρώντας το ποσοστό ανεργίας στην πλήρη απασχόληση, και δεύτερον, το έλλειμμά της στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών μπορεί να διατηρηθεί, δηλαδή να καλύπτεται από μονομερείς μεταβιβάσεις και αυτόνομες εισροές ιδιωτικών κεφαλαίων.

Εάν μια χώρα παρουσιάζει διευρυνόμενο έλλειμμα στις εξωτερικές της ανταλλαγές όποτε αυξάνεται η εσωτερική ζήτηση, και μάλιστα πριν να προσεγγίσει το σημείο πλήρους απασχόλησης του εργατικού δυναμικού ή το σημείο πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, τότε η οικονομία πρέπει να μειώσει τον ρυθμό της μεγέθυνσής της ώστε να ισορροπήσει το εξωτερικό ισοζύγιο. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι παραγωγικοί πόροι της χώρας δεν χρησιμοποιούνται πλήρως (υπάρχει δηλαδή αχρησιμοποίητο παραγωγικό και εργατικό δυναμικό), με αποτέλεσμα να αποθαρρυνθούν οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, να επιβραδυνθεί η τεχνολογική πρόοδος που συνήθως συνοδεύει αυτές τις επενδύσεις, να αποδυναμωθεί παραπέρα η ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων και να επιδεινωθεί έτι περισσότερο το εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Συγκροτείται έτσι ένας φαύλος κύκλος μειωμένης ανταγωνιστικότητας -διευρυνόμενου εξωτερικού ελλείμματος- στασιμότητας της παραγωγής και των επενδύσεων. Αντίθετα, εάν μια χώρα είναι ικανή να αυξάνει την εσωτερική ζήτηση μέχρι του σημείου πλήρους απασχόλησης του παραγωγικού και του εργατικού δυναμικού της χωρίς να παρουσιάζει προβλήματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, η πίεση της ζήτησης επί του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού αυξάνει τις επενδύσεις, τα τεχνολογικά οφέλη που τις συνοδεύουν, και προκαλεί έτσι περαιτέρω βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και του εξωτερικού ισοζυγίου. Εξάλλου η πίεση της ζήτησης επί του εργατικού δυναμικού οδηγεί τις εφεδρείες του εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας αυξάνοντας έτσι το ποσοστό συμμετοχής του πληθυσμού στην αγορά εργασίας (activity rate), αλλά και τον δυνητικό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ.

Επομένως σε μια ανοικτή οικονομία, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης, μακροπρόθεσμα μπορεί να αυξηθεί μόνον εφόσον υπάρχει μια ικανή μεγέθυνση των καθαρών εξαγωγών της χώρας. Η εσωστρεφής ανάπτυξη, όπως αυτή που ακολούθησε η ελληνική οικονομία κατά την ανοδική φάση των ετών 1996-2004, μπορεί να συνεχίζεται μόνον μεσοπρόθεσμα, έως ότου το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών καταστεί προβληματικό.

Η δυναμική των εξωτερικών υποχρεώσεων

Μια πολιτική που αποσκοπεί στην διατήρηση της ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών καλύπτοντας ένα διαρθρωτικό έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και εισροή μονομερών μεταβιβάσεων) με εισροή κεφαλαίων (αυτόνομη εισροή και δανεισμό), μπορεί να οδηγηθεί σε συσσώρευση των εξωτερικών υποχρεώσεων και των τόκων, κερδών, μερισμάτων, προσόδων που τις εξυπηρετούν. Αποδεικνύεται ότι η δυναμική των εξωτερικών υποχρεώσεων, που προέρχονται από το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, περιγράφεται από την σχέση

$$\overset{o}{f} = \frac{(M-X)}{Y} - \frac{T_U}{Y} + (i_r - \overset{o}{y})f$$

όπου (f) είναι το εξωτερικό χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, ($\overset{o}{f}$) είναι ο ρυθμός μεταβολής του εξωτερικού χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, (M-X) είναι η διαφορά εισαγωγών-εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών (δηλαδή η απόλυτη τιμή του ελλείμματος στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών), (Y) το ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές, T_U οι μονομερείς μεταβιβάσεις από το εξωτερικό (κυρίως πόροι ΕΕ και μεταναστευτικό συνάλλαγμα στην περίπτωση της Ελλάδας), (i_r) το πραγματικό επιτόκιο και ($\overset{o}{y}$) ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές.

Η παραπάνω σχέση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την περιγραφή της δυναμικής των εξωτερικών υποχρεώσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ. Όπως προκύπτει από την εξίσωση αυτή, όταν υπάρχει έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και ταυτοχρόνως το πραγματικό επιτόκιο είναι υψηλότερο από τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης, τότε οι εξωτερικές υποχρεώσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξάνονται αδιάλειπτα, δεν έχουν δηλαδή άνω όριο. Αντιθέτως, ισορροπούν (ως ποσοστό του ΑΕΠ) όταν το πραγματικό επιτόκιο είναι μικρότερο από τον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας, και τότε το επίπεδο ισορροπίας είναι

$$f_{equ} = \frac{(M-X-T_U)}{Y} / (\overset{o}{y} - i_r)$$

Εντούτοις, πρόβλημα διατήρησης της υπάρχουσας κατάστασης εμφανίζεται ακόμη και όταν υπάρχει μεν ισορροπία του εξωτερικού χρέους, πλην όμως το επίπεδο ισορροπίας f_{equ} είναι πολύ υψηλό.

Είτε στην πρώτη περίπτωση, κατά την οποία οι εξωτερικές υποχρεώσεις αυξάνονται αδιάλειπτα, είτε στην δεύτερη περίπτωση, κατά την οποία οι υποχρεώσεις αυτές ισορροπούν, πλην όμως σε πολύ υψηλά επίπεδα, η χώρα είναι αναγκασμένη να λάβει μέτρα για την διόρθωση του προβλήματος στις εξωτερικές ανταλλαγές.

Στα διαγράμματα 27 και 28 φαίνεται η εξέλιξη του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών της Ελλάδας [(M-X)/Y] έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 χωρών, καθώς και η διαφορά πραγματικών επιτοκίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ ($i_r - \overset{o}{y}$). Όπως είναι φανερό, η επίπτωση του [(M-X)/Y] είναι πολύ μεγάλη, της τάξεως του -10% ετησίως, και η συνέχιση μιας τέτοιας επιδείνωσης θα οδηγήσει, θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, σε συσσώρευση των εξωτερικών υποχρεώσεων. Ως εκ τούτου, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας εμφανίζεται ως μάλλον επείγουσα ανάγκη.

Η διαφορά του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ από τα πραγματικά επιτόκια, αντίθετα, μειώνεται διαρκώς, έτσι ώστε οι συνθήκες για συγκράτηση των εξωτερικών υποχρεώσεων της ελληνικής οικονομίας να είναι

ευνοϊκές κατά την τελευταία τετραετία, διότι ο ρυθμός αύξησης του προϊόντος αυξήθηκε στο επίπεδο του 4%, τα δε πραγματικά επιτόκια μειώθηκαν. Είναι προφανές ότι για να διατηρηθούν αυτές οι ευνοϊκές συνθήκες, ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης οφείλει να διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα.

Διάγραμμα 28

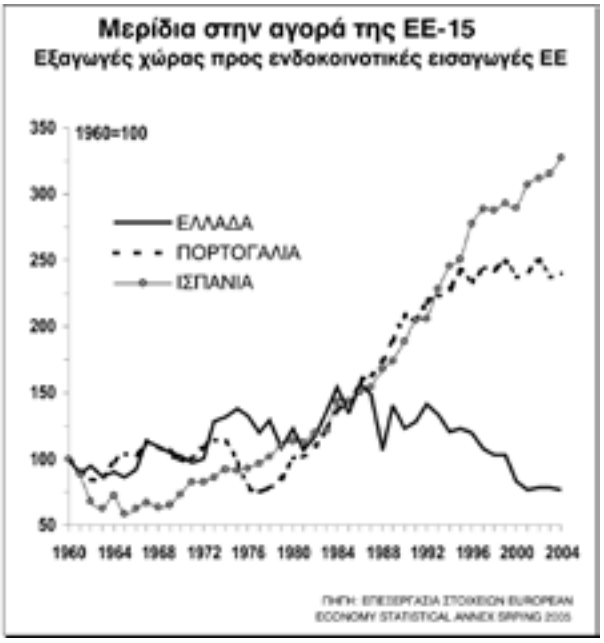

Βέβαια, ένα διευρυνόμενο εξωτερικό έλλειμμα, μπορεί να είναι συμβατό, μεσοπρόθεσμα, με την πλήρη απασχόληση, σε μικρές ανοικτές οικονομίες που αναπτύσσονται με υψηλούς ρυθμούς εφόσον το έλλειμμα προέρχεται από τις υψηλές επενδυτικές δαπάνες που πραγματοποιεί η χώρα για να εισάγει μηχανικό εξοπλισμό. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ένα μεγάλο έλλειμμα ενδέχεται να είναι το τίμημα που πρέπει να καταβληθεί για την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Πρόκειται για ένα πρόσκαιρο τίμημα αφού η αυξημένη παραγωγικότητα αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την μελλοντική περιστολή του ελλείμματος. Δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο, η ελληνική οικονομία να αποτελεί ακριβώς μια τέτοια περίπτωση, επειδή οι παραγωγικές της επιδόσεις από το 1996 αποτελούν ενθαρρυντική ένδειξη ως προς τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού του παραγωγικού συστήματος στην Ελλάδα.

Ανταγωνιστικότητα και εξωτερική ισορροπία: μακροοικονομική ανάλυση

Η μακροοικονομική ανάλυση του ΙΝΕ για την περιγραφή της εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας εκτίθεται σε παράρτημα της παρούσας έκθεσης εξαιτίας του μαθηματικού και εξειδικευμένου χαρακτήρα της.

Κατευθυντήριες γραμμές που προκύπτουν από την μακροοικονομική ανάλυση

Προκύπτει από την μακροοικονομική ανάλυση που εκτίθεται στο παράρτημα, ότι η διπλή απαίτηση για την οικονομία να διατηρεί,

- ***πρώτον***, *ισορροπημένο το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, και*

- ***δεύτερον***, *πληθωρισμό σταθερό και ίσο προς τον μέσο όρο της ΕΕ-15, επομένως και ποσοστό ανεργίας ίσο προς την ανεργία ισορροπίας*, μπορεί να επιδιωχθεί με την άσκηση δύο διακριτών στρατηγικών:

Είτε με μια στρατηγική για την βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας (non price competitiveness, compétitivité structurelle), είτε με την στρατηγική που επιδιώκει την επιβολή ευελιξιών στις αγορές εργασίας και προϊόντων (στρατηγική που ασκείται ήδη).

Τα αποτελέσματα της μακροοικονομικής ανάλυσης συνοψίζονται στον παρακάτω πίνακα, στον οποίο αναλύονται οι κατευθύνσεις πολιτικής που θα έπρεπε να ακολουθηθούν με βάση τις δύο διακριτές στρατηγικές βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας:

Στρατηγικές για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας	Κατευθυντήριες γραμμές
Βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας	• Αύξηση της εισοδηματικής ελαστικότητας των εξαγωγών d_x, • μείωση της ελαστικότητας των εισαγωγών d_m, • αύξηση των ελαστικοτήτων τιμής e_x, e_m, • αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (π), • μείωση της διείσδυσης των εισαγωγών (μ), και • αύξηση της ικανότητας των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και εκτίθενται στον διεθνή ανταγωνισμό, να καθορίζουν τις τιμές τους περισσότερο με βάση τα στοιχεία του κόστους τους και λιγότερο με βάση τις τιμές του ανταγωνισμού (k).
Αύξηση των ευελιξιών της αγοράς εργασίας και απελευθέρωση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών	• Μείωση της απαίτησης των εργαζομένων επί του προϊόντος (μείωση του μισθού αναφοράς b), • αύξηση της ευαισθησίας των μισθών (a)στις αλλαγές του ποσοστού ανεργίας, • μείωση των περιθωρίων κέρδους m.

Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα, ποια από τις δύο στρατηγικές θα έπρεπε να επιλεγεί για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκαλούν ήδη μια σειρά επιπτώσεων (οι οποίες αναμένεται να ενταθούν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) στην ελληνική οικονομία, ιδιαίτερα σε εκείνους τους κλάδους παραγωγής που εκτίθεται στον διεθνή ανταγωνισμό. Ο τρόπος με τον οποίο αποκρίνονται στην διεθνή ανταγωνιστική πίεση, οι περισσότεροι εξ αυτών

των κλάδων παραγωγής, φέρει τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν σε παλιότερες περιόδους ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή τα χαρακτηριστικά που διαμορφώθηκαν σε συνθήκες πολύ χαμηλού κόστους εργασίας και ύπαρξης εθνικού νομίσματος (το οποίο επέτρεπε την αύξηση της ανταγωνιστικότητας με αλλαγές στην συναλλαγματική ισοτιμία). Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η περίπτωση της τουριστικής βιομηχανίας που παραμένει προσκολλημένη στο παλαιό πρότυπο του μαζικού τουρισμού, το οποίο δεν αντιστοιχεί σε χώρες με ισχυρό νόμισμα, σε μιαν εποχή κατά την οποία εισέρχονται στον παγκόσμιο ανταγωνισμό τουριστικών υπηρεσιών, χώρες χαμηλού κόστους. Βέβαια, η Ελλάδα διαθέτει το χαμηλότερο εργατικό κόστος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πλην όμως, το κόστος εργασίας στις χώρες της διεύρυνσης και της νοτιοανατολικής Ασίας είναι ακόμη πιο χαμηλό. Πέραν αυτών, και αυτό είναι το κυριότερο, η Ελλάδα δεν διαθέτει πλέον εθνικό νόμισμα και ανήκει στην ζώνη του ισχυρού νομίσματος που είναι το Ευρώ. Ως εκ τούτου, είναι αναγκασμένη να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητά της με το δεδομένο ότι οι τιμές των προϊόντων της τόσο υψηλές ώστε να μην επιτρέπουν πλέον την μαζική παραγωγή προϊόντων χαμηλής ποιότητας που διεισδύουν στις αγορές του εξωτερικού επειδή είναι φθηνά. Η περίοδος της ανταγωνιστικότητας τιμής έχει παρέλθει για την Ελλάδα και η περίοδος της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, που βασίζεται στην ποιότητα, την καινοτομία, την διαφοροποίηση των προϊόντων, τον ευνοϊκό γεωγραφικό προσανατολισμό του εξωτερικού εμπορίου, την παραγωγή προστιθέμενης αξίας από την διαφήμιση κλπ έχει εκκινήσει.

Η δεύτερη στρατηγική για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, ασκείται ήδη, και έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε ορισμένα από τα αποτελέσματά της. Για τον λόγο αυτό θα αναλύσουμε τις παραμέτρους που αναφέρονται ακριβώς σε αυτήν την στρατηγική, δηλαδή στις απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των μισθωτών επί του προϊόντος όπως αυτή εκφράζεται από τις παραμέτρους) περιθώρια κέρδους και απαίτηση της εργασίας επί του προϊόντος. Σε ότι αφορά την πρώτη παράμετρο, δηλαδή την απαίτηση των επιχειρήσεων επί του προϊόντος, εκθέτουμε αμέσως παρακάτω την σχετική ανάλυση, ενώ στις άλλες δύο παραμέτρους αναφέρεται η μεθεπόμενη ενότητα.

2.3. Η ανταγωνιστικότητα τιμής και τα περιθώρια κέρδους στον επιχειρηματικό τομέα της ελληνικής οικονομίας

Η εξέλιξη του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα αποτελεί μόνιμη πηγή ανησυχίας για τους φορείς της οικονομικής πολιτικής, επειδή κατά την αντίληψή τους η ανταγωνιστικότητα τιμής (δηλαδή οι σχετικές τιμές των ελληνικών προϊόντων προς τις αντίστοιχες των ανταγωνιστριών χωρών) καθορίζονται αποκλειστικά από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα έναντι των άλλων ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη, ιδιαίτερα δε έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς η τελευταία αποτελεί τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της χώρας. Έτσι, η σχεδόν διαρκής επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών προϊόντων, η οποία είναι αναμφισβήτητη (στο διάγραμμα 29 φαίνεται η εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας τιμής των ελληνικών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών) αποδίδεται στην συγκριτικά ταχύτερη αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας στην Ελλάδα έναντι των άλλων ανεπτυγμένων χωρών.

Διάγραμμα 29

Έστω w οι μέσες αποδοχές των μισθωτών, π η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα και p^* το επίπεδο των τιμών στην ζώνη του ευρώ (όλες οι μεταβλητές σε λογάριθμους).

Η ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής (p^*-p) έχει ως εξής:

$$p^*-p=(p^*-c_u^*)-(c_u-c_u^*)-(p-c_u)$$

όπου $c_u=w-\pi$ το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα και $c_u^*=w^*-\pi^*$ το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στις ανταγωνίστριες χώρες. Από την παραπάνω ταυτότητα προκύπτει ότι η ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών προϊόντων αυξάνεται, πρώτον, όταν τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων στην Ελλάδα $(p-c_u)$ μειώνονται, δεύτερον, όταν τα περιθώρια κέρδους στις ανταγωνίστριες χώρες $(p^*-c_u^*)$ αυξάνονται, και (γ) όταν το ονομαστικό μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό από ό,τι στις ανταγωνίστριες χώρες $\Delta(c_u-c_u^*)<0$.

Ως εκ τούτου, η ανταγωνιστικότητα τιμής περιλαμβάνει δύο συνιστώσες, την ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας και την ανταγωνιστικότητα περιθωρίων κέρδους:

$$p^*-p=\{(p^*-c_u^*)-(p-c_u)\}-(c_u-c_u^*)$$

όπου p^*-p η ανταγωνιστικότητα τιμής,

$-(c_u-c_u^*)$ η ανταγωνιστικότητα κόστους εργασίας, και

$(p^*-c_u^*)-(p-c_u)$ η ανταγωνιστικότητα περιθωρίων κέρδους.

Προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση ότι η ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών προϊόντων βελτιώνεται με δύο τρόπους:

- ***πρώτον**, όταν το κόστος εργασίας στην Ελλάδα αυξάνεται βραδύτερα από ό,τι στις ανταγωνίστριες χώρες, και*
- ***δεύτερον**, όταν τα περιθώρια κέρδους στην Ελλάδα αυξάνονται βραδύτερα από τα αντίστοιχα περιθώρια στις ανταγωνίστριες χώρες.*

Από την ανάλυση της ανταγωνιστικότητας τιμής των εξαγωγών της Ελλάδας σε δύο συνιστώσες, μία συνιστώσα για το κόστος εργασίας και μία για τα περιθώρια κέρδους προκύπτουν τα αποτελέσματα που φαίνονται στα διαγράμματα 30 και 31. Όλα τα μεγέθη έχουν υπολογισθεί σε κοινό νόμισμα και το κόστος εργασίας αναφέρεται στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας (με βάση τα στοιχεία του ΟΟΣΑ) στην Ελλάδα και στις 22 περισσότερο αναπτυγμένες χώρες του πλανήτη.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 30, η συμβολή των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής υπήρξε μονίμως αρνητική: αυτό σημαίνει ότι οι εξαγωγικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα συστηματικά αυξάνουν τα περιθώρια κέρδους περισσότερο από ό,τι οι επιχειρήσεις στις

ανταγωνίστριες χώρες, με αποτέλεσμα να επιβαρύνουν την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων. Μόνον κατά το έτος 2003, οι εξαγωγικές επιχειρήσεις της Ελλάδας μείωσαν τα περιθώρια κέρδους για να αντιμετωπίσουν τον εντεινόμενο ανταγωνισμό. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα αυξάνουν, κατά κανόνα, τις τιμές τους ταχύτερα από το ονομαστικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, είμαστε αναγκασμένοι να συμπεράνουμε ότι ασκούν μια συστηματική πολιτική βραχυπρόθεσμης αύξησης των κερδών. Η πολιτική αυτή, πιθανότατα σχετίζεται με τα υψηλά περιθώρια κέρδους που επικρατούν στο προστατευμένο (μη εκτεθειμένο στον διεθνή ανταγωνισμό) τμήμα της ελληνικής οικονομίας, και τα οποία εμφανίζονται ως εναλλακτικό όφελος (opportunity cost για τις επιχειρήσεις του εξωστρεφούς τμήματος της ελληνικής οικονομίας).

Διάγραμμα 30

Εντούτοις, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 30, αυτή η δυσμενής, για την ελληνική οικονομία, πολιτική επιλογή, φαίνεται να υποχωρεί, καθώς η αρνητική συμβολή της στην ανταγωνιστικότητα τιμής υποχωρεί βαθμιαία (η μακροχρόνια τάση εξέλιξης στην καμπύλη της ανταγωνιστικότητας, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 30, είναι ανοδική). Αυτή η εξέλιξη ενδέχεται να σχετίζεται με μια υποχώρηση του βραδυπορούντος τμήματος της ελληνικής οικονομίας και της ενίσχυσης του πλέον σύγχρονου τμήματός της υπό την πίεση του εξωτερικού ανταγωνισμού.

Συμπερασματικά, από την ανάλυση των τιμών προκύπτει ότι η συμβολή των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα τιμής υπήρξε αρνητική στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη σοβαρών ατελειών στην λειτουργία των αγορών προϊόντων.

2.4. Η ανταγωνιστικότητα τιμής και το κόστος εργασίας

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 31, η συμβολή του κόστους εργασίας στην ανταγωνιστικότητα τιμής χαρακτηρίζεται από εναλλαγή περιόδων κατά τις οποίες η εν λόγω συμβολή είναι αρνητική και περιόδων κατά τις οποίες είναι θετική. Ενώ, δηλαδή η συμβολή των περιθωρίων κέρδους στην ανταγωνιστικότητα υπήρξε συστηματικά αρνητική, η συμβολή του κόστους εργασίας, από μακροχρόνια άποψη υπήρξε ουδέτερη. Αυτό φαίνεται με σαφήνεια στο διάγραμμα 32, στο οποίο εμφανίζεται η σωρευτική επίδραση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και των περιθωρίων κέρδους, στην ανταγωνιστικότητα τιμής: με βάση 100 για το έτος 1995, η σωρευτική επίδραση του κόστους εργασίας κυμάνθηκε γύρω από το επίπεδο 100, ενώ στην περίπτωση των περιθωρίων κέρδους η σωρευτική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα ήταν έντονα αρνητική.

Διάγραμμα 3.1

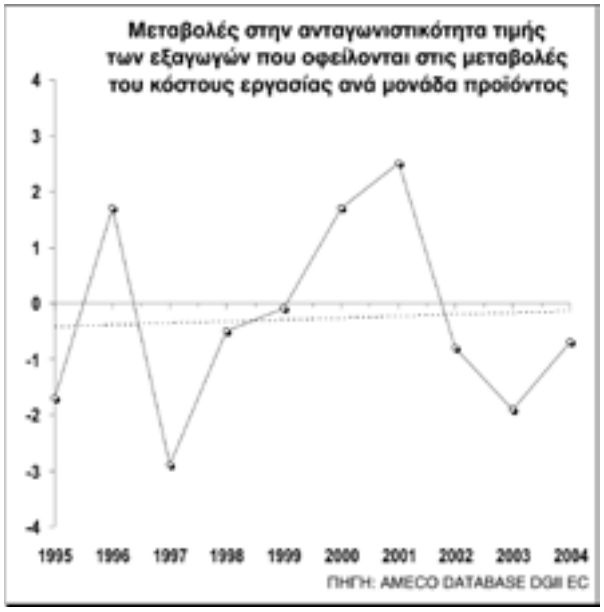

Διάγραμμα 3.2

Συμπερασματικά, από την ανάλυση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και των μισθών, προκύπτει ότι η συμβολή τους στην ανταγωνιστικότητα τιμής υπήρξε ουδέτερη στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη επαρκών ευελιξιών στην λειτουργία της αγοράς εργασίας και στους πραγματικούς μισθούς. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να ελέγξουμε σε ποιο βαθμό οι ευελιξίες της αγοράς εργασίας επιβλήθηκαν από τις πολιτικές απασχόλησης που ασκούνται, και σε ποιο βαθμό οφείλονται στις συστηματικές παραβιάσεις, εκ μέρους των επιχειρήσεων, του θεσμικού πλαισίου των εργασιακών σχέσεων, αλλά κατά την αντίληψή μας, που βασίζεται στις πληροφορίες τις οποίες έχουν στην διάθεσή τους οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων, οι αυξημένες ευελιξίες στις αγορές εργασίας της Ελλάδας οφείλονται κυρίως στην καταστρατήγηση στην πράξη, εκ μέρους των επιχειρήσεων, της νομοθεσίας και των θεσμών της αγοράς εργασίας. Παλαιότερα, αυτή η διαπίστωση ίσχυε για την "δευτερεύουσα" αγορά εργασίας, των γυναικών, των νέων και των μεταναστών, πλην όμως τώρα ισχύει και για την "ανώτερη" αγορά εργασίας που αναφέρεται στις μεγάλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα.

Ως εκ τούτου, η άσκηση μιας πολιτικής για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τιμής, σε αντίθεση με την τρέχουσα αντίληψη στην Ελλάδα, θα πρέπει να στραφεί στην ύπαρξη σοβαρών ατελειών στην αγορά προϊόντων, και όχι στην περαιτέρω επιβολή ευελιξιών σε μια αγορά εργασίας που έχει ήδη απορυθμισθεί σε μεγάλο βαθμό. Η επιλογή μιας τέτοιας στρατηγικής, εντούτοις, δεν μπορεί να έχει θεαματικά αποτελέσματα ακόμη και εάν εφαρμοσθεί με ορθό τρόπο, διότι αφορά -όπως έδειξε η μακροοικονομική μας ανάλυση- σε τρεις μόνον εκ των παραμέτρων που αφορούν στο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας. Για τον λόγο αυτό, και για τους άλλους λόγους που εκθέσαμε στην ενότητα για τα αποτελέσματα της μακροοικονομικής ανάλυσης, η επιλογή της στρατηγικής για την αναβάθμιση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας (non price competitiveness) αποτελεί μονόδρομο για την ελληνική οικονομία.

2.5. Η στρατηγική της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας: κατευθυντήριες γραμμές

Με αυτά τα δεδομένα, θα έπρεπε να τεθούν τα ερωτήματα με ποιο τρόπο θα μπορούσε το παραγωγικό σύστημα στην Ελλάδα να βελτιώσει τις επιδόσεις του στις εξαγωγές, αλλά και στην εσωτερική αγορά, όπου αντιμετωπίζει πλέον πολύ έντονο ανταγωνισμό από τις εισαγωγές. Ενδεικτικά θα έπρεπε να τεθούν ερωτήσεις όπως:

- σε ποιες από τις σύγχρονες τάσεις εξέλιξης της ζήτησης θα μπορούσαν να βασισθούν οι εξαγωγές και η ανάκτηση μεριδίων της εσωτερικής αγοράς,
- ποιες από αυτές τις παραγωγικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να επιδείξουν υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις, παρουσιάζουν ισχυρές διακλαδικές σχέσεις με ανιόντες ή κατιόντες κλάδους ή δραστηριότητες ώστε να παράγουν πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα,
- πώς επιδρούν ή θα επιδρούσαν τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος ή του "τοπικού κεφαλαίου" στην διαμόρφωση πόλων ανταγωνιστικότητας,
- ποιες κατευθύνσεις απορρέουν, από την απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα, για την εκπαίδευση και την κατάρτιση.

Στην ανταγωνιστικότητα μιας χώρας (ή μιας περιοχής) συμβάλει μεγάλος αριθμός ιστορικών, κοινωνικών, τεχνολογικών και πολιτικών συντελεστών όπως το επίπεδο της τεχνολογίας που χρησιμοποιεί, το μέγεθος των μονάδων παραγωγής, το εκπαιδευτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού, ο ρυθμός ανανέωσης του μηχανικού εξοπλισμού, ο ρυθμός αντικατάστασης εργασιακών λειτουργιών από μηχανικά συστήματα, το είδος προϊόντων στα οποία διαθέτει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, οι ιστορικές της σχέσεις με την διεθνή και την εγχώρια οικονομία που εξηγούν την ύπαρξη η όχι σημαντικών εμπορικών συναλλαγών με συγκεκριμένες αγορές, οι γεωγραφικές περιοχές με τις οποίες ανταλλάσσει προϊόντα, οι παραδοσιακές κοινωνικές σχέσεις μέσα στους χώρους εργασίας και οι επιπτώσεις τους ως προς τον σχηματισμό αποτελεσματικών μορφών συλλογικής οργάνωσης της εργασίας, το πλαίσιο διαμόρφωσης των εργασιακών σχέσεων, η ποιότητα και την φήμη των προϊόντων (Taddei & Coriat 1993).

Στοιχεία σαν τα παραπάνω αποτελούν την διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα σε αντιπαράθεση με την ανταγωνιστικότητα τιμής που αναφέρεται στο ύψος των τιμών με τις οποίες η παραγωγή μιας περιοχής ανταγωνίζεται τα ξένα ή εγχώρια προϊόντα. Βέβαια, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά επιδρούν και στις τιμές, αλλά όχι μόνον σε αυτές. Διαμορφώνουν μια μεγάλη κλίμακα παραγόντων που επηρεάζουν τις διεθνείς ανταλλαγές της χώρας. Οι παράγοντες της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας μεταβάλλονται ανάλογα με την εποχή και τις εκάστοτε επικρατούσες οικονομικές συνθήκες. Έτσι, η αυξανόμενη διεθνοποίηση της παραγωγής και η παγκοσμιοποίηση των αγορών χρήματος και κεφαλαίου έχουν δημιουργήσει νέες συνθήκες ανταγωνισμού και αναδεικνύουν νέους παράγοντες διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας.

Ποια στρατηγική ανάπτυξης μπορεί να υιοθετήσει μια χώρα εάν θέσει στο κέντρο του προβληματισμού της την έννοια της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και τον διπλό μακροοικονομικό περιορισμό που

αναφέραμε προηγουμένως (δηλαδή την ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο και την πλήρη απασχόληση); Για να απαντήσουμε στην ερώτηση αυτή θα χρησιμοποιήσουμε παρακάτω την έννοια του "πόλου ανταγωνιστικότητας" όπως αυτή έχει αναπτυχθεί από τον Gérard Laffay.

Σε συνθήκες εντεινόμενης διεθνοποίησης της παραγωγής και χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης, δημιουργούνται νέες συνθήκες στην κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής: ορισμένοι από αυτούς αποκτούν μέγιστη κινητικότητα, ενώ ορισμένοι άλλοι παραμένουν ακινητοποιημένοι, είτε στο εσωτερικό των εθνικών συνόρων, είτε στο εσωτερικό των περιοχών. Οι τεχνολογίες και τα κεφαλαιουχικά αγαθά, αλλά και το χρηματικό κεφάλαιο, μπορούν να πουληθούν σε οποιαδήποτε αγορά και να χρησιμοποιηθούν από οποιοδήποτε εθνικό ή τοπικό παραγωγικό σύστημα. Επίσης, τα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα καθιστούν εύκολη την πρόσβαση στην πληροφορία από οποιονδήποτε τόπο του αναπτυγμένου κόσμου, καθώς και την χρήση υπηρεσιών που σχετίζονται με την εμπορία των προϊόντων, την λογιστική και μια σειρά άλλες υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις (business services).

Σε αντίθεση με τους συντελεστές παραγωγής υψηλής κινητικότητας, που διατίθενται στις διεθνείς και τις παγκόσμιες αγορές, ορισμένοι άλλοι συντελεστές παραμένουν προσδεμένοι στον εθνικό χώρο ή στον χώρο επιμέρους περιοχών. Πρόκειται κυρίως για τους παράγοντες που σχετίζονται με το εργατικό δυναμικό, την γεωγραφία της περιοχής, την ιστορία της και το "κοινωνικό της κεφάλαιο"[2].

Οι παράγοντες που σχετίζονται με το εργατικό δυναμικό (Malecki 1999) είναι το εκπαιδευτικό και το μορφωτικό επίπεδο, οι δεξιότητες και οι τεχνικές γνώσεις των εργαζομένων, η "εργασιακή τους κουλτούρα", οι άρρητες γνώσεις τους (tacit skills), οι "κοινωνικές τους ικανότητες" (social skills), οι γενικές τους ικανότητες (generic skills) που χρησιμοποιούνται ανεξάρτητα από την ειδική φύση της εργασίας τους.

Οι παράγοντες που σχετίζονται με την ιστορία αφορούν στις παραδόσεις, στους άτυπους κανόνες στους οποίους υπακούει η οικονομική ζωή της χώρας ή της περιοχής, στην αλληλεγγύη, στην αμοιβαία βοήθεια και στην από κοινού ανάπτυξη και προώθηση ιδεών (Putnam 1999) που χαρακτηρίζει ενίοτε τα τοπικά παραγωγικά δίκτυα, στην ποιότητα ζωής της χώρας ή της περιοχής, στον συνδυασμό δεσμών, κανόνων και πρακτικών που καθιστούν λιγότερο ή περισσότερο δημιουργικές τις οικονομικές δραστηριότητες μιας χώρας.

Οι παράγοντες που σχετίζονται με την γεωγραφία αφορούν στους φυσικούς πόρους και στην γεωγραφική θέση της χώρας, στις υποδομές, στις οικονομίες συγκέντρωσης (agglomeration economies) που προσφέρουν οι πόλεις ή τα εγκατεστημένα δίκτυα επιχειρήσεων. Οι οικονομίες συγκέντρωσης σχετίζονται με τις εξωτερικές οικονομίες που προκύπτουν από την συγκρότηση των επιχειρήσεων μιας περιοχής σε δίκτυα (networks) τοπικά συγκεντρωμένων επιχειρήσεων (clusters) που περιλαμβάνουν μονάδες παραγωγής του ιδίου παραγωγικού κλάδου, υπεργολάβους, προμηθευτές, επιχειρήσεις που

2 Κατ' αναλογία με τις έννοιες του φυσικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου, το "κοινωνικό κεφάλαιο" αναφέρεται στην κοινωνική οργάνωση, όπως τα δίκτυα, οι κανόνες και η εμπιστοσύνη που διευκολύνουν τον συντονισμό και την συνεργασία με σκοπό το αμοιβαίο όφελος. Βλ. στο Robert Putnam, "The Prosperous Community. Social Capital and Public Life", The American Prospect Vol.4, No13, 1999.

προσφέρουν υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις (business services) κ.ά. (Benko & Lipietz 1992).

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που μπορούν να ευνοήσουν την παραγωγή, την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα της περιοχής συνιστούν το "τοπικό κεφάλαιο" (territorial capital), το οποίο ευνοεί την ανάπτυξη καθορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Το "τοπικό κεφάλαιο" είναι το σύνολο των παραγόντων που μπορούν να προσδώσουν στην περιοχή, όχι μόνον συγκριτικά πλεονεκτήματα, αλλά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.

Το ίδιο πλέγμα τοπικών παραγόντων επιδρά σε μεγάλο βαθμό και στην αποτελεσματικότητα των επενδύσεων. Οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου έχουν τριών ειδών επιπτώσεις (Catin 2000): Πρώτον, τα κλασικά μακροοικονομικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, δεύτερον, την αύξηση της παραγωγικότητας με την μεταφορά νέων τεχνολογιών μέσα στις εργασιακές διαδικασίες, και τρίτον, την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας που δεν εξαρτάται από τις τιμές, δηλαδή της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας (non price competitiveness). Το μέγεθος αυτών των ωφελειών εξαρτάται από τους παράγοντες που συγκροτούν το "κοινωνικό" κεφάλαιο. Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας ή της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της χώρας που πραγματοποιούνται χάρη στις επενδύσεις, εξαρτώνται από τις οικονομίες κλίμακας και τις οικονομίες συγκέντρωσης, και από τις γνώσεις και τις ικανότητες του εργατικού δυναμικού οι οποίες επιτρέπουν την καλύτερη χρήση των νέων τεχνολογιών που εισάγονται στις εργασιακές διαδικασίες.

Οι παραπάνω σύγχρονες τάσεις ευνοούν την υιοθέτηση μιας οργάνωσης των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (όπως η μεγάλη πλειοψηφία των ελληνικών επιχειρήσεων) σε δίκτυα τοπικά συγκεντρωμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων (clusters) (Porter 1990). Σε αυτό συμβάλλει και η ανάδυση του μοντέλου της ευέλικτης εξειδίκευσης (Piore & Sabel 1984) της παραγωγής, η οποία βασίζεται σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που προσαρμόζονται γρήγορα στις αλλαγές της καταναλωτικής ζήτησης και στην διαφοροποίηση των προτιμήσεων των σύγχρονων καταναλωτών, αλλά και στις ειδικές γνώσεις της εργασιακής δύναμης. Στο επίκεντρο της συγκρότησης τοπικών δικτύων, βρίσκονται οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες καλούνται να οργανωθούν σε παραγωγικές συνοικίες (industrial districts) στην βάση της συνεργασίας και της άμιλλας έτσι ώστε να αντισταθμίσουν την έλλειψη οικονομικών κλίμακας και συγκέντρωσης που τις χαρακτηρίζει[3]. Τα τοπικά δίκτυα συχνά καταλήγουν σε εξειδικευμένες τοπικές παραγωγικές συγκεντρώσεις (clusters) που βασίζουν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα στα χαρακτηριστικά της περιοχής και σε "παραγωγικές συνοικίες" που επιτρέπουν -μεταξύ άλλων- τον καλύτερο καταμερισμό εργασίας, την αύξηση της αποτελεσματικότητας και την μείωση του κόστους[4].

3 Οι μελέτες των Beccatini (1992), Bagnasco & Trigilia (1993) σχετικά με την "Τρίτη Ιταλία" ανέδειξαν την επικαιρότητα της έννοιας των "παραγωγικών συνοικιών" που είχε διατυπώσει για πρώτη φορά ο Alfred Marshal το 1900 για να περιγράψει τον συντονισμό των επιχειρήσεων μιας περιοχής μέσω της αγοράς και μέσω των αμοιβαίων σχέσεων που καθίστανται δυνατές χάρη στην γεωγραφική εγγύτητα.

4 Οι μεγάλες επιχειρήσεις συνήθως περιλαμβάνουν στο εσωτερικό τους όλες τις υπηρεσίες που είναι περιφερειακές προς την παραγωγική διαδικασία (νομικές και χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, προσλήψεις, μάρκετινγκ, εξωτερικό εμπόριο κλπ). Για να αποκτήσουν και οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις τα πλεονεκτήματα αυτά, μπορούν να σχηματίσουν δίκτυο με το οποίο μπορούν να μοιρασθούν τις υπηρεσίες αυτές με μικρό κόστος (Porter 2000).

Σε αυτά τα πλαίσια, ο ρόλος της πολιτικής είναι να ξεχωρίζει τα σημεία αιχμής του παραγωγικού δυναμικού εκάστης περιοχής και να ενισχύει τις συναφείς και υποστηρικτικές δραστηριότητες (οικονομικές, διοικητικές, εκπαιδευτικές κλπ). Επίσης, με δεδομένο ότι τα πλεονεκτήματα συγκέντρωσης (agglomeration economies) δεν προκύπτουν μόνον από την οργάνωση των επιχειρήσεων σε τοπικό δίκτυο αλλά και από την σύνδεσή του με τις τοπικές υποδομές και τους τοπικούς θεσμούς, σημαντικό ρόλο αναλαμβάνουν οι δημόσιες επενδύσεις, η εκπαίδευση και η κατάρτιση, οι μορφές τοπικής διακυβέρνησης, οι εξειδικευμένες υποδομές.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται κατά τα τελευταία έτη στην γνώση ως συντελεστή παραγωγής: Οι νέες συνθήκες ανταγωνισμού απαιτούν μια ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και των γνώσεων του εργατικού δυναμικού, στην δια βίου μάθηση, και στην ποιοτική αναβάθμιση των εργασιακών διαδικασιών έτσι ώστε να αξιοποιηθούν έγκαιρα οι δυνατότητες αύξησης της παραγωγικότητας που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες όταν υπάρχει εσωτερική, οργανωτική ευελιξία στις μονάδες παραγωγής. Σ΄ αυτό το πλαίσιο χρησιμοποιείται και ο όρος των learning regions (OECD 2001), των "περιοχών που μαθαίνουν" χάρη σε δράσεις που αποσκοπούν στην ενθάρρυνση και την διάχυση της καινοτομίας και της γνώσης σε ολόκληρη την περιοχή (εκπαίδευση, κατάρτιση, σεμινάρια και workshops, ιστοσελίδες και άλλες μορφές διάχυσης της γνώσης).

Η πολιτική της ανάπτυξης της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, για να έχει αποτελεσματικότητα, οφείλει να υιοθετεί μορφές τοπικής διακυβέρνησης (governance) (Storper & Harrison 1992) για την ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων και άλλων φορέων που συμμετέχουν στα τοπικά δίκτυα. Δίπλα στην ρύθμιση των σχέσεων που πραγματοποιεί η αγορά, συνήθως αναπτύσσεται και η ρύθμιση που βασίζεται σε μορφές διαχείρισης των προβλημάτων που αναφύονται και τα οποία οι αυθόρμητες λειτουργίες της αγοράς αδυνατούν να επιλύσουν (θέματα οργάνωσης, καταμερισμού των εργασιών, θεσμών, διευθέτησης του χώρου κλπ). Η τοπική διακυβέρνηση δεν υποκαθιστά την κεντρική εξουσία, αλλά αναπτύσσεται στα κενά που αυτή αφήνει, και τα οποία δεν καλύπτει ούτε η αγορά. Η τοπική διακυβέρνηση αξιοποιεί το "κοινωνικό κεφάλαιο" (Putnam 1999), δηλαδή το δίκτυο των σχέσεων συνεργασίας, αμοιβαίας βοήθειας βασισμένης στην εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται μεταξύ των κατοίκων μιας περιοχής, την επιχειρηματική πίστη, την κοινωνική και επαγγελματική αναγνώριση, την λεπτομερή γνώση των τοπικών κοινωνικών συνθηκών, της "κοινωνικής ατμόσφαιρας" της περιοχής κλπ. Συμμετέχουν δε σε αυτήν, οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών οργανώσεων και των εργατικών συνδικάτων, η τοπική αυτοδιοίκηση, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της περιοχής, τα ιδρύματα κατάρτισης, αλλά και οι "διαμορφωτές γνώμης", πολίτες με ιδιαίτερο κύρος, αναγνώριση ή επιρροή, οικολογικές οργανώσεις κ.ά. (Lipietz 2001).

Σύμφωνα με τις παραδοσιακές θεωρίες του διεθνούς εμπορίου (Hecksher-Ohlin, Balassa), κάθε χώρα ή κάθε περιοχή έχει συμφέρον να εξειδικευτεί στους κλάδους που βασίζονται κυρίως στον συντελεστή παραγωγής τον οποίο η εν λόγω χώρα διαθέτει σε αφθονία. Εντούτοις, η "νέα θεωρία του διεθνούς εμπορίου" (Laffay[5]

5 Lafay G. (1979), "Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?", περιέχεται στο Économie et Finance Internationales, Dunod, και (1987), "Avantage comparatif et compétitivité", Économie Prospective Internationale, no29, 1er trimestre, και (1989), La fin des avantages acquis, Economica.

1979, 1987, 1989, Helpman & Krugman 1986) αποδεικνύει ότι δεν πρέπει να αγνοούμε τις δυνατότητες των κρατών να βελτιώσουν την ένταξή τους στον διεθνή ανταγωνισμό με όπλο την ενεργητική πολιτική παρέμβαση για την δημιουργία νέων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Το παράδειγμα της Ιαπωνίας αποτελεί ζωντανή αμφισβήτηση της θεωρίας των στατικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων, εφόσον οι πολιτικές που ασκήθηκαν στην χώρα αυτή κατάφεραν να αναπτύξουν κλάδους στους οποίους η Ιαπωνία δεν διέθετε ευθύς εξαρχής ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και να οδηγήσουν την οικονομία στην παραγωγή προϊόντων που διείσδυσαν ταχύτατα στις διεθνείς αγορές. Η βιομηχανική πολιτική της Ιαπωνίας βασίστηκε στην απόρριψη της θεωρίας των στατικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων και έθεσε τους εξής τρεις στόχους: Πρώτον, την μεταβολή των ελαστικοτήτων του διεθνούς εμπορίου (παράμετροι d_x, d_m, e_x, και e_m στην μακροοικονομική ανάλυση που παρουσιάζουμε στο παράρτημα), δεύτερον, την αύξηση της παραγωγικότητας (παράμετρος π στην ίδια ανάλυση), και τρίτον, την εξειδίκευση σε τομείς με σημαντικές ανωφερείς και κατωφερείς σχέσεις με άλλους κλάδους παραγωγής στους οποίους υπήρχε δυνατότητα δημιουργίας μεγάλου αριθμού θέσεων απασχόλησης. Μια παρόμοια πολιτική περιγράφει και ο Gérard Laffay με την θεωρία του για τους "πόλους ανταγωνιστικότητας".

Συγγενείς προς την προβληματική αυτή είναι και οι θεωρίες που αφορούν αποκλειστικά στην ανάπτυξη των περιοχών (Dunford 2001). Οι διαφορές μεταξύ χωρών και περιοχών, από την άποψη του εξωτερικού εμπορίου, είναι ουσιαστικά δύο: πρώτον, οι περιοχές δεν διαθέτουν δικό τους νόμισμα, και δεύτερον, είναι αποδέκτες σημαντικών μονομερών μεταβιβάσεων από τον εθνικό κρατικό προϋπολογισμό. Είναι προφανές ότι στα πλαίσια της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης, η διάκριση μεταξύ εθνικών κρατών και περιοχών -από την άποψη των εμπορικών ανταλλαγών- έχει αποδυναμωθεί σημαντικά, αφού τα εθνικά κράτη δεν διαθέτουν πλέον τα δικά τους νομίσματα. Αντίστοιχη, επομένως, είναι και η σύγκλιση των θεωρητικών σχημάτων που αφορούν στην ανάπτυξη των περιοχών και των εθνικών κρατών ή στην προσαρμογή τους στις πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού.

Βασικό στοιχείο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας είναι η διεθνής εξειδίκευση της χώρας. Ο Laffay (1979) ισχυρίζεται ότι η αναζήτηση μιας στρατηγικής προσέγγισης της παραγωγικής εξειδίκευσης οδηγεί αναγκαστικά στην ανάδειξη του ρόλου της ζήτησης. Η πολιτική πρέπει να στοχεύει στην αντιστοίχηση των προϊόντων με τα χαρακτηριστικά και τις τάσεις της παγκόσμιας ζήτησης, αλλά και τους περιορισμούς της προσφοράς. Ο Reiffers (1990) συμπληρώνει την παραπάνω θέση, θέτοντας τα εξής ζητήματα: Πρώτον, η επιλογή εξειδίκευσης πρέπει να είναι συμβατή με τις ικανότητες του παραγωγικού συστήματος της χώρας. Επομένως, πρέπει να δοθεί έμφαση στην ικανότητα της προσφοράς να ανταποκριθεί στις προκλήσεις. Δεύτερον, τα προϊόντα στα οποία θα εξειδικευτεί η χώρα (ή η περιοχή) θα πρέπει να απευθύνονται σε αγορές με υψηλή ζήτηση, να βασίζονται σε ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και να παράγουν υψηλή κερδοφορία. Τέλος, η ένταξη της χώρας στο διεθνές εμπόριο οφείλει να ελαχιστοποιήσει το κόστος των αλλαγών που θα προέλθει από την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Ο Amable (1990) συμπληρώνει το παραπάνω θεωρητικό σχήμα δίνοντας έμφαση στην διάχυση των τεχνολογικών αλλαγών στις διαδικασίες παραγωγής και στην δημιουργία εξωτερικών οικονομιών.

Τις παραπάνω διαπιστώσεις έχει συγκεντρώσει ο Laffay (1979) σε ένα συνεκτικό θεωρητικό σχήμα που αναφέρεται στους πόλους ανταγωνιστικότητας. Ως πόλοι ανταγωνιστικότητας θεωρούνται οι παραγωγικές δραστηριότητες που επιτρέπουν όχι μόνον την αξιοποίηση του εγκατεστημένου παραγωγικού ιστού αλλά προκαλούν επίσης και την επέκταση του σε νέες παραγωγικές δραστηριότητες με τον εξής τρόπο:

Αν η οικονομία μιας χώρας ή μιας περιοχής καταφέρει να αποκτήσει πλεονεκτική θέση σε μια ταχεία αναπτυσσόμενη είτε μεγάλη αγορά χάρη σε μια συγκεκριμένη παραγωγική δραστηριότητα που παρουσιάζει ισχυρές διασυνδέσεις με ανιόντες και κατιόντες κλάδους (ή δραστηριότητες), τότε η δραστηριότητα αυτή συγκροτεί έναν "πόλο ανταγωνιστικότητας" με θετικές επιπτώσεις στο σύνολο του παραγωγικού συστήματος της περιοχής, στους μεν ανιόντες κλάδους με την αύξηση της ζήτησης για ενδιάμεσα και κεφαλαιουχικά αγαθά, στους δε κατιόντες κλάδους με την μείωση των κόστους των προϊόντων που βρίσκονται στα επόμενα στάδια παραγωγής.

Συμπερασματικά, μια ενεργητική στρατηγική ανάπτυξης του παραγωγικού συστήματος οφείλει να προσδιορίσει τις δραστηριότητες που θα αποτελέσουν τον κορμό της εξειδίκευσης με τα εξής κριτήρια: την δυναμικότητα των προϊόντων στις διεθνές αγορές, τον γεωγραφικό προσανατολισμό των εν λόγω προϊόντων (αν οι αγορές στις οποίες κατευθύνονται είναι ακμαίες), την συμβατότητα των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της προσφοράς στην περιοχή, τις τεχνολογικές δυνατότητες, την θέση των επιλέξιμων δραστηριοτήτων στο παραγωγικό σύστημα της περιοχής, δηλαδή την ικανότητα τους να επιδρούν στην ανάπτυξη ανιόντων και κατιόντων δραστηριοτήτων ή συγγενικών κλάδων. Στα πλαίσια μιας τέτοιας στρατηγικής για την ανάπτυξη πόλων ανταγωνιστικότητας, βρίσκεται και η αναδιοργάνωση και ο εκσυγχρονισμός της υπαρκτής παραγωγικής βάσης με σκοπό την αναπτέρωση των παραδοσιακών δραστηριοτήτων.

Ουσιαστική συνιστώσα της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας είναι η ικανότητα του παραγωγικού συστήματος να αφομοιώσει το "νέο παραγωγικό υπόδειγμα". Στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, αναδείχθηκαν νέες παραγωγικές συνθήκες που περιγράφονται άλλοτε ως "οικονομία βασισμένη στην γνώση" ή ως "γνωστικός καταμερισμός της εργασίας" (Mouhoud, 1998) ή "νέο παραγωγικό υπόδειγμα" (Boyer, 1993)[6] ή "ευέλικτη παραγωγή" (Oman, 1996)[7], ενώ πολύ συχνές είναι οι αναφορές σε όρους όπως το "συμμετοχικό management", ο "τογιοτισμός", η "λιτή παραγωγή", η οργανωσιακή μάθηση και άλλα. Αν και οι εκτιμήσεις σχετικά με το εύρος των αλλαγών στις παραγωγικές διαδικασίες διαφέρουν σημαντικά (χαρακτηριστικό παράδειγμα αμφισβήτησης της έκτασης τους, τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά, αποτελούν οι απόψεις των Boyer και Durand 1993), κανείς δεν αρνείται την ύπαρξη γενικών τάσεων προς στην διαμόρφωση ενός νέου παραγωγικού υποδείγματος και ενός νέου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος.

6 Boyer R. & Durand J.P. (1993), L'aprés fordisme, Syros.
7 Oman Ch. (1996), "Les défis politiques de la Globalisation/Régionalisation", Revue du Développement de l'OCDE.

Η εμφάνιση νέων ανταγωνιστριών χωρών που διαθέτουν πολύ χαμηλό κόστος εργασίας και κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες, και η συνακόλουθη εντατικοποίηση του ανταγωνισμού με τις τιμές, αλλά και η εξάντληση της "Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας" της μαζικής παραγωγής (Mouhoud, 1998) εξαιτίας τεχνικο-οικονομικών όσο και κοινωνικών λόγων (Coriat 1990), η επιβράδυνση της ζήτησης στην Ευρώπη, ο κορεσμός των αγορών για τα παραδοσιακά προϊόντα της μαζικής παραγωγής και η διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτιμήσεων, έχουν θέσει τις επιχειρήσεις μπροστά στις εξής προκλήσεις: την ανεύρεση νέων πρακτικών σε απάντηση στον κορεσμό των αγορών και την ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού με τις τιμές, την ανάγκη για αύξηση της προσαρμοστικότητας τους στις μεταβολές της παγκόσμιας συγκυρίας, την διαμόρφωση μιας νέας μορφής οργάνωσης των παραγωγικών διαδικασιών που να απαντά στα αδιέξοδα της μαζικής παραγωγής σε μεγάλες σειρές προϊόντων (με βάση τις αρχές του ταιηλορισμού). Οι αλλαγές που παρατηρούμε σε διεθνές επίπεδο στα χαρακτηριστικά της ζήτησης δημιουργούν στις επιχειρήσεις την υποχρέωση να διαφοροποιούν τα προϊόντα τους και να βελτιώνουν την ποιότητα τους. Η ένταση του ανταγωνισμού συνοδεύει την αυξανόμενη ευαισθησία των καταναλωτών ως προς την διαφοροποίηση του προϊόντος. Η πρόκληση αφορά την ικανότητα των επιχειρήσεων να παράγουν τα διαφοροποιημένα προϊόντα αυξάνοντας ταυτοχρόνως τις οικονομίες κλίμακας. Η αυξανόμενη διαφοροποίηση των προϊόντων σε παγκόσμια κλίμακα έχει ερμηνευτεί και με άλλους τρόπους: η ζήτηση για διαφοροποιημένα προϊόντα είναι δυνατό να εξηγηθεί ανεξάρτητα από την έξαρση του ανταγωνισμού. Διάφορες προσεγγίσεις αποδίδουν το φαινόμενο στην αυξανόμενη διαφοροποίηση των κοινωνικών ομάδων, στρωμάτων, τάξεων, ή στην άνοδο του ατομικισμού και την συνακόλουθη διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτύπων.

Παράλληλα με την διαφοροποίηση, ο παράγοντας "ποιότητα" αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ανταγωνιστικότητα των χωρών με υψηλό βιοτικό επίπεδο (NUTEK, 1997)[8], όπως η Ελλάδα. Τα προϊόντα με καλύτερη ποιότητα μπορούν να πωληθούν με υψηλότερη τιμή χωρίς να χαθούν μερίδια αγοράς. Η ποιότητα δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε ενέργειες που επηρεάζουν τις φυσικές ιδιότητες του προϊόντος, αλλά μπορεί να βελτιωθεί με καλύτερο μάρκετινγκ και διανομή, περισσότερη πληροφόρηση για το προϊόν, υπηρεσίες μετά την πώληση κ.ά.

Αυτές οι απαιτήσεις του ανταγωνισμού που δεν βασίζεται στις τιμές (non price competition) έχουν οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στα χαρακτηριστικά της προσφοράς. Μπορούμε να διακρίνουμε τις παρακάτω εξελίξεις:

- Την εμφάνιση νέων ευέλικτων τεχνολογιών παραγωγής. Οι τεχνολογίες αυτές, που βασίζονται στην πληροφορική και στην μικρό-ηλεκτρονική, επιτρέπουν στις επιχειρήσεις να υπερβούν τις δυσλειτουργίες των παλαιών τεχνικών παραγωγής (ως προς την ικανότητα του εξοπλισμού να προσαρμοστεί χωρίς υψηλό κόστος σε αλλαγές στις διακυμάνσεις του όγκου της παραγωγής), και ταυτόχρονα, να προσαρμόζονται πιο εύκολα στις απαιτήσεις της ζήτησης (διαφοροποί-

8 NUTEK (1997), "Market Shares, Relative Prices and Quality", Stockholm.

ηση και συντομία του κύκλου ζωής των προϊόντων) (Mouhoud, 1998).

- Την αλλαγή των μορφών συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων. Η σχέση μεταξύ επιχείρησης και προμηθευτή ανανεώνεται: οι προμηθευτές επιλέγονται με βάση την τεχνολογική τους επάρκεια (το κόστος αποκτά δευτερεύοντα ρόλο) και οι ορίζοντες της συνεργασίας γίνονται μακροπρόθεσμοι. Παράλληλα, οι επιχειρήσεις προχωρούν σε νέες μορφές συνεργασιών μεταξύ τους (δίκτυα, συμφωνίες συνεργασίας, "παραγωγικές συνοικίες" [industrial districts] κλπ) (Oman, 1996).

- Αναδύονται νέες μορφές οργάνωσης της επιχείρησης που στηρίζονται στον "οριζόντιο συντονισμό" των τμημάτων (εξαλείφοντας με αυτόν τον τρόπο την ιεραρχική ακαμψία της "Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας" και προωθώντας την παραγωγική μονάδα προς μια πιο αποκεντρωμένη μορφή λειτουργίας). Παράλληλα, οι θέσεις εργασίας απαιτούν υψηλότερα επίπεδα ειδίκευσης, αλλά και αντιστοιχούν σε μεγαλύτερη ικανότητα των εργαζομένων να ανταποκρίνονται σε ποικιλία ευθυνών και εργασιών.

- Για να αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις του ανταγωνισμού, οι επιχειρήσεις αυξάνουν σημαντικά τις ερευνητικές δαπάνες και τα έξοδα για μάρκετινγκ και διαφήμιση.

- Αναπτύσσουν νέες συμπεριφορές σχετικά με την αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού π.χ. με την υιοθέτηση δράσεων που αναφέρονται στην οργανωσιακή μάθηση (organizational learning).

Οι νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας, που υπηρετούν τους στόχους του νέου παραγωγικού υποδείγματος, έχουν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν στην γραμμή παραγωγής μια νέα "οργανωσιακή παραγωγικότητα":

- Η γραμμή παραγωγής οργανώνεται με βάση την αρχή της πολυδυναμίας. Με τον όρο αυτόν εννοούμε την δυνατότητα του μηχανικού συστήματος να μετατρέπεται εύκολα έτσι ώστε να είναι χρήσιμο στην παραγωγή ποικιλίας προϊόντων (διαφοροποίηση). Αυτή τη δυνατότητα την προσφέρουν ο προγραμματισμός της μηχανής με χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών και η ικανότητα των νέων μηχανών να παράγουν ευρεία γκάμα προϊόντων.

- Δίπλα στην πολυδυναμία της γραμμής παραγωγής αναπτύσσεται η πολυδυναμία του εργατικού δυναμικού. Πρόκειται για την ικανότητα των εργαζομένων, που συνήθως ασκούν μία ορισμένη εργασία ν' αντικαθιστούν άλλους εργαζόμενους σε μια η περισσότερες θέσεις εργασίας. Οι χειριστές μιας γραμμής παραγωγής είναι δυνατό να μην εξειδικεύονται σε μία θέση εργασίας, αλλά να αναλαμβάνουν συλλογικά τη ρύθμιση, τον έλεγχο και την απλή συντήρηση της γραμμής παραγωγής στο σύνολό της. Κάθε ένας απ' τους εργαζόμενους της ομάδας, πρέπει λοιπόν να είναι σε θέση ν' αντικαταστήσει τα άλλα μέλη της ίδιας ομάδας. Ως εκ τούτου πρέπει να κατέχει το σύνολο των πρακτικών γνώσεων που αφορούν στο σύνολο των εργασιών της ομάδας.

- Σημαντικό ρόλο έχει η ικανότητα των εργαζομένων να αναλαμβάνουν εργασίες ελέγχου, ρύθμισης και οδήγησης του μηχανικού συστήματος, να αναγνωρίζουν τις αιτίες μιας απρόβλεπτης βλάβης, δυσλειτουργίας

ή απορύθμισης, να συνθέτουν τις πληροφορίες που σχετίζονται με το πρόβλημα και να συμμετέχουν στην απόφαση για το τρόπο αποκατάστασης του προβλήματος, να επεμβαίνουν κατάλληλα, σε συνεργασία με τους τεχνικούς, για την επαναφορά, την διόρθωση ή την ρύθμιση της λειτουργίας (διαχείριση απλών δυσλειτουργιών, αλλαγή εργαλείων πριν η φθορά τους προκαλέσει χειροτέρευση της ποιότητας του προϊόντος, απλές ρυθμίσεις, έλεγχος της ποιότητας του προϊόντος, αποκατάσταση της ομαλής ροής της πρώτης όλης που δεν ακολούθησε την προβλεπόμενη μετατόπιση, κλπ).

- Η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού στο εσωτερικό της μονάδας παραγωγής αποδείχτηκε ότι δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί μόνο με την απόκτηση πείρας κατά τη διάρκεια της δουλειάς, και ότι υπάρχει ανάγκη εκπαίδευσης των εργατών έξω από την παραγωγή. Πολλές εργασίες απαιτούν απλές θεωρητικές γνώσεις (μηχανική, ηλεκτρονική, ηλεκτρισμός, ανάγνωση διαγραμμάτων κλπ.) και ικανότητες αφαίρεσης για την απόκτηση των οποίων η πείρα δεν επαρκεί. Από όπου απορρέει και η αναγκαιότητα της κατάρτισης.

Αυτά τα χαρακτηριστικά σχετίζονται με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία, με την ένταξη στη διαδικασία της εργασίας, σύγχρονων αυτοματοποιημένων μηχανών. Οι αλλαγές αυτές επιφέρουν σημαντικές αυξήσεις στην ένταση κεφαλαίου, επιτρέπουν τις υψηλές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, την παραγωγή ποικιλίας προϊόντων και τον αυστηρό έλεγχο της ποιότητας.

Εντούτοις, η εισαγωγή των σύγχρονων αυτοματοποιημένων γραμμών παραγωγής στην διαδικασία παραγωγής χαρακτηρίζεται από μια εγγενή αντίφαση: ενώ αυξάνει την παραγωγικότητα και την ποικιλία των προϊόντων, και βελτιώνει την ποιότητα, αυξάνει και την ένταση του κεφαλαίου (πάγιο κεφάλαιο ανά εργαζόμενο), της οποίας η αύξηση επιδρά αρνητικά στην κερδοφορία. Από αυτήν την αντίφαση απορρέει η υποχρέωση της επιχείρησης να ελαχιστοποιήσει τις επιπτώσεις από την αυξημένη ένταση κεφαλαίου, εξασφαλίζοντας την αδιάκοπη λειτουργία του συστήματος των μηχανών, μειώνοντας δηλαδή στο ελάχιστο τους νεκρούς χρόνους της γραμμής παραγωγής. Όπως πολύ εύστοχα ειπώθηκε, η σύγχρονη γραμμή παραγωγής έχει ανάγκη από μηδέν βλάβες, μηδέν καθυστερήσεις, μηδέν ελαττώματα στο προϊόν, μηδέν αποθέματα πρώτων υλών και έτοιμου προϊόντος.

Όμως οι μηχανές σύγχρονης τεχνολογίας δεν αντιπροσωπεύουν μόνο μία αύξηση του παγίου κεφαλαίου: η πολύπλοκη κατασκευή κάθε μίας από αυτές τις μηχανές και η ένταξη της σε ένα μηχανικό σύστημα το ίδιο πολύπλοκο, αυξάνει την πιθανότητα βλάβης, πράγμα που αποτελεί μια πρόσθετη δυσκολία για την εξοικονόμηση παγίου κεφαλαίου. Έτσι, η ευελιξία της γραμμής παραγωγής (η δυνατότητά της να μετατρέπεται γρήγορα ώστε να μπορεί να παράγει διαφορετικά προϊόντα), δεν εμφανίζεται πλέον σαν μία σύμφυτη ιδιότητα του αυτοματισμού, αλλά σαν το αποτέλεσμα της ανάγκης να πραγματοποιηθούν οικονομίες στο πάγιο κεφάλαιο.

Από αυτά απορρέει και η ευελιξία, η πολυδυναμία του εργατικού δυναμικού: η ανάγκη εξάλειψης των νεκρών χρόνων της παραγωγής, έχει ως όρο της τη συγκρότηση ομάδων εργαζομένων ικανών: (α) να αντιδρούν γρήγορα στα τυχαία γεγονότα που απορυθμίζουν την γραμμή παρα-

γωγής ή δημιουργούν ελαττώματα στο προϊόν, και (β) να αποκαθιστούν ή να βελτιώνουν την λειτουργία της γραμμής παραγωγής. Αυτές οι ομάδες εργαζομένων πρέπει να είναι ικανές να αναγνωρίζουν τις αίτιες των προβλημάτων, να συνθέτουν τις πληροφορίες, και να επεμβαίνουν διορθωτικά στον ελάχιστο δυνατό χρόνο.

Αναγνωρίζεται, σήμερα, από όλες τις πλευρές ότι είναι σημαντικές οι γνώσεις των εργαζομένων που αναπτύσσονται μέσα στην εργασιακή διαδικασία, σε σχέση με την γραμμή παραγωγής, χάρη στην συσσώρευση πρακτικής πείρας. Πολλές βελτιώσεις στην λειτουργία της γραμμής παραγωγής, που είναι δυνατές ή αναγκαίες, μπορούν να προκύψουν από την αξιοποίηση ατομικών ή συλλογικών εμπειρικών γνώσεων ή παρατηρήσεων των εργαζομένων.

Βέβαια, παραμένουν στην γραμμή παραγωγής, οι ανειδίκευτοι εργάτες των οποίων η εργασία παρουσιάζει τέτοια γεωμετρική ή λογική πολυπλοκότητα που η εκτέλεση της από μηχανές δεν είναι ακόμη δυνατή.

Σε κλίμακα ατομικού εργαζόμενου, έχει μεγάλη σημασία η ικανότητα του να παρεμβαίνει στο "εργασιακό πρωτόκολλο" (routine, prescription) που πραγματοποιεί, δηλαδή στην σειρά των επιμέρους ενεργειών που συγκροτούν την εργασία που αντιστοιχεί στην θέση εργασίας. Οι πολυδύναμες ομάδες εργαζομένων συγκεντρώνουν ευνοϊκές συνθήκες για την συσσώρευση γνώσεων ατομικά, καθώς στην ομάδα εργασίας οι λιγότερο πεπειραμένοι βελτιώνουν τις γνώσεις τους μέσα από τη συνεργασία τους με τους πιο πεπειραμένους. Η συλλογική γνώση, υπό ιδανικές συνθήκες, κυκλοφορεί μέσα στην ομάδα και κάθε ατομικός εργάτης που συμμετέχει σε αυτήν κατακτά μετά την πάροδο ενός ορισμένου χρόνου το σύνολο των γνώσεων, των πρακτικών και των δεξιοτήτων της ομάδας. Έχει διαπιστωθεί, επίσης, ότι είναι πολύ σημαντικό για τη συνεργασία των εργαζομένων και για την ανάπτυξη των ικανοτήτων τους, η δυνατότητα τους να κατανοούν το σύνολο της διαδικασίας παραγωγής. Τέλος, η εμπειρία έδειξε ότι κάθε φορά που μία ομάδα εργασίας επιτυγχάνει να διευρύνει το περιεχόμενο της εργασίας της, προσκρούει τελικά σε ένα εσωτερικό εμπόδιο, που είναι η έλλειψη θεωρητικών γνώσεων: το ζήτημα της επαγγελματικής κατάρτισης αποκτά έτσι ιδιαίτερη σημασία.

Η "οργανωσιακή παραγωγικότητα" δεν αφορά, ωστόσο, μόνον την βιομηχανία, αλλά και τις υπηρεσίες. Μια από τις τελευταίες θεωρητικές προσεγγίσεις των υπηρεσιών (που φαίνεται ότι έχει αρκετή απήχηση σε διεθνές επίπεδο) είναι η προσέγγιση της "σχέσης υπηρεσίας " (Jean Gadrey, 1991, 1992, 1994, 1996, 2002), η οποία επιχειρεί να διαμορφώσει ένα ιδιαίτερο αναλυτικό πλαίσιο για τις υπηρεσίες. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η πλέον αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών βρίσκεται -πέραν της υλικής ή μη υλικής υπόστασης του αποτελέσματος- στην σχέση παραγωγού-καταναλωτή. Η σχέση αυτή προϋποθέτει την παροχή των αναγκαίων για την παραγωγή της υπηρεσίας πληροφοριών και την συμμετοχή του πελάτη στην παραγωγή. Η συμμετοχή του πελάτη στην παραγωγή της υπηρεσίας εμφανίζεται σε τρεις φάσεις: στον προσδιορισμό της υπηρεσίας που πρόκειται να παραχθεί, στην πράξη της ίδιας της παραγωγής, και στον έλεγχο της επίδοσης. Ο όρος από κοινού παραγωγή περιγράφει όλα τα παραπάνω φαινόμενα. Τα παρακάτω παραδείγματα δίνουν τη δυνατότητα μιας πληρέστερης κατανόησης της έννοιας της από κοινού παραγωγής: Η ιατρική αγωγή δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τον ιατρό και το νοσηλευτικό προσωπικό, αλλά επηρεάζεται άμεσα από

την θέληση και την συνεργασία του ασθενή και από την ποσότητα και την ποιότητα των πληροφοριών που παρέχει. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται όσον αφορά και την παιδεία. Η ποιότητα και η απόδοση των εκπαιδευτικών υπηρεσιών δεν εξαρτώνται μόνον από την ποιότητα της προσφοράς (το επίπεδο της διδασκαλίας, την ποιότητα των εγκαταστάσεων κλπ), αλλά επίσης από την θέληση και τις δυνατότητες των διδασκομένων.

Οι υπηρεσίες αναψυχής εξαρτώνται, τουλάχιστον στις σύγχρονες μορφές τουρισμού που αποβάλλουν τα χαρακτηριστικά της φθηνής μαζικής παραγωγής, από τις πληροφορίες που ο υποψήφιος ταξιδιώτης θα μεταφέρει στον τουριστικό πράκτορα. (Για τις νέες πραγματικότητες της σχέσης υπηρεσίας στον τουρισμό βλ, σε επόμενη ενότητα του βιβλίου).

Ένα άλλο πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του τομέα των υπηρεσιών είναι η υψηλή αβεβαιότητα. Αυτή σχετίζεται με την μη υλική φύση του προϊόντος, με το γεγονός ότι η διαδικασία παραγωγής δεν μπορεί να αντιστραφεί (υπό την έννοια ότι το προϊόν της υπηρεσίας δεν μπορεί να επισκευαστεί), και το κυριότερο, με την ποικιλία σημείων αναφοράς και την ποικιλία των κριτηρίων για την τελική κρίση της ποιότητας της υπηρεσίας. (Bensahel 1997).

Από αυτά απορρέει η ανάγκη της ικανότητας των εργαζομένων στην επιχείρηση των υπηρεσιών να αναπτύσσουν ικανότητες οι οποίες σχετίζονται με την από κοινού παραγωγή, και οι οποίες επομένως αναφέρονται στις τρεις φάσεις της: πρώτον, στον προσδιορισμό της υπηρεσίας που πρόκειται να παραχθεί σε συνεργασία με τον πελάτη, στην πράξη της ίδιας της παραγωγής, και στον έλεγχο της επίδοσης, η οποία υπόκειται σε πολλαπλά κριτήρια που ποικίλουν ή έχουν διαφορετική ιεράρχηση για κάθε ξεχωριστό πελάτη.

Είναι αναγκαία, επομένως, στην σύγχρονη επιχείρηση των υπηρεσιών, όπως και στην περίπτωση της βιομηχανίας, η ανάπτυξη της εσωτερικής ευελιξίας, η πολυδυναμία του εργατικού δυναμικού, η ανάγκη να αντιλαμβάνονται οι εργαζόμενοι στην επιχείρηση ποιες είναι οι ιδιαίτερες ανάγκες του πελάτη, καθώς και τα ιδιαίτερα κριτήρια με τα οποία αυτός θα αξιολογήσει το προϊόν, δηλαδή την προσφερόμενη υπηρεσία. Επειδή η υπηρεσία ως προϊόν έχει σύνθετο χαρακτήρα και εξαρτάται από την συνδυασμένη εργασία των επιμέρους τμημάτων της επιχείρησης και των ξεχωριστών εργαζομένων, έχει αναπτυχθεί η ανάγκη της συγκρότηση ομάδων ικανών: (α) να αντιλαμβάνονται γρήγορα τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της ζήτησης ανάλογα με τον πελάτη, (β) να μεταβάλλουν την προσφερόμενη υπηρεσία έτσι ώστε να υπάρχει από κοινού παραγωγή. Αυτές οι ομάδες εργαζομένων πρέπει να είναι ικανές να αναγνωρίζουν τις αίτιες των προβλημάτων, να συνδέτουν τις πληροφορίες, και να επεμβαίνουν διορθωτικά στον ελάχιστο δυνατό χρόνο.

Όπως και στην περίπτωση της βιομηχανικής γραμμής παραγωγής, έχει διαπιστωθεί, ότι είναι πολύ σημαντικό για τη συνεργασία των εργαζομένων και για την ανάπτυξη των ικανοτήτων τους, να κατανοούν το σύνολο της διαδικασίας παραγωγής. Επίσης, για να μπορεί μία ομάδα εργασίας να διευρύνει το περιεχόμενο της εργασίας της, η απόκτηση γνώσεων μέσω της κατάρτισης αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Έτσι, από μια λογική βασισμένη στην εντατική χρήση των παραγωγικών συντελεστών, περνάμε σε μια λογική που στηρίζεται στην εκμάθηση και στις ικανότητες των εργαζομένων να ανταποκριθούν στις αλλαγές του ανταγωνιστικού τους περι-

βάλλοντος. Ο "γνωστικός καταμερισμός" της εργασίας διαδέχεται σταδιακά τον "τεχνικό ή Ταιηλορικό καταμερισμό" της εργασίας.

Η γεωγραφική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων σε διεθνές επίπεδο, επηρεάζεται άμεσα από την διάχυση του νέου παραγωγικού υποδείγματος. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της γεωγραφικής κατανομής των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τον "γνωστικό καταμερισμό της εργασίας" δεν υπόκεινται πλέον στην απλή λογική του συγκριτικού κόστους. Αντίθετα, το κόστος αποτελεί δευτερεύοντα παράγοντα. Η ανάπτυξη των κλάδων έντασης ειδικευμένης εργασίας θα εντοπίζεται στις χώρες ή τις περιοχές που παρέχουν την δυνατότητα για ανάπτυξη των απαιτούμενων, από το νέο παραγωγικό υπόδειγμα, ικανοτήτων και γνώσεων. Κατά τον Oman (1996), η αναδιοργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας και οι συνακόλουθες αλλαγές στις εθνικές βιομηχανικές δομές, οφείλονται κατά κύριο λόγο στην διάχυση των νέων μορφών παραγωγής (την "ευέλικτη παραγωγή" κατά τον Oman) και στην σταδιακή περιθωριοποίηση του ταιηλορισμού, της άκαμπτης μαζικής παραγωγής της δεκαετίας του ΄60, στην βιομηχανική δομή των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών.

Κεφάλαιο 3: Από την ανταγωνιστικότητα του κόστους εργασίας στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της γνώσης

3.1. Εισαγωγή

Η ελληνική οικονομία επηρεάζεται και αυτή από τις σημαντικές αλλαγές που γνωρίζουν κατά την τρέχουσα περίοδο τα παραγωγικά συστήματα. Οι κινητήριες δυνάμεις αυτών των αλλαγών είναι η δυνατότητα εισαγωγής της τεχνολογίας της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, η αναδιάρθρωση στη δομή της οικονομίας λόγω των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης, αλλά και η εξέλιξη των αναγκών των καταναλωτών και των πολιτών, που επηρεάζεται από τη διεύρυνση των γνώσεων τους, από τις αυξημένες απαιτήσεις τους σε επίπεδο ποιότητας προϊόντων και υπηρεσιών και από τις αυξημένες απαιτήσεις τους σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος.

Η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, δεν επηρεάζει μόνο αποφασιστικά την παραγωγικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά διευκολύνει και επιταχύνει την κυκλοφορία πληροφοριών και γνώσεων σε ότι αφορά τα παραγωγικά συστήματα και τις σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών. Η καινοτομία στο επίπεδο των παραγωγικών συστημάτων, τροφοδοτείται τόσο από τις μεταβολές που επιτρέπει η νέα τεχνολογία, όσο και από τη δυνατότητα ταχείας διάδοσης των νέων παραγωγικών δυνατοτήτων από τον ένα κλάδο στον άλλο, και από τη μια γεωγραφική περιοχή στην άλλη. Η οικονομία της γνώσης δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την αύξηση του συνολικού επιπέδου των γνώσεων που ενσωματώνεται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, αλλά και από το γεγονός ότι η παραγωγική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται κατά τη σημερινή ιστορική περίοδο από τη συνεχή ανανέωση των γνώσεων σχετικά με αυτή τη δραστηριότητα.

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης χαρακτηρίζεται από την ανακατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο, που διαμορφώνει νέους καταμερισμούς εργασίας, αλλά και νέες δυνατότητες αξιοποίησης σε διάφορες περιοχές των διαθέσιμων παραγωγικών μεθόδων και των δυνατών καινοτομιών. Το γεγονός ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης πραγματοποιείται υπό την κυριαρχία του χρηματικού κεφαλαίου και των νεοφιλελεύθερων δογμάτων, εμποδίζει τη δημιουργία νέων περιφερειακών και διεθνών ρυθμιστικών μηχανισμών, σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, που απαιτούνται για την ισορροπημένη διαχείριση των μεταβολών που γνωρίζει η παγκόσμια οικονομία. Οι κοινωνικοί, περιβαλλοντικοί και πολιτικοί αγώνες για τη διαμόρφωση αυτών των ρυθμιστικών μηχανισμών, δεν αναιρούν ότι τα παραγωγικά συστήματα σε επίπεδο εθνικών κρατών και περιφερειών, είναι αναγκασμένα να αναζητήσουν τις νέες

δυνατότητες οι οποίες προσφέρει το νέο διεθνές περιβάλλον, να συνδυάσουν την μετάβασή τους στην οικονομία της γνώσης, με την αναβάθμιση των οικονομικών τους στρατηγικών.

Οι νέες σχέσεις που διαμορφώνονται ανάμεσα στα παραγωγικά συστήματα και τον πολίτη ως εργαζόμενο και ως καταναλωτή, είναι μια λιγότερο συζητημένη πλευρά της διαδικασίας μετάβασης στην οικονομία της γνώσης. Περισσότερο εμφανής είναι η ανάγκη προσαρμογής της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, σχετικά με την ποιότητα των προϊόντων και σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος από όλες τις απόψεις, η οποία είναι σε καθοριστικό βαθμό συνάρτηση των μεγαλύτερων γνώσεων των πολιτών και της μεγαλύτερης εμπειρίας τους. Η τάση που διαμορφώνεται δεν αφορά μόνο την πλευρά της κατανάλωσης, αλλά επεκτείνεται και σε ζητήματα επιλογών προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης. Μια λιγότερο εμφανής αλλά υπαρκτή εξέλιξη είναι αυτή της ενεργού εμπλοκής των εργαζομένων στην παραγωγή, σε ζητήματα που αφορούν τις ανάγκες του καταναλωτή και της κοινωνικές ανάγκες. Η εξέλιξη αυτή αναβαθμίζει εκ των πραγμάτων τόσο τις γνώσεις όσο και το αίσθημα κοινωνικής ευθύνης των εργαζομένων. Διαμορφώνεται έτσι σε πρωτόγνωρο βαθμό ένα πεδίο συνάντησης των επιδιώξεων των πολιτών και των καταναλωτών, με τις επιδιώξεις των εργαζομένων και των παραγωγικών μονάδων ή των μονάδων προσφοράς υπηρεσιών. Μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι κυρίαρχες σήμερα αντιλήψεις για την οικονομική και κοινωνική πολιτική, δεν αγνοούν απλώς αυτές τις νέες εξελίξεις, αλλά επιδιώκουν να τις αναστείλουν και να τις ελέγξουν, με αποτέλεσμα ένα υψηλό κόστος για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον.

Μπορούμε να θεωρήσουμε αποδεδειγμένο ότι η εισαγωγή νέας τεχνολογίας και η μετάβαση σε δραστηριότητες εντάσεως γνώσης, οι οποίες διαμορφώνουν και εισάγουν καινοτομίες, οδηγεί σε πολύ σημαντικές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Η διαπίστωση αυτή, που πριν μερικά χρόνια δεν ήταν δυνατό να διατυπωθεί με σιγουριά, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις, δημιουργούνται μεγάλα περιθώρια για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα ζητήματα της κάλυψης των αναγκών του πληθυσμού, της προστασίας του περιβάλλοντος και της αποτελεσματικής λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών. Οι προϋποθέσεις αυτές αφορούν τις πολιτικές ενίσχυσης των νέων συστημάτων παραγωγής, τη διαφύλαξη και βελτίωση της προσφοράς δημοσίων αγαθών και κοινωνικών υπηρεσιών και τις πολιτικές αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Ένας σημαντικός σήμερα τρόπος εμφάνισης των νέων παραγωγικών δυνατοτήτων και των νέων δυνατοτήτων αύξησης της παραγωγικότητας της οικονομίας, είναι η ανάπτυξη ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων και τομέων δραστηριοτήτων. Η ένταξη όμως των δραστηριοτήτων αυτών σε ένα θετικό σενάριο για την οικονομία και την κοινωνία, βρίσκεται αντιμέτωπη με την προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας που επικεντρώνεται στην αποδοτικότητα του χρηματικού κεφαλαίου και επομένως την κερδοφορία με κάθε μέσο, και κυρίως με την εκμετάλλευση της φτηνής και ανασφαλούς εργασίας, όπως και με την αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος των ιδιωτικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις είναι αναμφισβήτητα ένα προνομιακό πεδίο για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων αύξησης της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας στο σύνολό της. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι

η επιχειρηματικότητα αποτελεί την βασική κινητήρια δύναμη της εξέλιξης προς την οικονομία της γνώσης. Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία εμπλέκει το σύνολο των δραστηριοτήτων της οικονομίας και στηρίζεται με πολλαπλούς τρόπους στον αυξημένο ρόλο της ανθρώπινης εργασίας, ειδικότερα δε της εργασίας που παράγει νέες γνώσεις.

3.2. Η γνώση ως συντελεστής παραγωγής

Η ανάλυση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας από την άποψη των σχέσεων εισροών σε τεχνολογία αφενός, και οικονομικών επιδόσεων αφετέρου, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική σε ότι αφορά την ύπαρξη εμποδίων που δεν επιτρέπουν την αναβάθμιση του τεχνολογικού επιπέδου και της ανταγωνιστικότητας. Το ειδικό τμήμα της μελέτης του ΙΝΕ[1] που επεξεργάστηκε το θέμα αυτό, καταλήγει στα εξής κύρια συμπεράσματα:

- Στο μεγαλύτερο μέρος του παραγωγικού τομέα της οικονομίας, η τρίτη συνιστώσα, εκτός κεφαλαίου και εργασίας, που ερμηνεύει την μεταβολή του προϊόντος, η οποία αποδίδεται γενικώς στην εξέλιξη της τεχνολογίας, ευθύνεται για τα τρία τέταρτα περίπου της μεταβολής αυτής. Για το σύνολο της οικονομίας η τρίτη συνιστώσα αφορά το 40% της μεταβολής του προϊόντος. Επομένως, παρά το γεγονός ότι το τεχνολογικό επίπεδο του συνόλου των δραστηριοτήτων παραμένει στάσιμο κατά την περίοδο που εξετάστηκε, η οποιαδήποτε παρέμβαση για την μεταβολή του προϊόντος εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τη δυνατότητα επηρεασμού των λεγόμενων άϋλων επενδύσεων, της έρευνας και ανάπτυξης, της εισαγωγής οργανωτικών καινοτομιών, της εκπαίδευσης κλπ. Οι δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην ομάδα με υψηλή εξάρτηση από τις άϋλες επενδύσεις, είναι κατά κανόνα παραδοσιακές δραστηριότητες του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα. Αυτό σημαίνει ότι η εξάρτηση από αυτές άϋλες επενδύσεις είναι πολύ υψηλή ανεξαρτήτως του τεχνολογικού επιπέδου. Η στασιμότητα του τεχνολογικού επιπέδου μπορεί επομένως να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της αδυναμίας να πραγματοποιηθούν οι άϋλες επενδύσεις που μπορούν να εξασφαλίσουν την βελτίωση των επιδόσεων.
- Η σχέση της τελικής ζήτησης με τις δαπάνες έρευνας και ανάπτυξης είναι στις περισσότερες δραστηριότητες της οικονομίας αρνητική. Αυτό σημαίνει οτι η τόνωση της ζήτησης δεν έχει από μόνη της ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση της εισροής τεχνολογίας. Πρόκειται για μια σημαντική διαπίστωση που ερμηνεύει σε κάποιο βαθμό την υστέρηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας σε σχέση με τους ρυθμούς μεγέθυνσης της τελευταίας δεκαετίας, και οδηγεί επίσης στο συμπέρασμα ότι η επιτάχυνση της τεχνολογικής εξέλιξης και της εισροής νέας γνώσης στην παραγωγή, δεν μπορεί να είναι μόνο το προϊόν της δυναμικής της οικονομίας.
- Αντίθετα, όλες οι ομαδοποιήσεις επιχειρήσεων εμφανίζουν θετική συσχέτι-

1 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτη για την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Τεύχος V: Μπελεγρή-Ρομπόλη Α., Μιχαηλίδης Π., Τεχνολογικές Εισροές και Εκτίμηση της Τεχνογνωσίας στην Ελληνική Οικονομία, αδημοσίευτη μελέτη, 2005.

ση των δαπανών για έρευνα και ανάπτυξη και των επιδόσεων σε προϊόν και εξαγωγές. Από τη στιγμή επομένως που πραγματοποιούνται τέτοιες δαπάνες, οι οποίες μπορούμε να υποθέσουμε ότι συνοδεύονται από άλλες κατηγορίες άϋλων δαπανών στις επιχειρήσεις που πραγματοποιούν τέτοιες επιλογές, καταγράφονται θετικά αποτελέσματα για την παραγωγή και την εξωστρέφεια. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι τέτοιες θετικές συσχετίσεις εντοπίζονται σε κλάδους που δεν είναι υψηλής τεχνολογίας.

- Η παραγωγικότητα του κεφαλαίου, που αποτελεί έναν δείκτη χαρακτηριστικό της αποτελεσματικότητας της οργάνωσης των επιχειρήσεων και των άλλων δραστηριοτήτων, παρουσιάζει θετική εξέλιξη μόνο στην ομάδα επιχειρήσεων όπου είναι αρνητικός ο ρυθμός συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου. Αντίθετα στις ομάδες επιχειρήσεων όπου είναι αυξητικός ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου μειώνεται σταθερά.

Παρά το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία ακολουθεί τη διεθνή τάση αύξησης της βαρύτητας των άϋλων επενδύσεων και επομένως και των επενδύσεων σε έρευνα και ανάπτυξη, το τεχνολογικό επίπεδο παραμένει στάσιμο και επηρεάζεται έτσι αρνητικά η βελτίωση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η αύξηση της ζήτησης δεν κινητοποιεί τους κλάδους της οικονομίας στον τομέα του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και της αύξησης των δαπανών για άϋλες εισροές. Αναδεικνύεται έτσι ένα πρόβλημα διασύνδεσης των κατά κλάδους επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων, τόσο στο πλαίσιο της ελληνικής αγοράς, όσο και στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής. Διαπιστώνεται έτσι ότι η κινητοποίηση της επιχειρηματικότητας, με την προσφορά στις επιχειρήσεις κινήτρων για την πραγματοποίηση παγίων επενδύσεων ή για την αξιοποίηση δυνατοτήτων για άϋλες εισροές, συναντάει όρια που οφείλονται στις περιορισμένες δυνατότητες μεγάλου μεριδίου των επιχειρήσεων να εκσυγχρονίσουν ταυτοχρόνως ένα σύνολο δραστηριοτήτων τους.

Ενώ αυξάνεται η εξάρτηση της παραγωγικής δραστηριότητας από τις άυλες επενδύσεις, η ελληνική οικονομία παραμένει εξαιρετικά σπάταλη σε ότι αφορά τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου. Κατά την τελευταία δεκαετία ταχείας μεγέθυνσης της οικονομίας, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου γνώρισε μια ελαφρά ανάκαμψη, αλλά παραμένει σε χαμηλά ιστορικά επίπεδα σε σχέση με το παρελθόν[2]. Η ιδιαιτερότητα αυτή της ελληνικής οικονομίας, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη διαρθρωτική στασιμότητα, η οποία παρατηρείται στο επίπεδο των επιχειρήσεων, που παραμένουν εγκλωβισμένες σε συστήματα οργάνωσης παρωχημένα, αδυνατούν να αναλάβουν καινοτομικές πρωτοβουλίες και συνεχίζουν να εξαρτώνται για την επιβίωσή τους από πολιτικές επιδότησης του παγίου κεφαλαίου.

3.3. Οι παράγοντες της καινοτομίας

3.3.1. Καινοτομία και οικονομία της γνώσης

Παρά την υστέρησή της σε ότι αφορά την ανταγωνιστικότητα και παρά την επιβίωση παρωχημένων παραγωγικών συστημάτων, η ελληνική οικονομία εμ-

2 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια έκδεση 2004.

φανίζει τη διαμόρφωση δραστηριοτήτων που αξιοποιούν τις δυνατότητες της οικονομίας της γνώσης και εντάσσονται με νέους τρόπους στην ευρωπαϊκή και τη διεθνή οικονομία. Η διαπίστωση αυτή έχει περιγραφεί ως δυϊσμός της οικονομίας, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των παραγωγικών δραστηριοτήτων συνεχίζει να χρησιμοποιεί παλαιές μεθόδους οι οποίες είναι υπεύθυνες για την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας. Ο δυϊσμός αυτός έχει διατηρηθεί, παρά το γεγονός ότι έχει αναγνωριστεί από τις κρατικές πολιτικές η ανάγκη να υποστηριχθούν οι καινοτομικές δραστηριότητες και οι καινοτομικές πρωτοβουλίες των επιχειρηματιών. Οι κρατικές πολιτικές αποδείχθηκαν όμως ανεπαρκείς διότι δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις πραγματικές ανάγκες μιας μετάβασης της πλειοψηφίας των επιχειρήσεων στις νέες συνθήκες.

Η αναζήτηση σε επίπεδο τομέων και κλάδων δραστηριοτήτων όπως και σε επίπεδο επιχειρήσεων, των συνθηκών οι οποίες στηρίζουν τη δημιουργία νέου τύπου παραγωγικών μονάδων, οδηγεί στη διαπίστωση ότι η καινοτομία εξαρτάται από εισροές γνώσης διαφόρων κατηγοριών[3], οι οποίες είναι το προϊόν δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, στο πλαίσιο ιδιωτικών επιχειρήσεων και σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο δημόσιου χαρακτήρα θεσμών και οργανισμών. Οι μελέτες σε κλαδικό και τοπικό επίπεδο, οδηγούν στην ανάδειξη των εξής κατηγοριών εισροής νέας γνώσης:

α) Εξέλιξη των αγορών και καινοτομίες στα προϊόντα

Η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας στο σημερινό διεθνές περιβάλλον εξαρτάται από την ικανότητα των επιχειρήσεων να παρακολουθούν στον τομέα όπου δραστηριοποιούνται, αλλά και σε παρεμφερείς τομείς την εξέλιξη των αγορών. Η ανάγκη αυτή προκύπτει κυρίως από την ταχεία αλλαγή της ζήτησης σε πολλούς τομείς δραστηριότητας, αλλά και από τις καινοτομίες που ανταποκρίνονται σε αυτή τη ζήτηση ή επιδιώκουν να την επηρεάσουν. Όπως διαπιστώνεται αναλυτικότερα σε σχέση με τους τομείς δραστηριοτήτων στους οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια, η δυνατότητα των επιχειρήσεων να παρακολουθούν τη διεθνή αγορά δεν είναι δεδομένη, ούτε προκύπτει ως ιδιότητα του επιχειρηματία, αλλά είναι αντίθετα μια δραστηριότητα εξειδικευμένη, η οποία απαιτεί μια δαπάνη και αποτελεί μια ισχυρή κινητήρια δύναμη της καινοτομίας.

Η αναζήτηση νέων προϊόντων αποτελεί μια πολυεπίπεδη δραστηριότητα, που περιλαμβάνει την απλή ανταπόκριση σε μια διαπιστωμένη νέα ζήτηση, όπως και τη δημιουργία τμημάτων έρευνας και ανάπτυξης, τα οποία και αυτά διαφέρουν μεταξύ τους, σε ότι αφορά τον βαθμό πρωτοτυπίας και το τεχνολογικό επίπεδο των νέων προϊόντων και των απαιτούμενων συστημάτων παραγωγής. Όποια και να είναι η έκταση ή το βάθος της καινοτομικής δραστηριότητας, η γνώση των εξελίξεων της αγοράς και η παραγωγή γνώσεων σχετικά με τα νέα προϊόντα, αποτελούν μόνιμους τομείς δραστηριοτήτων, που χρειάζεται να συγκροτηθούν με την αποφασιστική συμβολή υπηρεσιών και φορέων του δημόσιου τομέα.

β) Αξιοποίηση της τεχνολογίας της πληροφορικής και των επικοινωνιών

Η δαπάνη για την αξιοποίηση της τε-

3 William Lazonick, The theory of innovative enterprise, INSEAD working papers, 2001.

χνολογίας της πληροφορικής και των επικοινωνιών, αποτελεί πλέον για το σύνολο σχεδόν των οικονομικών δραστηριοτήτων, ένα σταθερό στοιχείο της καινοτομικής δραστηριότητας, αλλά η απαιτούμενη νέα γνώση δεν περιορίζεται στην ικανότητα χρήσης νέων συσκευών ή νέων εργαλείων λογισμικού, καθώς επεκτείνεται στις νέες τεχνολογίες παραγωγής και τις νέες μεθόδους οργάνωσης που αξιοποιούν τη νέα τεχνολογία. Η ανανέωση των τεχνολογιών και των μεθόδων παραγωγής, διευκολύνεται μεν από την ύπαρξη πλέον μιας διεθνούς και ανανεωνόμενης αγοράς προϊόντων, αλλά η γνώση στην οποία βασίζεται ο συνδυασμός τεχνολογικών και άλλων καινοτομιών, δεν είναι εξίσου διαθέσιμη και παράγεται ή διατίθεται μέσω διαδικασιών που ξεπερνούν τα στενά πλαίσια της επιχείρησης, καθώς απαιτείται η συνεργασία επιστημονικών φορέων και φορέων ή υπηρεσιών άσκησης πολιτικής.

γ) Καινοτομίες στην οργάνωση και τη δικτύωση

Η εισαγωγή νέων μεθόδων οργάνωσης σε επίπεδο επιχείρησης, η αναζήτηση νέων μεθόδων οργάνωσης μέσω εσωτερικών διαδικασιών ή μέσω της συστηματικής παρακολούθησης της δραστηριότητας του κλάδου, όπως και η διαχείριση συνεργασιών και δικτυώσεων, αποτελούν πρωτοβουλίες που χαρακτηρίζονται τόσο από ένα κόστος, όσο και από την ύπαρξη μιας δραστηριότητας εντάσεως γνώσης, σε επίπεδο επιχείρησης ή σε επίπεδο ευρύτερων συνεργασιών. Οι μελέτες στις οποίες βασίζονται αυτές οι διαπιστώσεις, δείχνουν ότι ο σημαντικότερος ανασταλτικός παράγοντας σε ότι αφορά τις καινοτομίες σε οργανωτικό επίπεδο, δεν είναι το κόστος των καινοτομιών αυτών, αλλά είναι κυρίως η δυσκολία που παρουσιάζει η μεταβίβαση της απαιτούμενης νέας γνώσης στην επιχείρηση, από τη στιγμή που αυτή η γνώση είναι ευρύτερα διαθέσιμη. Αυτός είναι ο λόγος που πολιτικές προώθησης των καινοτομιών οι οποίες περιορίζονται στην επιδότηση των επιχειρήσεων, έχουν πολύ περιορισμένα αποτελέσματα.

δ) Καινοτομία, ανθρώπινο δυναμικό, αγορά εργασίας

Η διαδικασία εισαγωγής νέων γνώσεων στις παραγωγικές μονάδες, οδηγεί αναπόφευκτα στην ανάγκη ύπαρξης ενός ανθρώπινου δυναμικού ικανού να απορροφήσει τις γνώσεις αυτές και να απορροφήσει τις καινοτομίες που στηρίζονται σε αυτές. Όπως προκύπτει από την έρευνα σε συγκεκριμένους κλάδους και επιχειρήσεις, η εξέλιξη αυτή απαιτεί αφενός την βελτίωση του επιπέδου των γνώσεων των εργαζομένων, αλλά και του επιπέδου της εμπειρίας τους σε σχέση με την επιχείρηση στην οποία απασχολούνται. Οι μεταβολές αυτές εντείνουν τη σημασία της επαγγελματικής εκπαίδευσης στις σημαντικότερες ειδικότητες, όπως και τη σημασία της δια βίου μάθησης, τις δυνατότητας των επιχειρήσεων να συμπληρώνουν και να ανανεώνουν τις γνώσεις των εργαζομένων. Παράλληλα, αποκτά ιδιαίτερη σημασία για πολλές ειδικότητες, και τις περισσότερες φορές ακόμη και για την ημιειδικευμένη εργασία, η σταθερότητα των σχέσεων εργασίας, που επιτρέπει τη καλύτερη αξιοποίηση της εμπειρίας των εργαζομένων.

Η συμβολή του ανθρώπινου δυναμικού στην καινοτομική δραστηριότητα αντιμετωπίζεται αναγκαστικά και από την πλευρά των αγορών εργασίας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Η ανανέωση του παραγωγικού δυναμικού για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την αύξηση της απασχόλησης, είναι μια διαδικασία σε εξέλιξη που θέτει για την τοπική αγορά εργασίας τα ζητήματα της κινητικότητας, της εποχικής απασχόλησης, της πολλαπλής απασχόλησης και της δημιουργίας

κατηγοριών ελεύθερων επαγγελματιών ή υπεργολάβων. Από τη στιγμή που η αναβάθμιση των γνώσεων των εργαζομένων και η αξιοποίηση της εμπειρίας τους θεωρείται πρωτεύον στόχος της αναπτυξιακής πολιτικής, η προσαρμογή των παθητικών πολιτικών απασχόλησης για την προστασία των ανέργων και η διαφύλαξη των εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων του εργατικού δυναμικού. Η αύξηση της απασχόλησης που μπορεί να επιτευχθεί με τη δημιουργία νέων καινοτόμων δραστηριοτήτων, θα δικαιώσει αυτή τη στρατηγική αναβάθμισης και προστασίας του εργατικού δυναμικού, μειώνοντας τις πιέσεις της ανεργίας, επιτρέποντας τη δραστηριοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού που έχει βρεθεί εκτός αγοράς εργασίας και επιτρέποντας επίσης την μεταφορά των οικονομικών μεταναστών από την αδήλωτη απασχόληση στην αγορά της νόμιμης και ειδικευμένης εργασίας.

3.3.2. Καινοτομία και ανταγωνιστικότητα στον τουριστικό τομέα

Ο διεθνής τουριστικός τομέας γνωρίζει σημαντικές αλλαγές ως προς τα χαρακτηριστικά της ζήτησης και τις νέες δυνατότητες προσφοράς υπηρεσιών. Οι μεταβολές στις συμπεριφορές των καταναλωτών, στα προσφερόμενα προϊόντα και στις μεθόδους διοίκησης των επιχειρήσεων, αλλάζουν τα χαρακτηριστικά των ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων και διαμορφώνουν νέες απαιτήσεις στο επίπεδο της επιχειρηματικότητας και στο επίπεδο των κρατικών πολιτικών. Ο ελληνικός τουριστικός τομέας περιλαμβάνει σημαντικές και πολλές φορές θεαματικές περιπτώσεις ανταπόκρισης στη νέα ζήτηση, αλλά συνεχίζει να παρουσιάζει σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες που εμποδίζουν την αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων και οδηγούν μάλιστα σε στασιμότητα τις δραστηριότητες του τομέα.

α) Η εμφάνιση του "νέου τουρισμού"

Οι τελευταίες δεκαετίες έχουν πλέον αναδείξει ένα νέου τύπου καταναλωτή τουριστικών υπηρεσιών ο οποίος έχει αυξήσει και διευρύνει τις απαιτήσεις. Οι υπηρεσίες που το ενδιαφέρουν επεκτείνονται πέρα από τον ήλιο και τη θάλασσα, και αφορούν δραστηριότητες οι οποίες έχουν σχέση με το περιβάλλον, τη φύση, τον πολιτισμό και τις τοπικές παραγωγικές δραστηριότητες. Έχει αυξημένες απαιτήσεις σε σχέση με την ποιότητα των υπηρεσιών, επιδιώκει να αξιοποιεί μια ευρεία γκάμα δυνατοτήτων και αναζητεί την ευελιξία ως προς τον τρόπο αξιοποίησής τους[4]. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στη συνεχή άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του τουρίστα καταναλωτή, στην αυξημένη εμπειρία του ως προς τους τουριστικούς προορισμούς, στο γεγονός ότι οι διακοπές του αντιμετωπίζονται σε μεγάλο βαθμό ως προέκταση της καθημερινής ζωής του, αλλά και στη μεγαλύτερη ευαισθησία του σε σχέση με ζητήματα περιβάλλοντος και πολιτισμού. Μπόρεσε όμως να πραγματοποιηθεί χάρη στη χρήση της τεχνολογίας της πληροφορικής και των επικοινωνιών, στη δυνατότητα των επιχειρήσεων να υιοθετήσεων νέες μορφές εσωτερικής οργάνωσης και συνεργασίας, αλλά και τις ικανότητάς τους να αξιοποιούν ανθρώπινο δυναμικό με τις κατάλληλες γνώσεις[5].

β) Προβλήματα ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού

4 Auliana Poon, Tourism, Technology and Competitive Strategies, 2002.
5 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτη για την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Τεύχος ΙΙ, Σπυροπούλου Θ. Ο κλάδος των ξενοδοχείων, αδημοσίευτη μελέτη, 2005.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές μεγάλες επιχειρήσεις αλλά και ένας υπολογίσιμος αριθμός μικρών επιχειρήσεων που έχουν επιδιώξει να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του νέου τουριστικού προτύπου, η συνολική ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουρισμού παρουσιάζει σοβαρή υστέρηση. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει εμφανίζονται ως ένα γενικό πρόβλημα χαμηλής ποιότητας των υπηρεσιών και έντονης εποχικότητας της δραστηριότητας, αλλά έχουν ειδικότερα σχέση με την καθυστέρηση στην αξιοποίηση των εν δυνάμει ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, και στη δημιουργία της κατάλληλης υποδομής. Οι ελληνικές περιφέρειες έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν μορφές εναλλακτικού τουρισμού που έχουν σχέση με την αξιοποίηση τοπικών παραγωγικών δραστηριοτήτων, με το φυσικό περιβάλλον και με την ιστορία ή την παράδοση. Η αστική περιοχή της Αθήνας έχει δυνατότητες αξιοποίησης της ιστορίας και των μνημείων της, ασύγκριτα μεγαλύτερες από ότι έχει γίνει ως τώρα. Η δημιουργία της κατάλληλης υποδομής για την υποστήριξη της ανάπτυξης του νέου τουριστικού προτύπου, που αφορά τόσο τις εξειδικευμένες υποδομές, όσο και τις υποδομές στους τομείς των μεταφορών, της προστασίας του περιβάλλοντος, της διαμόρφωσης του αστικού και οικιστικού περιβάλλοντος και της προβολής των αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων, παραμένει μια διαδικασία αποσπασματική και ασυντόνιστη, αλλά κυρίως χωρίς προγραμματική σύνδεση με αναπτυξιακούς στόχους στον τομέα του τουρισμού.

γ) Η ανάγκη ολοκληρωμένων πολιτικών

Η ανάγκη βελτίωσης της ποιότητας των υπηρεσιών και διαφοροποίησης των μορφών τουρισμού, είναι σήμερα κοινώς αποδεκτή και διατυπωμένη στα επιχειρησιακά προγράμματα που σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο αφορούν την τουριστική δραστηριότητα. Οι πολιτικές όμως που ασκούνται συνεχίζουν να παρουσιάζουν τις εξής σοβαρές αδυναμίες:

- Η επιδότηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου συνεχίζει όπως στα πρώτα βήματα του τουρισμού, να αντιμετωπίζεται ως η κεντρική πολιτική για τη διαμόρφωση του επιχειρηματικού τοπίου,
- Οι νέες μορφές τουρισμού και επιχειρηματικότητας προωθούνται μέσω της μεθόδου των επιδοτήσεων για ειδικούς λόγους, που αφήνουν στην επιχείρηση και την επιχειρηματικότητα την απόκτηση νέων γνώσεων σχετικά με την αγορά, τα προϊόντα, την τεχνολογία και τις νέες μεθόδους οργάνωσης και μάρκετινγκ,
- Δεν υπάρχει συνεργασία και κοινός προσανατολισμός στις δραστηριότητες του επιχειρηματικού τομέα και των υπηρεσιών ή φορέων που ασκούν πολιτικές οι οποίες επηρεάζουν τον τουρισμό,
- Δεν υπάρχει ολοκληρωμένη πολιτική σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο σε ότι αφορά το ανθρώπινο δυναμικό στον τομέα αυτό.

3.3.3. Ο νέος κλάδος των τροφίμων

Ο κλάδος των τροφίμων γνωρίζει διεθνώς ορισμένες αποφασιστικές αλλαγές ως προς τα χαρακτηριστικά των προϊόντων και των παραγωγικών διαδικασιών. Το ζήτημα της διασφάλισης της ποιότητας και ειδικότερα της προστασίας της υγείας του καταναλωτή, αποτελεί πλέον κύριο μέλημα των κρατικών πολιτικών. Επειδή πρόκειται για προϊόντα τα οποία κατά κανόνα παράγονται με διαδοχικές πρωτογενείς και μεταποιητικές φάσεις, παρατηρείται μια

τάση ενσωμάτωσης αυτών διαδικασιών από την άποψη της εξασφάλισης των ποιοτικών χαρακτηριστικών. Καθώς η ένταξη στην παραγωγή των ποιοτικών κριτηρίων, συνδυάζεται με γενικές αλλαγές στα πρότυπα κατανάλωσης, λόγω της αναζήτησης υγιεινών τρόπων διατροφής, η βιομηχανία τροφίμων καταβάλει μια διαρκή προσπάθεια επικοινωνίας με τους καταναλωτές και ανταπόκρισης στις μεταβολές των συνηθειών και επιθυμιών τους. Ο ελληνικός κλάδος παραγωγής τροφίμων, διαθέτει ένα κεφάλαιο καλλιεργειών που συνδέονται με σύγχρονες ανάγκες στο τομέα της υγιεινής διατροφής και έχει επομένως τη δυνατότητα να συνδυάσει την μετάβαση στην ποιοτική παραγωγή, με την αξιοποίηση ή και την αναζωογόνηση παραδοσιακών καλλιεργειών.

α) Χαρακτηριστικά της ανασυγκρότησης του κλάδου

Η παραγωγή τροφίμων που αποτελεί τον μεγαλύτερο από άποψη προϊόντος βιομηχανικό κλάδο στην Ελλάδα και αυτόν με την μεγαλύτερη απασχόληση, η οποία ακολουθεί μάλιστα ανοδική πορεία, γνώρισε μια ανασυγκρότηση η οποία αναδεικνύει επίσης τον δυϊσμό της ελληνικής οικονομίας. Από τη μία μεριά δημιουργήθηκαν μεγάλες επιχειρήσεις με δεσπόζουσα θέση στην εγχώρια αγορά, διεθνώς ανταγωνιστικές και ικανές να επεκταθούν σε άλλες χώρες. Σημαντικά χαρακτηριστικά αυτών των επιχειρήσεων είναι η μαζική παραγωγή με στοιχεία ευελιξίας, η εξασφάλιση της ποιότητας των προϊόντων και η παρακολούθηση της τήρησης των κανόνων προστασίας τους ως τα σημεία πώλησης, και επίσης η χρησιμοποίηση εργατικού δυναμικού με πολύ υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης σε σύγκριση με το παρελθόν[6]. Από την άλλη μεριά αναδείχθηκαν σποραδικά μικρές ή μεσαίες μεταποιητικές μονάδες οι οποίες ανταποκρίθηκαν στην ανάγκη για ποιοτικά και πιστοποιημένα προϊόντα, αποκτώντας σε πολλές περιπτώσεις έντονη εξωστρέφεια. Πρόκειται για τις μονάδες παραγωγής και συσκευασίας βιολογικών προϊόντων, ή για τις μονάδες που υιοθέτησαν και επέβαλαν στους προμηθευτές τους συστήματα εξασφάλισης και πιστοποίησης της ποιότητας[7].

β) Το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας

Το σύνολο του τομέα παραγωγής τροφίμων στην Ελλάδα συνεχίζει να παρουσιάζει ένα σοβαρό πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της παραγωγής του και επομένως μακροχρόνιας επιβίωσης πολλών καλλιεργειών, καθώς δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες και στις νέες δυνατότητες. Παραμένουν πολλές παραγωγικές δραστηριότητες στραμμένες προς μια παραδοσιακή εσωτερική αγορά, όπου υπάρχουν παρωχημένες σχέσεις παραγωγού και καταναλωτή, χωρίς πραγματικές εγγυήσεις ποιότητας και υγιεινών χαρακτηριστικών, και χωρίς καμία δυνατότητα αξιοποίησης διαπιστωμένων πολλές φορές ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Το κύριο πρόβλημα σε αυτές τις περιπτώσεις είναι η αδυναμία των παραγωγών και των μεταποιητών να πραγματοποιήσουν τη μετάβαση από το

6 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτη για την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Τεύχος ΙΙΙ, Κεραμίδου Ι., Φωτεινοπούλου Κ., Ο κλάδος των τροφίμων: επιχειρηματικές στρατηγικές των μεγάλων επιχειρήσεων, αδημοσίευτη μελέτη, 2005.

7 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτη για την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Τεύχος ΙV, Κεραμίδου Ι., Φωτεινοπούλου Κ., Ο κλάδος των τροφίμων: μικρές επιχειρήσεις μεταποίησης αγροτικών προϊόντων, αδημοσίευτη μελέτη, 2005.

παραδοσιακό στο σημερινό σύστημα, καθώς δεν έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις αλλά δεν μπορούν και να τις αγοράσουν.

γ) Προϋποθέσεις της αναδιάρθρωσης

Ενώ έχει διαπιστωθεί ότι η Ελλάδα διαθέτει παραδοσιακές καλλιέργειες, αλλά και εμπειρία στην παραγωγή τροφίμων που μπορεί να αξιοποιηθούν για να προσφερθούν προϊόντα τα οποία ανταποκρίνονται σε σημερινές ανάγκες της κατανάλωσης, δεν είναι δεδομένες οι επιλογές καλλιεργειών, ειδών αγροτικών προϊόντων και τελικών προϊόντων, οι οποίες θα έχουν αποτελέσματα σε επίπεδο ανταγωνιστικότητας και απασχόλησης. Η διερεύνηση συγκεκριμένων περιπτώσεων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτή η σημαντική μετεξέλιξη της πρωτογενούς παραγωγής και της παραγωγής τροφίμων, χρειάζεται μια συστηματική συγκέντρωση γνώσης και πληροφοριών, που πρέπει να είναι το αντικείμενο της δραστηριότητας φορέων οι οποίοι είναι δημόσιοι, ή είναι το αποτέλεσμα συλλογικών πρωτοβουλιών. Πρόκειται για γνώσεις και πληροφορίες οι οποίες δεν προκύπτουν από την αγορά ούτε από τις γνώσεις που διαθέτουν ήδη οι επιχειρηματίες, αλλά χρειάζονται μια προσέγγιση επιστημονική και με στρατηγικές βλέψεις.

Αλλά ακόμα και σε σχέση με την εξέλιξη της αγοράς σε διεθνές επίπεδο για τα αγροτικά προϊόντα και τα τρόφιμα, και τις δυνατότητες ανάληψης επιχειρηματικών πρωτοβουλιών οι οποίες ανταποκρίνονται σε υπαρκτές δυνατότητες σε επίπεδο αγοράς, είναι αναγκαία μια συγκέντρωση και διάδοση πληροφοριών, που επίσης δεν είναι διαθέσιμες και πρέπει να συγκεντρώνονται και να μεταφέρονται στους ενδιαφερόμενους. Όπως και οι πληροφορίες που αφορούν τη χρήση της νέας τεχνολογίας, αλλά και τις μεθόδους οργάνωσης και τήρησης των κανόνων που απαιτούν οι πιστοποιήσεις.

Σε σχέση με το ανθρώπινο δυναμικό σε μικρές ή μεσαίες επιχειρήσεις, η μετάβαση από παραδοσιακές καλλιέργειες και μεταποιήσεις, χωρίς ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά και χωρίς πιστοποιήσεις, σε παραγωγές εξειδικευμένες με εξωστρεφή προσέγγιση και τις ανάλογες πιστοποιήσεις, οδηγεί σε ριζικές αλλαγές σε σχέση με το απασχολούμενο ανθρώπινο δυναμικό. Οι αλλαγές αυτές αφορούν τόσο το επίπεδο εξειδίκευσης των εργαζομένων, όσο και τις εργασιακές σχέσεις και τις μορφές απασχόλησης. Χρειάζονται νέες ειδικότητες που εξασφαλίζουν την ποιότητα της παραγωγής, αλλά και τα συστήματα πώλησης των προϊόντων, ενώ οι σχέσεις εργασίας δεν μπορεί να είναι ευκαιριακές. Η προστασία του εργατικού δυναμικού από την εποχικότητα αποκτά επίσης σημασία και επομένως είναι αναγκαία μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας.

3.3.4. Ανάπτυξη και καινοτομία στις δραστηριότητες παραγωγής λογισμικού

Σε αντίθεση με ότι συμβαίνει με άλλες δραστηριότητες στους τομείς των υπηρεσιών ή της βιομηχανίας, η παραγωγή λογισμικού είναι ένας εντελώς νέος κλάδος για τον οποίο δεν υπάρχουν εκ των προτέρων ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Πρόκειται βέβαια για έναν κλάδο ο οποίος αναπτύσσεται διεθνώς και έχει αποδειχθεί ότι καμία χώρα δεν μπορεί να έχει την αποκλειστικότητα της ανάπτυξής του, υπό την προϋπόθεση ότι είναι διαθέσιμο το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, και ότι βρίσκονται οι επιχειρήσεις σε ένα περιβάλλον όπου μπορούν να συναντήσουν τη ζήτηση για νέα προϊόντα. Η επέκταση της χρήσης του λογισμικού για την τεχνολογία της πληροφορικής και των επικοινωνιών, πραγματοποιείται με δύο βασικούς τρό-

πους, Πρώτον, η κάθε οικονομία αποκτά σταδιακά τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί και να απορροφάει το λογισμικό που είναι διαθέσιμο στη διεθνή αγορά. Δεύτερον, κατορθώνει επωφελούμενη από την υπαρκτή ζήτηση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ή δημιουργώντας μια τέτοια ζήτηση, να διαμορφώσει νέα προϊόντα τα οποία είναι διεθνώς ανταγωνιστικά. Στην πρώτη περίπτωση ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας στο σύνολό της, αλλά στη δεύτερη ενισχύεται η διαμόρφωση ενός ανταγωνιστικού κλάδου παραγωγής λογισμικού σε εθνικό επίπεδο.

α) Ανταγωνιστικότητα και καινοτομία στον ελληνικό κλάδο

Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων παραγωγής λογισμικού ακολούθησε ταυτοχρόνως στην Ελλάδα διαφορετικές κατευθύνσεις[8]. Την παραγωγή προϊόντων υπαρκτών στη διεθνή αγορά που αναπτύχθηκαν σε στενότερη σχέση με την εγχώρια πελατεία και σε τιμές οι οποίες μπορούν να είναι ανταγωνιστικές, την προσαρμογή στην εγχώρια ζήτηση προϊόντων που προσφέρονται ήδη στη διεθνή αγορά, και την ανταπόκριση σε περιπτώσεις εγχώριας ζήτησης που οδήγησε όμως σε παραγωγή νέων προϊόντων τα οποία επιβλήθηκαν στη συνέχεια στη διεθνή αγορά. Οι περιπτώσεις της τρίτης κατηγορίας δεν είναι πολλές αν και θεαματικές, και δείχνουν ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατή η κατάκτηση ηγεμονικής θέσης στον διεθνή κλάδο ακόμη και για μια ελληνική επιχείρηση. Διαπιστώνεται όμως παράλληλα ότι η προσαρμογή για τις εγχώριες επιχειρήσεις υπαρκτών πακέτων, τείνει να αποτελέσει μια ηγεμονική δραστηριότητα.

β) Ζήτηση και καινοτομία

Η εμπειρία δείχνει ότι η ανάπτυξη δραστηριοτήτων παραγωγής λογισμικού πραγματοποιείται σε όλες τις περιπτώσεις, σε στενή επαφή με τη ζήτηση. Όταν το προϊόν που διαμορφώνεται είναι νέο, η επαφή αυτή είναι ακόμη σημαντικότερη. Συγχρόνως, η διαδικασία κατά την οποία αναγνωρίζεται η αποδοτικότητα του νέου προϊόντος, λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι αναγκαστικά περιορισμένο γεωγραφικά, πριν η εταιρία που καινοτομεί αποκτήσει μια μεγαλύτερη εμβέλεια. Η εγχώρια ζήτηση για προϊόντα λογισμικού αποτελεί έναν καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη ενός εθνικού κλάδου προς όλες τις κατευθύνσεις που αναφέρθηκαν, αλλά μπορεί να αποτελέσει και ένα ισχυρό εργαλείο για τη δημιουργία καινοτόμων και διεθνώς ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. Η προσφορά νέων προϊόντων και η ικανότητα δημιουργίας καινοτομιών, είναι από την άλλη μεριά διαδικασίες οι οποίες αποτελούν το αποτέλεσμα πρωτοβουλιών που προέρχονται από πολλούς πρωταγωνιστές, από μεγάλες επιχειρήσεις, από μικρές επιχειρήσεις και από μεμονωμένα άτομα που βρίσκονται στον επιστημονικό και ερευνητικό χώρο. Από την πλευρά επομένως της προσφοράς η καινοτομία είναι σε καθοριστικό βαθμό συνάρτηση της ύπαρξης ενός πεδίου γνώσεων από όπου μπορούν να προκύψουν οι καινοτομίες.

γ) Ελλείμματα πολιτικής

Παρά το γεγονός ότι η χρήση λογισμικού ακολουθεί μια ανοδική εξέλιξη έτσι κι αλλιώς, υπάρχουν παράγοντες που με έναν εμφανή τρόπο περιορίζουν την ανά-

8 ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτη για την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση, Τεύχος Ι Λινάρδος-Ρυλμόν Π. Δραστηριότητες παραγωγής λογισμικού, αδημοσίευτη μελέτη, 2005.

πτυξη της δραστηριότητας του κλάδου και περιορίζουν επίσης την ικανότητά του να δημιουργεί και να αξιοποιεί καινοτομίες:

- Η ζήτηση από την πλευρά του δημόσιου τομέα της οικονομίας εξελίσσεται με αργούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση της υλοποίησης του επιχειρησιακού προγράμματος "Κοινωνία της Πληροφορίας". Η καθυστέρηση αυτή δεν οφείλεται μόνο σε καθυστερήσεις πολιτικών αποφάσεων, αλλά και σε αδυναμίες σε οργανωτικό και προγραμματικό επίπεδο που εμφανίζει η λειτουργία των περισσοτέρων δημοσίων υπηρεσιών ή των αντιπροσωπευτικών φορέων σε τοπικό ή κοινωνικό επίπεδο.

- Εμφανίζει επίσης στασιμότητα η ζήτηση νέου λογισμικού από την πλευρά των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, λόγω της ευρύτερης στασιμότητας των συστημάτων οργάνωσης και παραγωγής τους. Η αύξηση αυτής της ζήτησης, δεν είναι επομένως συνάρτηση μιας απλής ενίσχυσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων για εγκατάσταση πληροφοριακών συστημάτων, αλλά του συνόλου των πολιτικών που συνδυασμένα μπορούν να στηρίξουν την αναβάθμιση της ανταγωνιστικότητάς τους.

- Σε σχέση με τη δυνατότητα ανάδειξης καινοτομιών από τα τμήματα έρευνας και ανάπτυξης των επιχειρήσεων, ή από τον επιστημονικό χώρο, υπάρχουν ελλείψεις σε ότι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και τη λειτουργία ερευνητικών κέντρων. Ενώ παρατηρείται από τις επιχειρήσεις του κλάδου, ότι υπάρχει επάρκεια ειδικοτήτων μεσαίου και μεσαίου προς υψηλού επιπέδου, υπάρχει έλλειψη των ειδικοτήτων που μπορούν να συμβάλουν στην πραγματοποίηση σημαντικών καινοτομιών.

3.3.5. Περιφερειακή ανάπτυξη και οικονομία της γνώσης

Με την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την ευρύτερη διεθνοποίηση των αγορών, αλλά και τη διαδικασία ανανέωσης των μεθόδων παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, οι ελληνικές περιφέρειες είναι αναγκασμένες να αλλάξουν τη σκοπιά από την οποία αντιμετωπίζουν την ανταγωνιστικότητα του παραγωγικού δυναμικού τους και την αποτελεσματική αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού τους ειδικότερα. Από περιφέρειες μιας εθνικής οικονομίας, όπου έλλειπαν κεφάλαια και υπήρχε άφθονο εργατικό δυναμικό χαμηλής ειδίκευσης, οι ελληνικές περιφέρειες έχουν μετατραπεί σε περιφερειακές ενότητες της ευρωπαϊκής οικονομίας, όπου έχουν αναδειχθεί ή μπορούν να αναδειχθούν τοπικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και όπου υπάρχει ένα εργατικό δυναμικό με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Ενώ κατά την περίοδο της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, οι περιφέρειες επεδίωκαν να ενταχθούν στο εθνικό κορμό, εναρμονισμένες με το επίπεδο της εθνικής παραγωγικότητας, σήμερα πρέπει να επιβάλουν την ιδιαιτερότητα και την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τους στην ζώνη των ευρωπαϊκών και ευρύτερα των αναπτυγμένων οικονομιών.

α) Η κρίση των περιφερειακών οικονομιών

Παρά το γεγονός ότι η υστέρηση της ανταγωνιστικότητας και το πρόβλημα του χαμηλού ποσοστού απασχόλησης, είναι προβλήματα της εθνικής οικονομίας, μπορούν να εξειδικευτούν ως προβλήματα που προκύπτουν από την εξάντληση των δυνατοτήτων συγκεκριμένων δραστηριοτήτων σε επίπεδο περιφερειών, και είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστούν με ειδικές κάθε φορά επιλογές. Η κρίση του μαζικού τουρισμού, έχει εκδηλωθεί με διαφορετι-

κούς τρόπους σε διάφορες περιφέρειες της χώρας, ενώ οι πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί και οι εναλλακτικές στρατηγικές που απαιτούνται διαφέρουν επίσης σημαντικά από την μία περιφέρεια στην άλλη. Η αποβιομηχάνιση ή η απειλή αποβιομηχάνισης που πλήττει τις περιφέρειες είναι επίσης αποτέλεσμα, διαφορετικών εξελίξεων, όπως της μονομερούς ανάπτυξης στον τομέα των υπηρεσιών, της κρίσης των δραστηριοτήτων εντάσεως εργασίας παλαιού τύπου, της μετατόπισης μονάδων παραγωγής σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους, της εξάντλησης φυσικών πόρων ή τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Εξίσου σημαντικό είναι και το πρόβλημα της αγροτικής παραγωγής, καθώς η αλλαγή της ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής, η στασιμότητα των συνθηκών παραγωγής σε πολλούς τομείς δραστηριοτήτων και οι ανακατατάξεις στις διεθνείς αγορές, πλήττουν τις περισσότερες περιφέρειες της χώρας και γεννούν την ανάγκη εξειδικευμένων λύσεων.

β) Τα νέα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα

Το κοινό χαρακτηριστικό των περιφερειών της χώρας, ως προς τον αναπτυξιακό προσανατολισμό τους, είναι ότι έχει επικρατήσει στο γράμμα των επιχειρησιακών προγραμμάτων το όραμα μιας νέας περιφερειακής ανταγωνιστικότητας, βασισμένης σε τοπικά εν δυνάμει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, αλλά ο προσανατολισμός αυτός έχει υλοποιηθεί αποσπασματικά και άνισα, χωρίς να βρίσκεται πραγματικά σε εξέλιξη η υλοποίηση μιας νέας στρατηγικής[9]. Διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πρωτοβουλίες που αποτελούν τον προπομπό της εναλλακτικής στρατηγικής, αλλά οι ελλείψεις και καθυστερήσεις παραμένουν. Ένα μεγάλο μέρος των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων συνεχίζουν να επιζητούν την επιβίωση μέσω της απασχόλησης φτηνής και αδήλωτης εργασίας, ή μέσω των επιδοτήσεων, επηρεάζοντας με αυτό τον τρόπο τις πολιτικές ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας, ενώ οι πολιτικές απασχόλησης εκτρέπονται σε μεγάλο βαθμό προς άτυπες μορφές επιδότησης της ανεργίας ή ενίσχυσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

γ) Η απουσία περιφερειακών στρατηγικών

Οι περιφέρειες της χώρας, αλλά και η περιφέρεια της Αττικής, αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της απουσίας ολοκληρωμένων στρατηγικών που θέτουν στόχους, ορίζουν τα μέσα και δεσμεύουν, σε σχέση με τους στόχους και τα μέσα, τις υπηρεσίες και τους φορείς της περιφέρειας. Τα εμπόδια που συναντάει η συγκρότηση τέτοιων στρατηγικών, είναι πρώτον, η αδυναμία των υπηρεσιών, φορέων και θεσμών της περιφέρειας να εξασφαλίσουν τις εισροές νέας γνώσης που απαιτεί η ριζική αναδιάρθρωση των περιφερειακών οικονομιών, δεύτερον, μια αξιοποίηση των επιχειρησιακών προγραμμάτων που είναι ασύνδετη, άνιση και χωρίς ουσιαστική αξιολόγηση, και τρίτον, η διστακτικότητα των αντιπροσωπευτικών φορέων της περιφέρειας σε σχέση με τη δέσμευσή τους σε αποφάσεις που αφορούν συγκεκριμένους στόχους και μέσα της περιφερειακής ανάπτυξης.

Η ανασυγκρότηση των περιφερειακών οικονομιών, χρειάζεται τη γενικευμένη αναβάθμιση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων σε όλους τους τομείς της οικονομίας, την αναβάθμιση της προσφοράς δημοσίων αγαθών και των υποδομών, αλλά και τον προγραμματισμό ριζικών ανακα-

9 Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου, ΟΡΦΕΑΣ, 2005.

τατάξεων σε περιφέρειες με κυρίαρχες δραστηριότητες οι οποίες φθίνουν, όπως και το προγραμματισμό ριζικών αλλαγών προσέγγισης σε ζητήματα υποδομών και περιβάλλοντος, σε περιφέρειες ιδιαίτερα επιβαρημένες. Η από κοινού αντιμετώπιση όλων αυτών των ζητημάτων, απαιτεί πριν απ΄ όλα μια αποφασιστική στροφή σε ότι αφορά την προσφορά των κατάλληλων γνώσεων σχετικά με τις οικονομικές στρατηγικές επιλογές, τις πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί και χρειάζεται να εφαρμοστούν, τις νέες ανάγκες των επιχειρήσεων, τις πολιτικές ανθρώπινου δυναμικού. Η μετατροπή των περιφερειών της χώρας σε "μανθάνουσες περιφέρειες" (learning regions)[10], μπορεί να πραγματοποιηθεί με την αξιοποίηση ενός υπαρκτού δυναμικού επιστημονικών δεσμών και επιστημόνων, που σε μεγάλο βαθμό παραμένουν αναξιοποίητοι παρόλο που βρίσκονται σε περιφέρειες όπου είναι αντιληπτή η ανάγκη για σημαντικές αλλαγές προσανατολισμού.

Οι δραστηριότητες που χρηματοδοτούνται σε περιφερειακό επίπεδο από τα εθνικά ή περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα, πρέπει να αποκτήσουν τα εξής χαρακτηριστικά: να υπηρετούν την περιφερειακή ανάπτυξη, να ανταποκρίνονται σε στόχους και προδιαγραφές, να συνδυάζονται μεταξύ τους και να αξιολογείται στο τέλος η απόδοσή τους. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζεται να αναθεωρηθούν ορισμένες προσεγγίσεις που σήμερα κυριαρχούν: ο αποφασιστικός ρόλος των πολιτικών που αποφασίζονται και υλοποιούνται κεντρικά χωρίς να υπολογίζονται οι επιπτώσεις τους για την οικονομία ή το ανθρώπινο δυναμικό της περιφέρειας, η υποστήριξη της επιχειρηματικότητας, ανεξάρτητα από τις επιπτώσεις που πραγματικά έχει για την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα, η διάθεση πόρων σε φορείς με όρους περισσότερο πολιτικούς και χωρίς ουσιαστική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων που υλοποιούν.

Η διαμόρφωση περιφερειακών στρατηγικών περνάει από την απόφαση των περιφερειακών φορέων και υπηρεσιών, να θέσουν κοινούς στόχους, να προσαρμόσουν τη δραστηριότητά τους σε αυτούς τους στόχους, και να συντονίσουν πραγματικά τις δραστηριότητές τους, υιοθετώντας ενιαίες μεθόδους αξιολόγησης των αποτελεσμάτων τους. Στο πλαίσιο αυτών των στόχων είναι δεμιτό και αναγκαίο να ενισχύονται οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, αλλά είναι χρήσιμο για την οικονομία της περιφέρειας να καταγράφονται και να αξιολογούνται τα αποτελέσματα που έχουν οι πολιτικές στήριξης της επιχειρηματικότητας. Οι πολιτικές που απευθύνονται στο ανθρώπινο δυναμικό της περιφέρειας, πρέπει και αυτές να έχουν ολοκληρωμένο χαρακτήρα, να υπηρετούν αναπτυξιακούς στόχους και συγχρόνως να καταπολεμούν την απαξίωση ή την περιθωριοποίηση ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων.

10 Stavros Stavrou, Learning regions, CEDEFOP, 2003.

Κεφάλαιο 4: Μια νέα αναπτυξιακή στρατηγική

4.1. Εισαγωγή

Το πολύ σοβαρό έλλειμμα ανταγωνιστικότητας που εμφανίζει η ελληνική οικονομία και η χρόνια εξάρτησή της από εξωτερικούς πόρους, οφείλονται στην αδυναμία της να ξεπεράσει τα προ-φορντιστικά χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού υποδείγματος ανάπτυξης. Την εξάρτηση της συσσώρευσης κεφαλαίου από τη συνεχή μείωση της σχετικής αμοιβής της εργασίας, την αναποτελεσματική διοίκηση στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, την ανεπαρκή συγκρότηση του κοινωνικού κράτους, την γενικευμένη εξάρτηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας από την κρατική επιδότηση, και την εξισορρόπηση των εξωτερικών συναλλαγών χάρη σε εξωτερικούς πόρους. Πρόκειται για ένα υπόδειγμα ανάπτυξης το οποίο δεν ολοκλήρωσε την συγκρότηση του κοινωνικού προτύπου που χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή μεταπολεμική ανάπτυξη, επιφυλάσσοντας στην αμοιβή της εργασίας και στο κοινωνικό κράτος έναν περιθωριακό ρόλο, από τη σκοπιά, τόσο της κατανομής του εισοδήματος, όσο και της στήριξης της ενεργού ζήτησης.

Η επιδείνωση του προβλήματος της ανταγωνιστικότητας, παρά τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης της τελευταίας δεκαετίας, είναι το αποτέλεσμα της διατήρησης και επιδείνωσης των ιστορικών ανισορροπιών του ελληνικού καπιταλισμού, όταν η ένταξη στη λογική της νεο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης υποσχόταν να τις εξαλείψει οριστικά. Στις ανισορροπίες αυτές ήρθε μάλιστα να προστεθεί η δημιουργία ενός ελληνικού χρηματιστικού τομέα και η στήριξη με όλα τα μέσα της κερδοφορίας του σε βάρος του παραγωγικού τομέα της οικονομίας. Η ανακατανομή του εισοδήματος σε βάρος της μισθωτής εργασίας και προς όφελος ακόμα και των λιγότερο παραγωγικών κερδών, αποτέλεσε και αποτελεί κεντρικό δόγμα της οικονομικής πολιτικής. Η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και η ιδιωτικοποίηση δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών επιδιώκουν τη συνεχή μεταφορά πόρων και κερδών προς τον ιδιωτικό τομέα. Το μεγαλύτερο μέρος των ιδιωτικών επιχειρήσεων παραμένει εγκλωβισμένο σε ένα αδιέξοδο από άποψη παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, και αναζητεί επίμονα τις επιδοτήσεις και σε μεγάλο βαθμό την ανοχή απέναντι στην φοροδιαφυγή και την εισφοροδιαφυγή. Η δημόσια εκπαίδευση αποδομείται και απομακρύνεται από κάθε λογική αποτελεσματικότητας, με την δημιουργία πολλαπλών αγορών υπηρεσιών εκπαίδευσης και κατάρτισης, με άγνωστη απόδοση. Οι ευρωπαϊκοί πόροι, ακόμη κι όταν χρησιμεύουν για έργα υποδομής δεν ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές, αλλά διευρύνουν την εξάρτηση της οικονομίας από τις εισαγωγές και άρα την εξάρτηση από εξωτερικούς πόρους.

Η ελληνική οικονομία παρουσιάζει όμως πολλά παραδείγματα επιχειρήσεων και τομέων δραστηριότητας που έχουν επιλέξει την οδό της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, επενδύοντας τα κέρδη τους, εισάγοντας καινοτομίες, αξιοποιώντας τη νέα τεχνολογία και εν-

σωματώνοντας την εργασία ως πολύτιμο και καλοπληρωμένο παραγωγικό συντελεστή και όχι ως δυσβάστακτο εργατικό κόστος. Η κατανόηση των παραγόντων που συμβάλουν στη διαμόρφωση τέτοιων δραστηριοτήτων, και των επιλογών που μπορούν να κάνουν δυνατή τη γενίκευσή τους, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει η δυνατότητα δημιουργίας ενός νέου αναπτυξιακού υποδείγματος, ικανού να αξιοποιήσει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας, τις υπαρκτές τεχνολογίες, αλλά και το ανθρώπινο δυναμικό που διαθέτει η ελληνική κοινωνία. Αυτό το νέο αναπτυξιακό υποδείγματος, πρέπει να βασιστεί σε ορισμένες νέες στρατηγικές επιλογές:

Α. Την μετάβαση στην οικονομία της γνώσης, που σημαίνει ταυτοχρόνως την ανάπτυξη δραστηριοτήτων εντάσεως γνώσης, αλλά και τη διαμόρφωση των συνθηκών για την ανάπτυξη καινοτομιών και την ενσωμάτωσή τους στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών,

Β. Την ανάπτυξη μιας σύγχρονης κουλτούρας και πρακτικής μάνατζμεντ στις ιδιωτικές επιχειρήσεις και στον δημόσιο τομέα, ώστε να είναι δυνατή η παραγωγική λειτουργία των επιχειρήσεων και των υπηρεσιών και να μπορούν να προσαρμοστούν οι διοικητικές και οργανωτικές λειτουργίες στις αναγκαίες αλλαγές,

Γ. Τη συγκρότηση ενός κοινωνικού κεφαλαίου συνεργασίας για την επεξεργασία και την υλοποίηση αναπτυξιακών στρατηγικών σε επίπεδο περιφερειών και σε τοπικό επίπεδο,

Δ. Την αναβάθμιση της δέσης της εργασίας, με τη βελτίωση των γνώσεων, την αναγνώριση της εμπειρίας και τη διεύρυνση της ευθύνης των εργαζομένων, όπως και με την άσκηση πολιτικών απασχόλησης, σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, που υποστηρίζουν τις αναπτυξιακές στρατηγικές και προστατεύουν το ανθρώπινο δυναμικό από την ανεργία και την απαξίωση των γνώσεων και δεξιοτήτων του.

4.2. Επιχειρηματικότητα και ανταγωνιστικότητα

Έχει αναγνωριστεί ότι η ιδιωτική επιχείρηση αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο όπου δοκιμάζονται και υλοποιούνται καινοτομίες που παίζουν αποφασιστικό ρόλο για την αύξηση της παραγωγικότητας. Η εμπειρία όμως δείχνει, είτε αυτή είναι άμεση, είτε έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία, ότι το έλλειμμα γνώσεων που εμφανίζουν οι επιχειρήσεις είναι πολύ σημαντικό σε μια περίοδο τεχνολογικών και οργανωτικών αλλαγών, όπως και αλλαγών στις επιθυμίες των καταναλωτών και τις απαιτήσεις των πολιτών. Ενώ επομένως οι πολιτικές που εντάσσονται στη λογική της νεο-φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, αποδίδουν στην επιχειρηματικότητα, στην δημιουργία δηλαδή των συνθηκών κερδοφορίας που ευνοούν την ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, ένα κεντρικό ρόλο, διαπιστώνεται ότι όλο και περισσότερο η επιτυχημένη υλοποίηση τέτοιων πρωτοβουλιών, είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων και κυρίως πολλών εισροών νέων γνώσεων που παράγονται και προσφέρονται από οντότητες εκτός της επιχείρησης.

Η περιγραφή της σημερινής ιστορικής περιόδου ως τη μετάβαση από τον διευθυντικό στον συλλογικό καπιταλισμό[1],

1 William Lazonick, Η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς, 2001.

από το φορντιστικό μοντέλο στην οικονομία της γνώσης, οφείλεται στην αναγκαία διαπίστωση ότι η ανανέωση του τρόπου λειτουργίας της οικονομίας, βασίζεται περισσότερο παρά ποτέ όχι μόνο σε εισροές γνώσης που παράγονται εκτός της επιχείρησης, αλλά και σε επιλογές για τα χαρακτηριστικά της παραγωγής που καθορίζονται με κοινωνικά ή περιβαλλοντικά κριτήρια. Ο διευθυντικός καπιταλισμός βασίστηκε σε τεχνολογικές και οργανωτικές επιλογές στο επίπεδο της επιχείρησης που επέτρεψαν την αύξηση της παραγωγικότητας και επομένως την διαθεσιμότητα πόρων που επέτρεψαν τη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους και των υποδομών που χρειαζόταν η ανάπτυξη. Ο συλλογικός καπιταλισμός, προσφέρει τη δυνατότητα για ένα νέο άλμα της παραγωγικότητας, αλλά μέσω των επιταγών της προστασίας του περιβάλλοντος και της προστασίας της κοινωνικής συνοχής, οι κοινωνικές επιλογές και οι επιλογές που αφορούν τη φύση και το περιβάλλον, αποτελούν και αυτές εισροές που διαμορφώνουν τα χαρακτηριστικά της οικονομικής δραστηριότητας. Παρά τις σοβαρές εκκρεμότητες που υπάρχουν σε σχέση με τη διαδικασία υλοποίησής της, η Στρατηγική της Λισσαβόνας, εκφράζει την αναγκαία συνύπαρξη των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων, για τη διαμόρφωση της οικονομίας της γνώσης.

Η θέση της εργασίας στο νέο αναπτυξιακό υπόδειγμα δεν επηρεάζεται μόνο από τις πολιτικές που διαμορφώνουν την ποιότητα του εργατικού δυναμικού το οποίο απασχολούν οι επιχειρήσεις, δηλαδή τόσο την εκπαίδευση και την αναγνώριση των γνώσεών του, όσο και την προστασία των γνώσεων και της εμπειρίας του μέσω του συνόλου των πολιτικών απασχόλησης. Η ένταξη της εργασίας στην παραγωγική δραστηριότητα εμφανίζει νέα χαρακτηριστικά, όπως η βελτίωση των γνώσεων, η μεγαλύτερη σημασία της εργασιακής εμπειρίας και η συμμετοχή των εργαζομένων στην υιοθέτηση καινοτομιών, και γενικώς η διεύρυνση των ευθυνών των εργαζομένων. Η ανάδειξη μιας ιστορικής τάσης αναβάθμισης των γνώσεων και των ευθυνών των εργαζομένων στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, δεν γίνεται αναγκαστικά δεκτή από τους εργοδότες, όχι μόνο του ιδιωτικού αλλά και του δημοσίου τομέα. Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και η ανασφάλεια στην αγορά εργασίας, λόγω της διατήρησης παρωχημένων συστημάτων παραγωγής, δημιουργούν σε πολλές επιχειρήσεις την εντύπωση ότι μπορούν να αντισταθμίσουν την αναβάθμιση της θέσης και του ρόλο των εργαζομένων, μέσω της δημιουργίας επισφαλών και περισσότερο ελεγχόμενων εργασιακών σχέσεων. Αυτή όμως η αντίσταση των εργοδοτών δεν είναι χωρίς επιπτώσεις για την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των νέων παραγωγικών συστημάτων.

4.3. Οι μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις και ο στόχος της ανταγωνιστικότητας

Οι προσαρμογή των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων στις νέες συνθήκες, από τις απόψεις της ποιότητας και των χαρακτηριστικών των προϊόντων, της τεχνολογίας, των μεθόδων οργάνωσης και του ανθρώπινου δυναμικού, αποτελεί το κορυφαίο ζήτημα μιας στρατηγικής για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση. Η αποδέσμευση των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων από την περιθωριακή θέση στη διεθνή αγορά, από την προσκόλληση στη φτηνή εργασία χαμηλής ειδίκευσης και την παραοικονομία, πρέπει να αποτελέσει ένας κύριο στόχο της αναπτυξιακής στρατηγικής. Σε κλάδους υπηρεσιών, μεταποίησης και πρωτογενών δραστηριοτήτων, υπάρχουν δυνατότητες και προοπτικές, υπό

την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοστούν οι κατάλληλες πολιτικές και θα προσανατολιστούν οι ενέργειες στήριξης των επιχειρήσεων προς νέες κατευθύνσεις.

Οι μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις είναι οι κατ' εξοχήν επιχειρήσεις που χρειάζονται υποστήριξη σε όλα τα επίπεδα των καινοτομιών:

- Χρειάζονται κατά κανόνα να αποκτήσουν συστηματικές γνώσεις σε σχέση με την εξέλιξη σε διεθνές επίπεδο του κλάδου στον οποίο ανήκουν, των αγορών στις οποίες απευθύνονται και των προϊόντων που παράγονται από ομοειδείς επιχειρήσεις.
- Χρειάζονται επίσης βοήθεια σε ότι αφορά τις δυνατότητές τους να αξιοποιήσουν τη νέα τεχνολογία και να υιοθετήσουν νέες μεθόδους οργάνωσης, ή νέα σχήματα συνεργασιών με άλλες επιχειρήσεις ή με μη επιχειρηματικούς φορείς.
- Δεν μπορούν τέλος να λύσουν από μόνες τους προβλήματα εξεύρεσης του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και κατάρτισης των εργαζομένων που απασχολούν ή προσλαμβάνουν.

Τα επιχειρησιακά προγράμματα του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, περιέλαβαν με ένα διστακτικό τρόπο την δημιουργία θεσμών και εργαλείων άσκησης πολιτικών που αναγνωρίζουν την ύπαρξη αυτών των αναγκών, αλλά χωρίς να υπάρχει συστηματική φροντίδα για την αποτελεσματικότητά τους:

- Το Παρατηρητήριο για τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις, ένας θεσμός που αναγνωρίζει την ανάγκη μιας συστηματικής γνώσης σχετικά με την ανάπτυξη αυτών των κατηγοριών επιχειρήσεων, βρίσκεται ακόμη σε εμβρυακή κατάσταση και δεν φαίνεται να υπάρχει ένα συγκροτημένο σχέδιο για τη συγκρότηση και την αξιοποίησή του.
- Τα ΚΥΕ και ΚΕΤΑ, που είναι εργαλεία υποστήριξης των επιχειρήσεων και προσφοράς πληροφοριών σε σχέση με ζητήματα τεχνολογίας και ανάπτυξης, βρίσκονται και αυτά στα πρώτα βήματα, και ο βασικός λόγος είναι ότι τόσο οι υπηρεσίες που τα χρηματοδοτούν, όσο και οι φορείς που τα έχουν αναλάβει δεν έχουν σαφές ούτε ολοκληρωμένο σχέδιο σχετικά με τις δραστηριότητές που θα πρέπει να αναλάβουν και το προσωπικό το οποίο χρειάζονται.
- Τα προγράμματα χρηματοδότησης της εισαγωγής νέας τεχνολογίας, ή της συνεργασίας επιχειρήσεων με τη χρήση νέας τεχνολογίας, περιορίζονται στον τομέα αυτό και δεν συνδυάζονται με την υποστήριξη ευρύτερων σχεδίων εισαγωγής καινοτομιών.
- Παρά την χρηματοδότηση προγραμμάτων κατάρτισης εργαζομένων και ανέργων, δεν έχουν βρεθεί αποδοτικοί τρόποι επίλυσης των αναγκών που εμφανίζουν σε αυτό τον τομέα οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, για τις οποίες η αναβάθμιση του προσωπικού αποτελεί ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα.

Για να ολοκληρωθεί η δημιουργία θεσμών και εργαλείων συγκέντρωσης γνώσης και υποστήριξης της καινοτομίας, σχετικά με τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις, χρειάζεται να υπάρξουν άμεσα πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της συστηματικότερης καταγραφής και μελέτης των εξειδικευμένων αναγκών των επιχειρήσεων:

- Να ολοκληρωθεί η δημιουργία του Παρατηρητηρίου για τις μικρο-μεσαίες επιχειρήσεις και να διαμορφωθούν συνεργασίες με πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα για εξειδικευμένες μελέτες τομέων δραστηριότητας.
- Να δραστηριοποιηθεί το εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης, με τη δημιουργία περιφερειακών παραρτημάτων του, ώστε να μπορεί να προσφέρει συγκεκριμένες πληροφορίες σε ότι αφορά τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης οι οποίες υποστηρίζουν το εργατικό δυναμικό των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων.
- Να καθιερωθεί η ανεξάρτητη αξιολόγηση από πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα, της αποτελεσματικότητας των επιχειρησιακών προγραμμάτων σε σχέση με αναπτυξιακούς στόχους και στόχους στο επίπεδο της απασχόλησης, ώστε να είναι δυνατή η προσαρμογή ή αναθεώρηση των προγραμμάτων και των πολιτικών που βρίσκονται σε εξέλιξη.

4.4. Δημόσιος τομέας και ανταγωνιστικότητα

Το βασικό πρόβλημα το οποίο αντιμετωπίζουν οι κρατικές υπηρεσίες είναι ότι δυσκολεύονται να μεταβούν από την εποχή της άσκησης πολιτικής μέσω της παραχώρησης πόρων και προνομίων σε επιχειρήσεις και κατηγορίες επιχειρήσεων, στην εποχή της ποιοτικών και συνδυασμένων παρεμβάσεων για την επίτευξη αναπτυξιακών στόχων. Η διαιώνιση του προβλήματος αυτού δεν οφείλεται κατά κύριο λόγο στη αδράνεια των ίδιων των κρατικών υπηρεσιών, αλλά στην αντίσταση που προβάλλουν οι οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις που έχουν συνδέσει την ύπαρξη και την ισχύ τους με τη διατήρηση του συστήματος των μεμονωμένων δικαιωμάτων σε κρατικούς πόρους.

Η διατήρηση αυτού του συστήματος σε μια περίοδο αύξησης των πόρων που διατίθενται από το κράτος και επέκτασης του φάσματος των παρεμβάσεών του, ευθύνεται για την ενίσχυση των πελατειακών σχέσεων, την επέκταση της διαφθοράς, την έλλειψη οργανωτικού ορθολογισμού στις υπηρεσίες, την έλλειψη αξιολόγησης και την ανεπάρκεια των γνώσεων των υπαλλήλων σε σχέση με τις πολιτικές που εφαρμόζονται. Στα σοβαρά λειτουργικά προβλήματα ορθολογικής λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών περιλαμβάνεται και η συσσώρευση νόμων και ρυθμίσεων, χωρίς την ένταξή τους σε ενιαίες προσεγγίσεις σε σχέση με οικονομική, κοινωνικά ή περιβαλλοντικά ζητήματα.

Για να υπάρξει αλλαγή προσανατολισμού είναι αναγκαίο να αποκτήσουν οι κρατικές υπηρεσίες στόχους σε σχέση με το περιεχόμενο των πολιτικών που υποστηρίζουν, να αποκτήσουν οργανωτικές δομές και ειδικότητες που μπορούν να ανταποκριθούν στην υλοποίηση των στόχων αυτών και να βασιστεί η λειτουργία τους σε περιοδικές ανεξάρτητες αξιολογήσεις, οι οποίες επιτρέπουν αναθεωρήσεις των πολιτικών και των εργαλείων τους. Αυτό δεν μπορεί παρά να είναι το περιεχόμενο ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος για τις δημόσιες υπηρεσίες. Η διαχειριστική προσέγγιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν υπηρεσίες ενώ δεν έχουν ούτε προγραμματικούς στόχους, ούτε τα κατάλληλα μέσα για την υλοποίησή τους, η πίστη στις μαγικές ιδιότητες της επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων, ή στις θαυματουργές ικανότητες του διευθυντικού δικαιώματος, αποτελούν δοκιμασμένες απόπειρες που δεν έχουν αποτέλεσμα όταν δεν επιδεινώνουν την αποτελεσματικότητα των κρατικών λειτουργιών.

Στις επιχειρήσεις του δημόσιου τομέα και στις επιχειρήσεις όπου συμμετέχει το κράτος στο μετοχικό κεφάλαιο, η πολιτική της μεταβίβασης ενός μεγαλύτερου ελέγχου στα ιδιωτικά κεφάλαια έχει πλέον συνδυαστεί με την επιδείνωση των εργασιακών σχέσεων και την υλοποίηση μιας πολιτικής αμοιβών που περιορίζει τα σημερινά επίπεδα. Η αιτιολόγηση αυτού του προσανατολισμού ισχυρίζεται ότι είναι αναγκαίο να βελτιωθεί η αποδοτικότητα των επιχειρήσεων αυτών, αλλά η εξέταση των διαφόρων περιπτώσεων δεν επιβεβαιώνει αυτό τον ισχυρισμό.

Α. Στις περιπτώσεις των επιχειρήσεων οι οποίες, παρά την πλειοψηφία των δημοσίων κεφαλαίων, έχουν μια μακροχρόνια αναπτυξιακή δυναμική και είναι κερδοφόρες, η ανατροπή του εργασιακού καθεστώτος και του καθεστώτος των αμοιβών δεν δικαιολογείται, όχι μόνο επειδή δεν εξυπηρετεί κανένα αναπτυξιακό σχέδιο, αλλά και επειδή θα έθετε σε κίνδυνο την οργάνωση της εργασίας και τις ιεραρχίες των ειδικοτήτων, υπονομεύοντας το οποιοδήποτε αναπτυξιακό σχέδιο.

Β. Στις περιπτώσεις των επιχειρήσεων όπου το κράτος ελέγχει την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου και εμφανίζουν ελλείμματα ή λειτουργικά προβλήματα, η επιλογή του συνδυασμού ανατροπή των εργασιακών σχέσεων και ιδιωτικοποίηση, κινδυνεύει να επιδεινώσει τα χρηματοοικονομικά και λειτουργικά προβλήματα, αντί να τα επιλύσει, όπως έχουν δείξει διάσημα παραδείγματα.

Γ. Στις περιπτώσεις επιχειρήσεων στις οποίες τα ιδιωτικά κεφάλαια ελέγχουν την πλειοψηφία των μετοχών αλλά συνεχίζουν να υπάρχουν τα εργασιακά καθεστώτα της προηγούμενης περιόδου, η προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων λειτουργίας και ανάπτυξης, μέσω της ανατροπής των εργασιακών καθεστώτων, είναι βεβιασμένες και θα επιδεινώσουν αναπόφευκτα τα λειτουργικά προβλήματα και τα προβλήματα απόδοσης, παρά τη μείωση του εργατικού κόστους.

Το κοινό χαρακτηριστικό των πρωτοβουλιών που έχουν ως αιχμή του δόρατος την ανατροπή των εργασιακών και μισθολογικών καθεστώτων είναι ότι μεταφέρουν τις προτεραιότητες από τα αναπτυξιακά σχέδια στην επίτευξη βραχυπρόθεσμων επιτυχιών στο επίπεδο της κερδοφορίας, που εκτιμάται ότι μπορούν να επηρεάσουν την αξία της μετοχής. Πρόκειται για την μεταστροφή από μια στρατηγική βασισμένη στην παραγωγική δυναμική, σε μια πολιτική βραχυπρόθεσμης κερδοφορίας χωρίς στρατηγικούς στόχους.

4.5. Ανθρώπινο δυναμικό και αγορά εργασίας

Η διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου, απαιτεί την υλοποίηση πολιτικών αναβάθμισης της εργασίας και των πολιτικών απασχόλησης. Η αναζήτηση των παραγόντων που μπορούν να στηρίξουν την ανάπτυξη παραγωγικών και ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων, αναδεικνύει τα εξής ζητήματα:

- Την ανάγκη καλύτερης προσαρμογής, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, του περιεχομένου των σπουδών σύμφωνα με τις ελλείψεις αλλά και τις προβλεπόμενες ανάγκες σε επαγγέλματα, ειδικότητες, ή εξειδικεύσεις.
- Την ανάγκη λειτουργίας του συστήματος κατάρτισης σύμφωνα με τις ανάγκες της μετάβασης στην οικονομία της γνώσης,
- Την ανάγκη προσαρμογής των πολιτικών απασχόλησης σε αναπτυξιακές

στρατηγικές σε κλαδικό ή τοπικό επίπεδο, και στην επιδίωξη της εξάλειψης της αδήλωτης απασχόλησης και των διάφορων μορφών πρόσκαιρης και υποβαθμισμένης εργασίας,

- Την ανάγκη διεύρυνσης του περιεχομένου των σπουδών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ώστε να ενισχυθεί η ικανότητα των πολιτών και των εργαζομένων να συμμετέχουν ενεργά στις αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο κοινωνίας και να επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο παραγωγικών μονάδων.

Είναι επομένως αναγκαίο να ληφθούν αποφάσεις προς τις εξής κατευθύνσεις:

- Να λειτουργήσουν όργανα διαλόγου μεταξύ κρατικών υπηρεσιών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εργοδοτικών οργανώσεων και συνδικαλιστικών οργανώσεων, και να υποστηριχθεί ο διάλογος αυτός από μελέτες αξιολόγησης των αποτελεσμάτων της λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων,

- Να ενεργοποιηθεί το Παρατηρητήριο Απασχόλησης και να συνδεθεί με περιφερειακά παρατηρητήρια, ώστε να υπάρχει μια συστηματική και αξιόπιστη παρακολούθηση της εξέλιξης της απασχόλησης και των ειδικοτήτων σε εθνικό επίπεδο,

- Να λειτουργήσει το εθνικό συμβούλιο σύνδεσης της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης,

- Να αποκεντρωθεί η λειτουργία του ΟΑΕΔ και να προσαρμοστεί στις ανάγκες περιφερειακών αναπτυξιακών στρατηγικών και στο στόχο της συρρίκνωσης της αδήλωτης και της πρόσκαιρης απασχόλησης.

Οι αντιστάσεις που συναντά η προσαρμογή της λειτουργίας του συστήματος εκπαίδευσης, του συστήματος κατάρτισης και των πολιτικών απασχόλησης σε μια στρατηγική αναβάθμισης της εργασίας, έχουν ενισχυθεί σημαντικά από την στήριξη που παρέχεται από εργοδοτικές οργανώσεις αλλά και από πολιτικά επιτελεία, στην προοπτική της περαιτέρω ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα προσφοράς εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Η ανάπτυξη ενός κερδοφόρου τομέα ιδιωτικών επιχειρήσεων που προσφέρουν εκπαιδευτικές υπηρεσίες ανταποκρίνεται σε μια ζήτηση για ορισμένες κατηγορίες πτυχίων. Αυτή η συνάντηση προσφοράς και ζήτησης, δεν ταυτίζεται με την προσφορά και ζήτησης ειδικοτήτων στην αγορά εργασίας, ούτε αναπτύσσει μηχανισμούς που μπορούν να καλύψουν το σύνολο των αναγκών για ειδικότητες. Η καλύτερη απόδειξη αυτής της ανεπάρκειας του ιδιωτικού εκπαιδευτικού τομέα, είναι η αδυναμία της δευτεροβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας ιδιωτικής τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, να καλύψει τόσο από ποσοτική, όσο και από ποιοτική άποψη τις ανάγκες για ειδικότητες, που διαπιστώνονται στους σημαντικούς κλάδους της οικονομίας.

4.6. Περιφερειακές στρατηγικές

Οι διαπιστωμένες δυνατότητες ανάπτυξης σε περιφερειακό επίπεδο ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων, που είτε είναι νέες για την περιφέρεια, είτε προέρχονται από την αναδιοργάνωση υπαρκτών δραστηριοτήτων, πρέπει να ενταχθούν σε περιφερειακές στρατηγικές οι οποίες όχι μόνο θέτουν στόχους για την οικονομία και την απασχόληση, αλλά εξασφαλίζουν και τα μέσα για την πραγματοποίηση της μετάβασης σε μια νέα περιφερειακή οικονομία. Οι στρατηγικές αυτές δεν αρκεί να θέσουν στόχους για τους κλάδους και τομείς της

περιφερειακής οικονομίας, αλλά χρειάζεται να κάνουν το ίδιο για τα χαρακτηριστικά των νέων επιχειρήσεων, την αναγκαία υποδομή και τις αναγκαίες κοινωνικές υπηρεσίες, όπως και τις λειτουργίες των υπηρεσιών απασχόλησης και παρέμβασης στην αγορά εργασίας.

Το νέο μοντέλο ανάπτυξης προϋποθέτει την ικανότητα των υπηρεσιών και φορέων της περιφέρειας να ανταποκριθούν στις εξής ανάγκες:

- Να διαμορφωθούν Περιφερειακές Αναπτυξιακές Αρχές, στις οποίες συμμετέχουν όλες οι υπηρεσίες και φορείς, και αποτελούν όργανα τα οποία αποφασίζουν για τους στόχους και τα μέσα της αναπτυξιακής στρατηγικής,
- Να αξιοποιηθούν πανεπιστημιακοί και ερευνητικοί φορείς για την παρουσίαση μελετών που αφορούν τους αναπτυξιακούς στόχους και τα χαρακτηριστικά των νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων, αλλά και για αξιολόγηση των πολιτικών που υλοποιούνται,
- Να δημιουργηθούν Παρατηρητήρια Απασχόλησης για τη συστηματική καταγραφή των εξελίξεων στην περιφερειακή αγορά εργασίας και των αναγκών σε ειδικότητες και επαγγέλματα,
- Να προσδιοριστούν στο πλαίσιο της αναπτυξιακής στρατηγικής οι παρεμβάσεις των φορέων υποστήριξης των επιχειρήσεων, ειδικότερα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, ώστε να γίνεται δυνατή η ανταπόκρισή τους στις νέες τεχνολογικές και οργανωτικές ανάγκες, όπως και στις νέες αγορές,
- Να προσαρμοστούν οι πολιτικές απασχόλησης-κατάρτιση, επιδοτήσεις θέσεων εργασίας, σύζευξη προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας, επιδότηση των ανέργων- στις ανάγκες των οικονομικών δραστηριοτήτων και της αναπτυξιακής στρατηγικής.

Παράρτημα
Διερεύνηση των συνθηκών εξωτερικής και εσωτερικής ισορροπίας

Ανταγωνιστικότητα και εξωτερική ισορροπία

Για την ακριβέστερη περιγραφή της εξωτερικής ισορροπίας, καταστρώνουμε τις παρακάτω εξισώσεις: Έστω ότι το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών βρίσκεται σε ισορροπία. Ο ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών και των εισαγωγών σε όγκο (x και m αντίστοιχα) είναι

$$x = d_x y^* + e_x (p^* - p) \qquad (1\alpha)$$

$$m = d_m y - e_m (p^* - p) \qquad (1\beta)$$

όπου (d_x) και (d_m) είναι οι εισοδηματικές ελαστικότητες των εξαγωγών και των εισαγωγών αντίστοιχα, (y^*) και (y) είναι ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ στις χώρες προορισμού των εξαγωγών (έστω στην ΕΕ-15) και στην Ελλάδα αντίστοιχα, (e_x) και (e_m) είναι οι ελαστικότητες στις τιμές των εξαγωγών και των εισαγωγών αντίστοιχα, και (p^*-p)[1] είναι η ανταγωνιστικότητα τιμής (η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία).

Εάν υποθέσουμε ότι το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι σταθερό, και χάριν απλούστευσης[2] των υπολογισμών ότι είναι μηδενικό (B=0), δηλαδή ότι η αξία των εξαγωγών ισούται προς την αξία των εισαγωγών, θα ισχύει PX = P*M, όπου P η μέση τιμή των εξαγωγών X και P* η μέση τιμή των εισαγωγών M (όπου X και M σε όγκο). Προκειμένου να υπάρχει ισορροπία θα πρέπει να ισχύει Δ(PX) = Δ(P*M). Από αυτό συνεπάγεται ότι $PX\,[\, p + d_x y^* + e_x (p^* - p)\,] = P^*M\,[\, p^* + d_m y - e_m (p^* - p)\,]$, επομένως $p + d_x y^* + e_x (p^* - p) = p^* + d_m y - e_m (p^* - p)$. Κατά συνέπεια, η ανταγωνιστικότητα τιμής (η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία) που οδηγεί σε ισορροπία το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι

$$(p^* - p) = (d_m y - d_x y^*) / (e_x + e_m - 1) \qquad (2)$$

Επίσης, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης της Ελλάδας που είναι συμβατός με την ισορροπία στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι

$$y = [\, (p^* - p)(e_x + e_m - 1)/d_m + (d_x/d_m) y^* \,]$$

Οι τιμές των ανταγωνιστών, πριν την υιοθέτηση του Ευρώ, ήταν $p^* = e^* + p^{**}$ όπου (e^*) ο ρυθμός μεταβολής της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και (p^{**}) ο ρυθμός μεταβολής στις τιμές των ανταγωνιστών εκφρασμένων σε ξένο συνάλλαγμα.

Σε καθεστώς μεταβαλλόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, ήταν δυνατή η αύξηση του (p^*) μέσω μιας υποτίμησης ή

1 Χάριν απλοποίησης, θεωρούμε ότι η ανταγωνιστικότητα τιμής είναι η ίδια (p^*-p) σε αμφότερες τις εξισώσεις.

2 Αναλύουμε το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών αντί του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών χάριν απλούστευσης.

μέσω διολίσθησης της Δραχμής έτσι ώστε μια ταχύτερη αύξηση του ΑΕΠ να είναι συμβατή με την ισορροπία στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Με τον τρόπο αυτό ήταν δυνατή η αντιστάθμιση των μειωμένων επιδόσεων στο εξωτερικό εμπόριο που προερχόταν από την μειωμένη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (non-price competitiveness). Αναφέρεται συχνά ο ισχυρισμός ότι οι υποτιμήσεις δεν ήταν ένας αποτελεσματικός τρόπος αποκατάστασης της μειωμένης ανταγωνιστικότητας. Δεν θα εισέλθουμε σε μια τέτοια συζήτηση, διότι δεν είναι επίκαιρη, αλλά θα σημειώσουμε ότι τα περισσότερα ευρωπαϊκά νομίσματα, συμπεριλαμβανομένης της Δραχμής, στην διάρκεια της δεκαετίας του '90 υποτιμήθηκαν αποδεικνύοντας ότι οι υποτιμήσεις μπορούν, υπό όρους, να έχουν θετικά αποτελέσματα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών χωρίς να πυροδοτούν έναν φαύλο κύκλο ανατιμήσεων στις εγχώριες τιμές.

Σε καθεστώς κοινού νομίσματος, υποθέτοντας χάριν απλοποίησης ότι οι τιμές εισαγωγών (δηλαδή οι τιμές εξαγωγών των χωρών της ΕΕ) (P*) μεταβάλλονται με τον ρυθμό του αποπληθωριστή του ΑΕΠ στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και ότι οι τιμές των ελληνικών εξαγωγών μεταβάλλονται με τον ρυθμό του αποπληθωριστή στην Ελλάδα, τότε (p*-p) είναι η διαφορά μεταξύ του πληθωρισμού στην Ελλάδα και στην ΕΕ. Εάν η διαφορά αυτή είναι μηδενική, εάν δηλαδή ο πληθωρισμός στην Ελλάδα εξισωθεί με τον αντίστοιχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τότε $y = (d_x/d_m)\, y^*$.

Επομένως, στην ΟΝΕ, για έναν δεδομένο ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ (y*) στην ζώνη του Ευρώ, ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ στην Ελλάδα (y) δεν μπορεί να υπερβαίνει το $[(d_x/d_m)\, y^*]$ προκειμένου να υπάρχει σταθερότητα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της Ελλάδας με την ΕΕ, εκτός εάν ο εγχώριος πληθωρισμός καταστεί μικρότερος του πληθωρισμού στην ζώνη του Ευρώ. Αυτό σημαίνει ότι εάν $d_x/d_m<1$, τότε η πραγματική σύγκλιση (του ΑΕΠ) δεν μπορεί να συνεχίζεται εκτός εάν ισχύει διαρκώς $(p^*-p)>0$, εάν δηλαδή ο εγχώριος πληθωρισμός είναι μονίμως μικρότερος του μέσου αντίστοιχου ευρωπαϊκού μεγέθους.

Εάν το ΑΕΠ μεγεθύνεται με τον δυνητικό ρυθμό μεγέθυνσης (y_0) θα ισχύει Δu=0 (όπου u το ποσοστό ανεργίας) και

$$(p^*-p)_0 = (d_m y_0 - d_x y^*) / (e_x + e_m - 1) \qquad (3)$$

Η εξίσωση (3) ικανοποιεί τις εξής συνθήκες: Το έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών είναι σταθερό, το ΑΕΠ αυξάνεται με τον δυνητικό ρυθμό ανάπτυξης, (y_0) που είναι το άθροισμα της μακροχρόνιας τάσης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας (π_{trend}) και του ρυθμού αύξησης του εργατικού δυναμικού (L_f), και επομένως το ποσοστό ανεργίας είναι σταθερό.

Υποθέτοντας ότι το εργατικό δυναμικό (L_f) ακολουθεί την μακροπρόθεσμη τάση του, τότε το (y_0) μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει μια σταθερή τιμή περίπου 3.5%, θέτοντας (π_{trend})= 2.5% και L_f = 1%. Με αυτές τις υποθέσεις, η ανταγωνιστικότητα τιμής $(p^*-p)_0$ που απαιτείται για να υπάρχει ισορροπία στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και το ΑΕΠ να αυξάνεται με τον δυνητικό ρυθμό ανάπτυξης εξαρτάται από τις παραμέτρους d_m, d_x, e_x, e_m.

Αυτές οι παράμετροι εξαρτώνται όμως από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος.

Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι για να είναι ανταγωνιστική μια οικονομία, δηλαδή να διαθέτει σταθερό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών το οποίο καλύπτει με μονομερείς μεταβιβάσεις και αυτόνομη εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων, και

ταυτόχρονα να έχει σταθερό ποσοστό ανεργίας πλήρους απασχόλησης, είναι αναγκασμένη να υιοθετήσει μια πολιτική βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας που θα αφορά στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος, εκτός εάν ακολουθεί έναν δρόμο διαρκούς μείωσης του εγχώριου πληθωρισμού σε επίπεδα κατώτερα του μέσου όρου των ανταγωνιστριών χωρών. Στην περίπτωση της Ελλάδας, τόσο ο πληθωρισμός είναι υψηλότερος από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα υστερεί. Ενώ όμως είναι αμφίβολο αν μια χώρα που συγκλίνει πραγματικά με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 χωρών μπορεί να διατηρεί πληθωρισμό κατώτερο του μέσου ευρωπαϊκού όρου (διότι η σύγκλιση του επιπέδου των τιμών αποτελεί φαινόμενο που συνοδεύει αναγκαστικά την σύγκλιση του ΑΕΠ), η βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας εξαρτάται εν πολλοίς από πολιτικές αποφάσεις.

Αναλυτικότερη διερεύνηση των συνθηκών της εξωτερικής ισορροπίας

Σε ότι αφορά την εξωτερική ισορροπία, προκύπτει από την (2) ότι σε καθεστώς κοινού νομίσματος υπάρχει ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών[3] όταν ισχύει

$$\frac{P^*}{P} = \frac{(Y)^{\frac{d_m}{e_m + e_x - 1}}}{(Y^*)^{\frac{d_x}{e_m + e_x - 1}}}$$

Για δεδομένο το επίπεδο του ΑΕΠ στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Y*), καθώς και τις τιμές των παραμέτρων d_x, d_m, e_x, e_m, η σχέση ανταγωνιστικότητας τιμής (P*/P) και εγχωρίου προϊόντος (Y) παίρνει την μορφή

$$\frac{P^*}{P} = aY^{\beta} \qquad (4)$$

Επομένως, θεωρώντας σταθερούς όλους τους άλλους παράγοντες, για ένα υψηλότερο επίπεδο ανταγωνιστικότητας (P*/P), μπορεί να επιτευχθεί ένα υψηλότερο επίπεδο του ΑΕΠ (Y) χωρίς αυτό να οδηγήσει σε έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι, μπορούμε να χαράξουμε σε ένα διάγραμμα όπως το παρακάτω, μια καμπύλη μηδενικού ελλείμματος στο εξωτερικό εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών που θα ορίζεται από την σχέση (4), θέτοντας το προϊόν (Y) και την ανταγωνιστικότητα (P*/P) στους άξονες. Η καμπύλη αυτή, που φαίνεται στο εν λόγω διάγραμμα με τον όνομα ΤΒ, είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής και προϊόντος για τους οποίους το εξωτερικό ισοζύγιο είναι μηδενικό. Στο τμήμα του διαγράμματος που βρίσκεται δεξιά της καμπύλης ΤΒ, όλοι οι συνδυασμοί ανταγωνιστικότητας τιμής και προϊόντος οδηγούν σε εμπορικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών. Στο επίπεδο ανταγωνιστικότητας τιμής $(P^*/P)_0$, το ύψος της παραγωγής που εξασφαλίζει εξωτερική ισορροπία είναι Y_0. Στο σημείο Α, όμως, στο οποίο το προϊόν είναι $Y_1 > Y_0$, υπάρχει έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο, διότι σε αυτό το επίπεδο αυξημένης παραγωγής θα χρειαζόταν χαμηλότερες τιμές των εγχωρίων προϊόντων (δηλαδή αυξημένη ανταγωνιστικότητα τιμής) για να αντισταθ-

3 Αναλύουμε το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών αντί του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών χάριν απλούστευσης.

μίσουν τις εισαγωγές που είναι αυξημένες σε αυτό το υψηλό επίπεδο του προϊόντος (επομένως και της εγχώριας ζήτησης).

Για την κατασκευή του διαγράμματος θεωρήσαμε ως παραμέτρους τις ποσότητες $d_x, d_m, e_x, e_m,$ και (Y*). Κάθε μεταβολή σε αυτές τις παραμέτρους μετατοπίζει την καμπύλη ΤΒ, είτε προς τα επάνω (ή δεξιά) είτε προς τα κάτω (ή αριστερά). Εάν υπάρξει αύξηση στην εισοδηματική ελαστικότητα των εξαγωγών d_x, οι εξαγωγές θα είναι υψηλότερες με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής, και η καμπύλη ΤΒ θα μετατοπισθεί προς τα δεξιά (στην θέση TB_1), αφού με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής $(P^*/P)_0$, η οικονομία μπορεί να παράγει υψηλότερο προϊόν Y_1 χωρίς να δημιουργείται εμπορικό έλλειμμα. Το αντίθετο ισχύει όταν αυξάνεται η ελαστικότητα των εισαγωγών d_m, διότι με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής $(P^*/P)_0$, οι εισαγωγές καθίστανται υψηλότερες και η καμπύλη ΤΒ μετατοπίζεται προς τα αριστερά, στην θέση TB_2, έτσι ώστε με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής $(P^*/P)_0$ να πρέπει να παραχθεί προϊόν $Y_2<Y_0$ ώστε το εμπορικό ισοζύγιο να είναι μηδενικό. Όταν οι ελαστικότητες τιμής $e_x, e_m,$ αυξάνονται, η καμπύλη μετατοπίζεται προς τα δεξιά.

Διάγραμμα 3 3

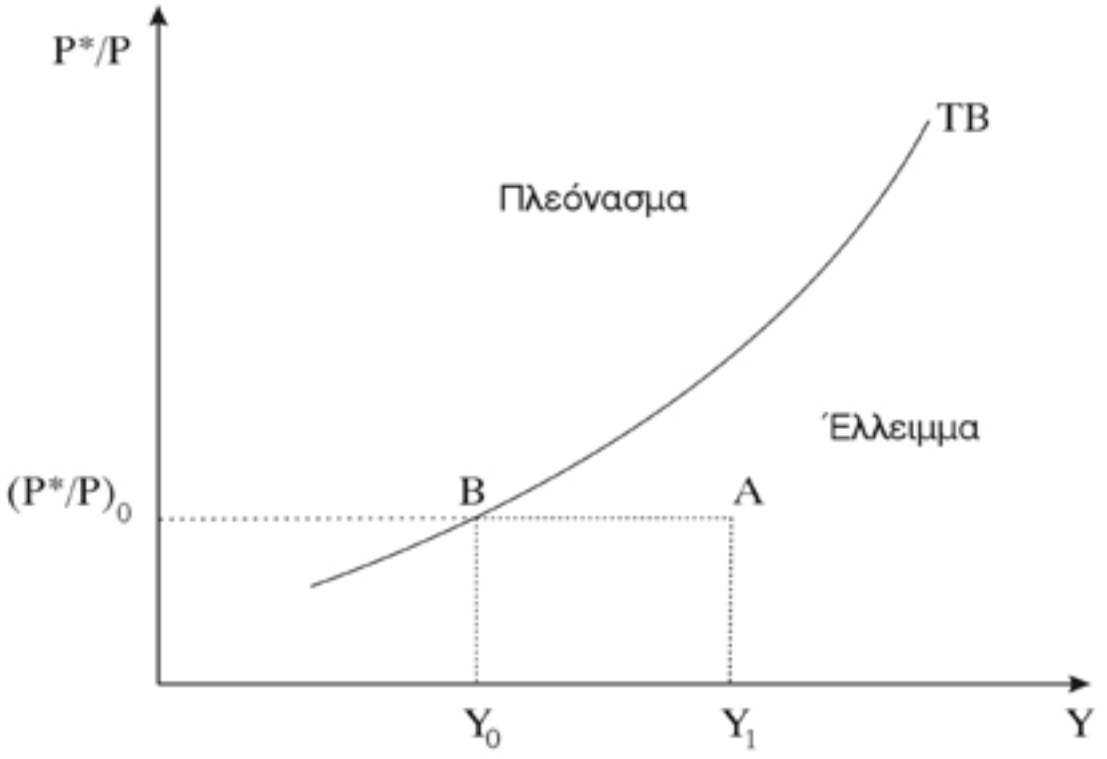

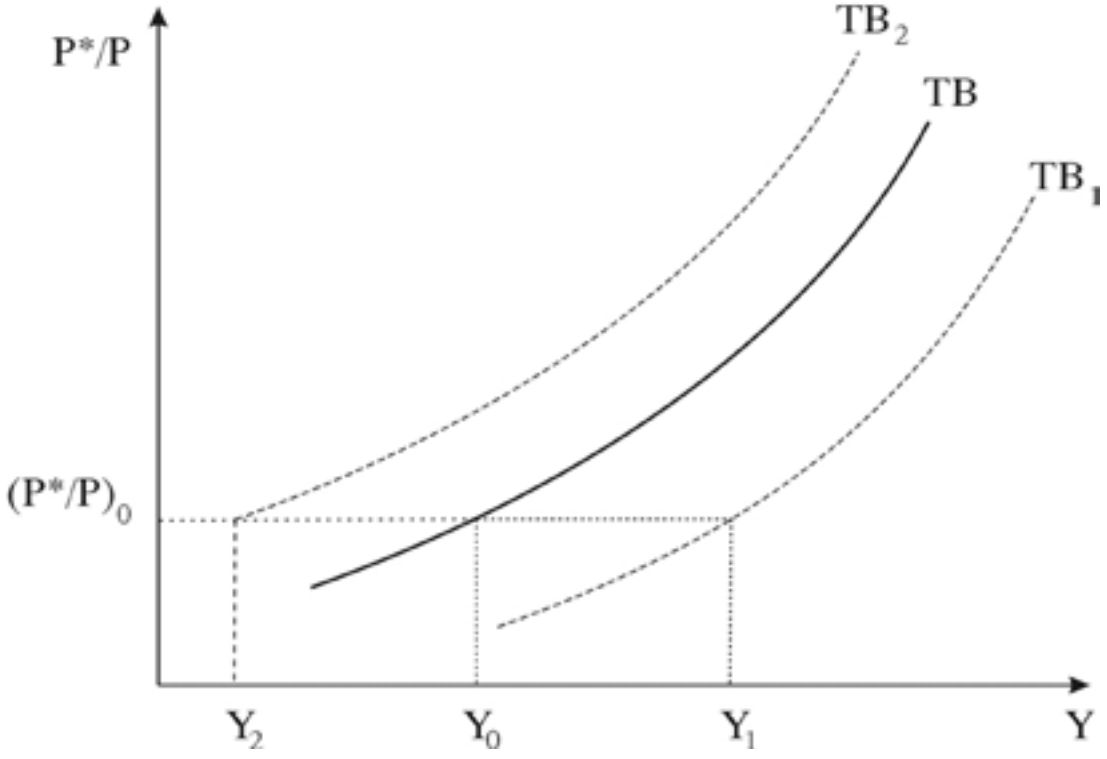

Συμπερασματικά, η θέση της καμπύλης ΤΒ, η οποία περιγράφει την εξωτερική ισορροπία της οικονομίας, ή με άλλα λόγια, τον περιορισμό που τίθεται στην οικονομία από το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, εξαρτάται από την διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (non price competitiveness), όπως αυτή εκφράζεται από τις παραμέτρους $d_x, d_m, e_x,$ και e_m . Η παράμετρος d_x (δηλαδή η αύξηση του όγκου των ελληνικών εξαγωγών στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 χωρών για 1% αύξηση στο εισόδημα της ΕΕ) εξαρτάται από παράγοντες όπως ο γεωγραφικός προσανατολισμός των εξαγωγών (πιθανόν προς μεγάλες ή ταχέως αναπτυσσόμενες αγορές), η σύνθεση των προϊόντων που παράγει η χώρα (δηλαδή η διεθνής εξειδίκευσή της) και η πιθανή αντιστοιχία της με την διεθνή ζήτηση, η ποιότητα των προϊόντων, η δημιουργία brand name και η διαφήμιση κλπ. Από τους ίδιους ή παρόμοιους παράγοντες εξαρτώνται και οι άλλες παράμετροι d_m, e_x, e_m.

Σημασία για την θέση της καμπύλης μηδενικού ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών έχει και το επίπεδο του προϊόντος (Y*) στις χώρες της ζώνης του Ευρώ. Όταν αυξάνεται το προϊόν στις χώρες αυτές, που είναι χώρες-πελάτες της ελληνικής οικονομίας, η Ελλάδα μπορεί να διατηρεί το ίδιο εμπορικό ισοζύγιο με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής, καθώς η αυξημένη παραγωγή στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ceteris paribus, αυξάνει και τις ελληνικές εξαγωγές.

Διερεύνηση των συνθηκών εσωτερικής ισορροπίας

Σε ότι αφορά την εσωτερική ισορροπία, σχετίζεται με την διαμόρφωση των εγχωρίων τιμών και των μισθών μέσω των ανταγωνιστικών απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος (Rowthorn 1977, Carlin & Soskice 1990, Layard & Nickell & Jackman 1990). Ως εκ τούτου, την εσωτερική ισορροπία περιγράφουν η εξίσωση των τιμών (price setting) και η εξίσωση των μισθών (wage setting), μέσω των οποίων προσδιορίζεται η ανεργία ισορροπίας, δηλαδή το ποσοστό ανεργίας στο οποίο ο εγχώριος πληθωρισμός είναι σταθερός και ίσος με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες, οι δε δυνατότητες να μειωθεί περαιτέρω το ποσοστό ανεργίας χωρίς αναζωπύρωση του πληθωρισμού, με περαιτέρω αύξηση της ζήτησης, έχουν εξαντληθεί.

Όταν η οικονομία είναι κλειστή, η εσωτερική ισορροπία είναι το σημείο στο οποίο καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος (μετά την αφαίρεση των φόρων από αυτό). Στο σημείο ισορροπίας, υπάρχει ένα ποσοστό ανεργίας (η ανεργία ισορροπίας) στο οποίο ο πληθωρισμός είναι σταθερός και στο οποίο ο μισθός τον οποίο μπορούν να διεκδικήσουν τα εργατικά σωματεία, με βάση τον υπάρχοντα συσχετισμό δυνάμεων, είναι ίσος με τον μισθό που είναι διατεθειμένες να καταβάλουν οι επιχειρήσεις. Η κυβέρνηση μπορεί να μειώσει την ανεργία ισορροπίας μειώνοντας την φορολογία καθιστώντας έτσι μεγαλύτερο το μερίδιο του ΑΕΠ που μπορεί να διανεμηθεί μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων.

Σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας ισχύουν όσα ισχύουν στην περίπτωση της κλειστής οικονομίας, πλην όμως, ένα τμήμα του προϊόντος διατίθεται για την "αγορά" των εισαγομένων προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών). Έτσι, το μερίδιο του προϊόντος που διατίθεται προς διανομή μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων μπορεί να είναι μικρότερο ή μεγαλύτερο ανάλογα με το "κόστος αγοράς" των εισαγομένων προϊόντων. Με άλλα λόγια, εάν το πραγματικό κόστος των εισαγομένων μπορεί

να μειωθεί, τότε, μπορούν να γίνουν ευκολότερα συμβατές οι απαιτήσεις των εγχωρίων επιχειρήσεων και των εργαζομένων. Σε χαμηλότερα επίπεδα ανεργίας, το πραγματικό κόστος των εισαγωγών μπορεί να μειωθεί χάρη στην αύξηση των εγχωρίων τιμών (P) έναντι των τιμών των εισαγομένων (P^*), οπότε ένα μικρότερο μερίδιο εγχωρίου προϊόντος μπορεί να "αγοράσει" τις ίδιες εισαγωγές, με αποτέλεσμα το εναπομένον προς διανομή προϊόν να είναι αυξημένο σε χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας. Έτσι, οι χώρες που χάρη στην αυξημένη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα που διαθέτουν μπορούν να διατηρούν αδιαλείπτως ένα σημαντικό πλεόνασμα στο εξωτερικό τους εμπόριο (π.χ. η Γερμανία), είναι σε θέση να έχουν υψηλές εγχώριες τιμές (P) έναντι των τιμών των ανταγωνιστριών χωρών τους (P^*) (δηλαδή χαμηλή ανταγωνιστικότητα τιμής), και θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, χαμηλότερη ανεργία ισορροπίας.

Υπάρχει ως εκ τούτου μια ανάλογη σχέση μεταξύ των σχετικών τιμών (P^*/P) και της ανεργίας ισορροπίας (u_0). Για τον αναλυτικότερο προσδιορισμό της σχέσης αυτής χρησιμοποιούμε εξισώσεις των τιμών και την εξίσωση των μισθών (με πεζούς χαρακτήρες συμβολίζουμε τον λογάριθμο μιας μεταβλητής π.χ. $p = \ln P$).

Ο δείκτης τιμών καταναλωτή (p_c) είναι ο σταθμικός μέσος των εγχωρίων τιμών (p) και των τιμών των εισαγομένων προϊόντων (p*). Όλες οι τιμές, συμπεριλαμβανομένων των τιμών των εισαγομένων προϊόντων είναι εκπεφρασμένες σε εθνικό νόμισμα[4]. Ισχύει, επομένως, σε λογαρίθμους,

$$p_c = \mu p^* + (1-\mu)p \qquad (5)$$

Ο συντελεστής (μ) εκφράζει τον βαθμό διείσδυσης των εισαγωγών στην εγχώρια αγορά.

Έστω ότι το επίπεδο των ονομαστικών μισθών εξαρτάται από το επίπεδο των τιμών καταναλωτή (έστω χωρίς καθυστέρηση), και από το ποσοστό ανεργίας:

$$w = p_c - au + b \qquad (6)$$

όπου (w) ο μέσος ονομαστικός μισθός (σε λογάριθμο), (u) το ποσοστό ανεργίας, (b) ο μισθός αναφοράς και (a) η ελαστικότητα του πραγματικού μισθού στις μεταβολές του ποσοστού ανεργίας.

Για τις τιμές των εγχωρίων τιμών θεωρούμε ότι καθορίζονται σε κάποιο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι τιμές στην κλειστή οικονομία (ιδιαίτερα στον προστατευμένο τομέα της οικονομίας που δεν εκτίθεται σημαντικά στον διεθνή ανταγωνισμό) και σε κάποιο βαθμό από τις τιμές του ανταγωνισμού και τις τιμές των εισαγομένων πρώτων υλών.

$$p = (1-k)(m + w - \pi) + kp^* \qquad (7)$$

όπου (π) η παραγωγικότητα της εργασίας, $(w-\pi)$ το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, (m) τα περιθώρια κέρδους και (k) ένας συντελεστής που εκφράζει το βαθμό έκθεσης της εγχώριας παραγωγής στον διεθνή ανταγωνισμό.

Από τις (5), (6) και (7) προκύπτει η ανεργία ισορροπίας (u_0), στην οποία ο εγχώριος πληθωρισμός (Δp) ισούται με τον πλη-

4 Η συναλλαγματική ισοτιμία δεωρείται σταδερή.

θωρισμό (Δp^*) στις ανταγωνίστριες χώρες (εν προκειμένω στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 χωρών) και οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος είναι συμβατές. Η σχέση που συνδέει την ανεργία ισορροπίας (u_0) με τις σχετικές τιμές $(p - p^*)$ είναι

$$(p^* - p) = \frac{1}{\frac{1}{1-k} - (1-\mu)}(au_0 - m - b + \pi) \quad (8)$$

Θέτοντας για λόγους απλοποίησης $\lambda = \frac{1}{1-k} - (1-\mu)$, η σχέση (8) γίνεται

$$(p^* - p) = (\frac{1}{\lambda})(au_0 - m - b + \pi) \quad (9)$$

ή ισοδύναμα

$$u_0 = (\frac{1}{a})\{\lambda(p^* - p) + m + b - \pi\} \quad (10)$$

Από την (10) προκύπτει ότι

1. Σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας, η ανεργία ισορροπίας είναι συνάρτηση των σχετικών τιμών $(p^* - p)$. Οι αυξημένες εγχώριες τιμές καθιστούν φθηνές τις εισαγωγές και ceteris paribus αυξάνουν τα περιθώρια συμβιβασμού των αντιτιθέμενων απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας.

2. Η ανεργία ισορροπίας (u_0) εξαρτάται από τρεις επιπλέον συνιστώσες: πρώτον, από την απαίτηση της εργασίας επί του προϊόντος και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας (παράμετροι a και b), δεύτερον, από την παραγωγικότητα της εργασίας (π), και τρίτον από την απαίτηση των επιχειρήσεων επί του προϊόντος όπως αυτή εκφράζεται από το ύψος των περιθωρίων κέρδους (m). Μια αύξηση των απαιτήσεων των επιχειρήσεων επί του προϊόντος (αύξηση της παραμέτρου m, θεωρούμενης ως εξωγενώς καθοριζόμενης), οδηγεί σε αύξηση της ανεργίας ισορροπίας Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση κατά την οποία αυξάνονται οι απαιτήσεις της εργασίας επί του προϊόντος (αύξηση του b) ή μειώνεται η ευελιξία των πραγματικών μισθών (μείωση του a). Μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αντιστρόφως, έχει τα αντίθετα αποτελέσματα, δηλαδή την μείωση της ανεργίας ισορροπίας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας (θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς). Επομένως, η εσωτερική ισορροπία της οικονομίας είναι τόσο πιο ευνοϊκή όσο οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος είναι χαμηλότερες και η παραγωγικότητα της εργασίας υψηλότερη.

3. Η εντεινόμενη διείσδυση (αύξηση του συντελεστή μ) οδηγεί σε μεγαλύτερη ανεργία ισορροπίας (u_0) (θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς) διότι αυξάνεται το μερίδιο του ΑΕΠ που πρέπει να διατεθεί για την "αγορά" των εισαγωγών. Ο ίδιος συλλογισμός ισχύει για την περίπτωση κατά την οποία οι επιχειρήσεις ακολουθούν τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού (p^*) περισσότερο από όσο στο παρελθόν (αύξηση του συντελεστή k).

Από την (8) προκύπτει ότι θεωρώντας τους άλλους παράγοντες ως σταθερούς, σε ένα υψηλότερο επίπεδο σχετικών τιμών (P^*/P) αντιστοιχεί ένα υψηλότερο επίπεδο ισορροπίας, δηλαδή μια υψηλότερη

ανεργία ισορροπίας ή ισοδύναμα ένα χαμηλότερο επίπεδο δυνητικής παραγωγής. Έτσι μπορούμε να χαράξουμε, στο διάγραμμα με άξονες το προϊόν (Y) και τις σχετικές τιμές $(P*/P)$, μια καμπύλη πλήρους απασχόλησης και σταθερού πληθωρισμού, που εκφράζει την εσωτερική ισορροπία της οικονομίας όταν είναι δεδομένη η παραγωγικότητα (π), η ελαστικότητα των μισθών στο ποσοστό ανεργίας (α) και συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος $(m+b)$. Η καμπύλη αυτή, που φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα με το όνομα CC, είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών προϊόντος και σχετικών τιμών για τους οποίους επιτυγχάνεται ανεργία ισορροπίας και σταθερός πληθωρισμός. Η καμπύλη είναι φθίνουσα, διότι σε χαμηλότερο (u_0), επομένως σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής (y), ο πραγματικός μισθός που επιτυγχάνουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων είναι υψηλότερος [εξίσωση μισθών (6)], και η επακόλουθη αύξηση των τιμών (p) [εξίσωση (7)] καθιστά τις σχετικές τιμές $(p*-p)$ μικρότερες έτσι ώστε μειώνεται το πραγματικό κόστος των εισαγωγών και καθίστανται συμβατές οι αντιτιθέμενες απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος.

Στο σημείο Α, στο επίπεδο σχετικών τιμών $(P*/P_1)$, το πραγματικό κόστος των εισαγωγών είναι χαμηλό έτσι ώστε να καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε ένα υψηλό επίπεδο παραγωγής (Y_1), στο οποίο επιτυγχάνεται σταθερότητα στον πληθωρισμό και στο ποσοστό ανεργίας. Εάν η παραγωγή βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο (Y_0), έστω στο σημείο Β, και εάν η ζήτηση επιβάλλει την διατήρηση της παραγωγής σε αυτό το επίπεδο, τότε, ceteris paribus θα υπάρξει προσαρμογή των μισθών και των τιμών ώστε το τελικό σημείο ισορροπίας να βρίσκεται επί της καμπύλης CC.

Για την κατασκευή του διαγράμματος θεωρήσαμε ως παραμέτρους τις ποσότητες $(m+b)$, (a), και (λ). Κάθε μεταβολή σε αυτές τις παραμέτρους μετατοπίζει την καμπύλη CC είτε προς τα επάνω (ή δεξιά) είτε προς τα κάτω (αριστερά). Εάν υπάρξει αύξηση στα περιθώρια κέρδους (m), θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, η καμπύλη μετατοπίζεται προς τα αριστερά (στην θέση CC΄ όπως φαίνεται στο σχετικό διάγραμμα), διότι με τις ίδιες σχετικές τιμές (το ίδιο πραγματικό κόστος εισαγωγών) η ανεργία ισορροπίας αυξάνεται και το επίπεδο δυνητικής παραγωγής μειώνεται. Το ίδιο ισχύει όταν υπάρχει μια αύξηση στις απαιτήσεις των εργαζομένων (b). Αντιθέτως, μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μετατοπίζει την καμπύλη προς τα δεξιά, δηλαδή προκαλεί άνοδο του επιπέδου της δυνητικής παραγωγής. Μια αύξηση της ευαισθησίας των μισθών (a) στις αλλαγές του ποσοστού ανεργίας, μετατοπίζει, επίσης, την καμπύλη προς τα δεξιά. Αντίθετα, η αύξηση της διείσδυσης των εισαγωγών (μ) και η διαμόρφωση των τιμών με βάση τις τιμές του ανταγωνισμού (k) μετατοπίζουν την καμπύλη προς τα αριστερά.

Διάγραμμα 3.4

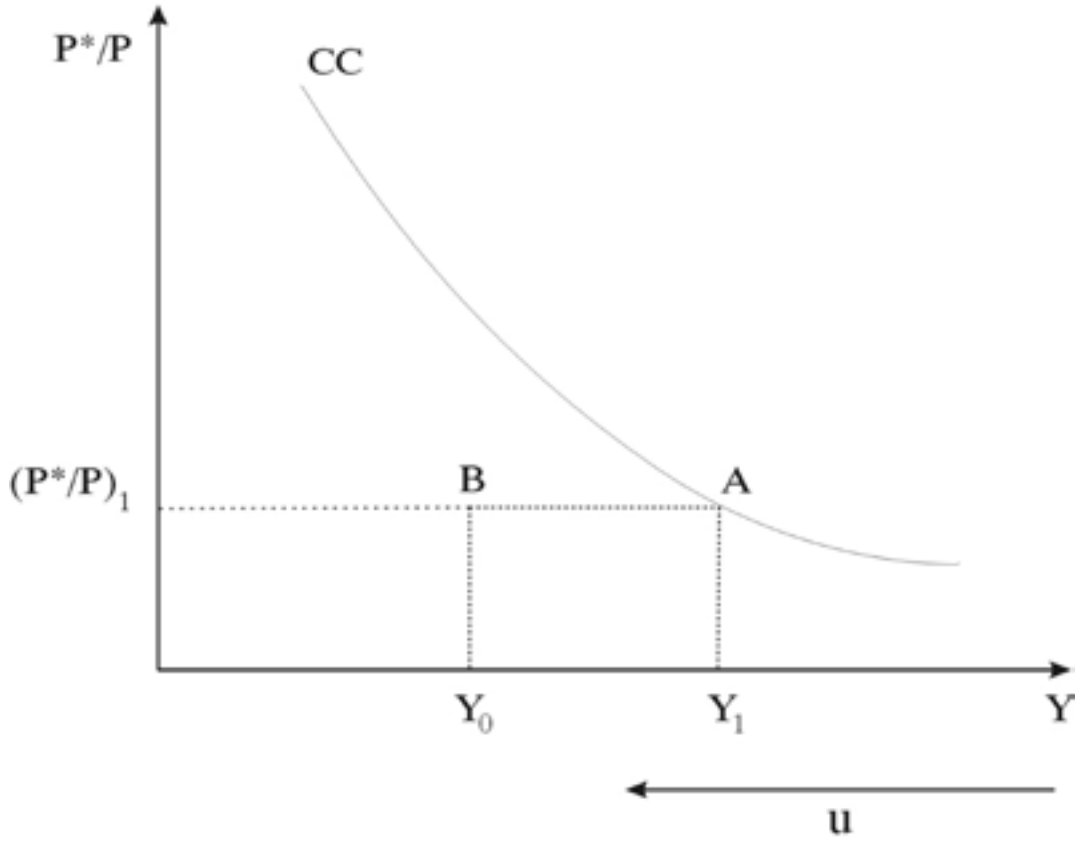

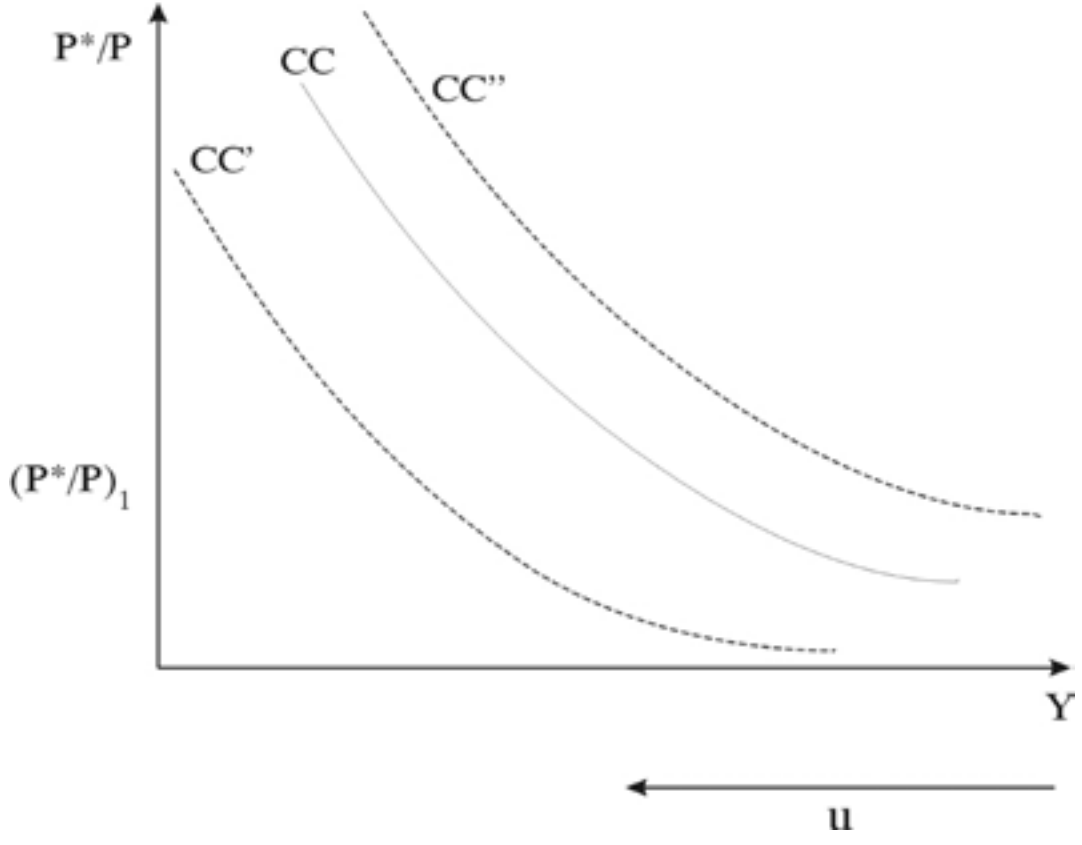

Ο συνδυασμός εξωτερικής και εσωτερικής ισορροπίας

Για να αναλυθεί η διπλή απαίτηση, η οικονομία να βρίσκεται σε εξωτερική και εσωτερική ισορροπία, τοποθετούμε τις καμπύλες εξωτερικής ισορροπίας και εσωτερικής ισορροπίας στο ίδιο διάγραμμα, όπως παρακάτω.

Διάγραμμα 35

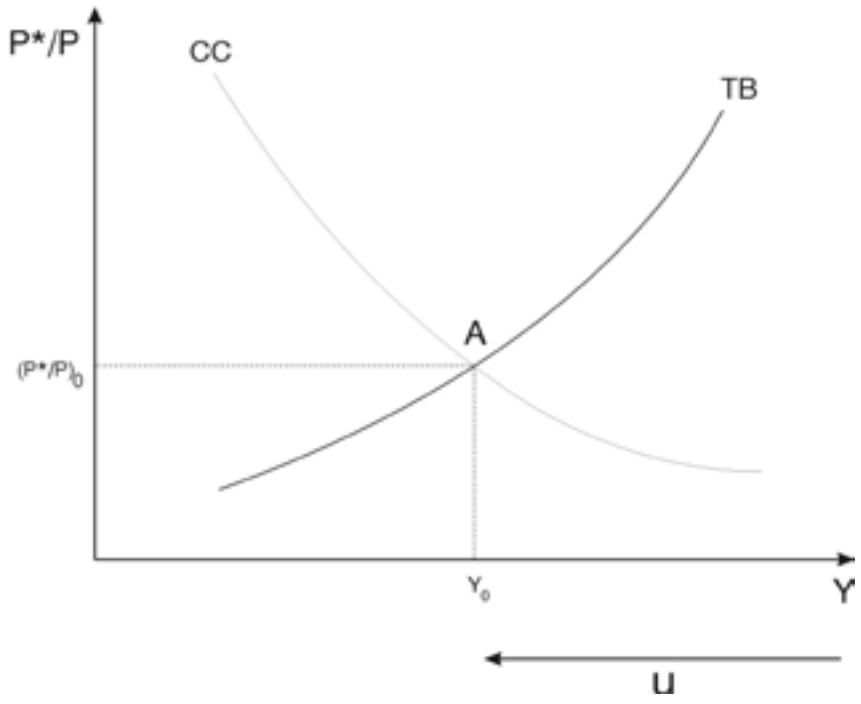

Το σημείο τομής Α των δύο καμπυλών είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο υπάρχει ταυτόχρονα εξωτερική ισορροπία, αφού η καμπύλη ΤΒ αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο των συνδυασμών παραγωγής (Y) και τιμών $(P*/P)$ για τους οποίους το εμπορικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό, και η καμπύλη CC αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο των συνδυασμών παραγωγής (Y) και τιμών $(P*/P)$ για τους οποίους ο εγχώριος πληθωρισμός ισούται με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες, εν προκειμένω στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15, και επομένως η ανταγωνιστικότητα έναντι αυτών διατηρείται σταθερή, και το ποσοστό ανεργίας έχει μειωθεί στο χαμηλότερο δυνατό σημείο του (την ανεργία ισορροπίας).

Το ερώτημα που μας ενδιαφέρει είναι ποιοι παράγοντες επιδρούν στην θέση του σημείου Α, διότι η μετατόπιση του προς τα δεξιά είναι επιθυμητή ώστε η ανεργία ισορροπίας που είναι συμβατή με την εξωτερική ισορροπία, να βρίσκεται κοντά στο ποσοστό πλήρους απασχόλησης του εργατικού δυναμικού. Επομένως, το ερώτημα που μας ενδιαφέρει είναι ποιοι παράγοντες επιδρούν στην θέση των δύο καμπυλών ΤΒ και CC.

Οι παράγοντες που βελτιώνουν τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (non price competitiveness), είναι όσοι παράγοντες:

- αυξάνουν την εισοδηματική ελαστικότητα των εξαγωγών d_x,

- μειώνουν την ελαστικότητα των εισαγωγών d_m, και
- αυξάνουν τις ελαστικότητες τιμής e_x, e_m.

και δεύτερον, όσοι παράγοντες αυξάνουν το επίπεδο παραγωγής στις ανταγωνίστριες χώρες (Y^*).

Οι παράγοντες που μετατοπίζουν την καμπύλη εσωτερικής ισορροπίας προς τα δεξιά είναι, πρώτον, όσοι παράγοντες:

1. μειώνουν την απαίτηση των επιχειρήσεων επί του προϊόντος (δηλαδή τα περιθώρια κέρδους m),
2. μειώνουν την απαίτηση των εργαζομένων επί του προϊόντος (μειώνουν τον μισθό αναφοράς b, που θα υπήρχε εάν το ποσοστό ανεργίας ήταν ίσο προς την ανεργία ισορροπίας u_0),
3. αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας (π),
4. αυξάνουν την ευαισθησία των μισθών (α) στις αλλαγές του ποσοστού ανεργίας,
5. μειώνουν την διείσδυση των εισαγωγών (μ), και
6. επιτρέπουν στις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα να είναι λιγότερο price takers, δηλαδή να διαμορφώνουν τις τιμές τους περισσότερο με βάση τα στοιχεία του κόστους τους και λιγότερο με βάση τις τιμές του ανταγωνισμού (k).

Βιβλιογραφία

- Aglietta M. (1976), Régulation et crises du capitalisme, Calman-Levy,
- Aglietta M. (1997), Macro-économie Internationale, Montchrestien,
- Akerfof G., Dickens W.T. & Perry G.L. (2000), "Near-Rational Wage and Price Setting and the Optimal Rates of Inflation and Unemployment", Brookings Papers of Economic Activity, (1),
- Akerlof G., Dickens W.T. & Perry G.L. (1996), "The Macroeconomics of Low Inflation", Brookings Papers on Economic Activity No1,
- Amable B. (1990), "Spécialisation Internationale et Politique Industrielle", Revue de l'IRES no 4,
- Amin Ash. & Robins K. (1992), "Le retour des économies régionales? La géographie mythique de l'accumulation flexible", in Benko G. B. & Lipietz A., (éds.), Les régions qui gagnent, PUF,
- Amin, A., N. Thrift (1992): "Neo-Marshallian nodes in global networks". International Journal of Urban and Regional Research, 16,4, 571-87,
- AVERMAETE T. (2002), Systems of innovation: the case of small food firms in the EU, University of Ghent, Working Paper,
- AZAIS C., CORSANI A., DIEUAIDE P. (eds), (2001), Vers un capitalisme cognitif, L'Harmattan,
- Ball L. & Moffitt R. (2001), "Productivity Growth and the Phillips Curve", NBER Working Paper No 8421,
- Barou Y. & Keizer B. (1984), Les grandes économies, Seuil,
- Baudchon H. (1997), "Le paradoxe du ralentissement du progrés technique", Observations et Diagnostics Economiques, No 60, OFCE,
- Beccatini G. (1992), "Le district marshallien: une notion socio-économique, in Benko & Lipietz (ed.) Les régions qui gagnent, PUF,
- Benko G. B. & Lipietz A. (1992), "De la régulation des espaces aux espaces de la régulation", στο Boyer & Saillard (ed.), L'état de la théorie de la régulation, La Découverte,
- Billaudot B. & Gauron A. (1985), Croissance et Crise, La Découverte,
- Blanchard O. & Fitoussi J.P. (1998), Croissance et chômage, Conseil d' Analyse Economique, La Documentation Française,
- Blanchard O. & Katz L.F. (1997), "What We Know and Do Not Know About the Natural Rate of Unemployment", Journal of Economic Perspectives, Vol.11, No1: 51-72, Winter,
- Blanchard O. & Muet P.A. (1993), "Competitiveness through disinflation: an assessment of the French macroeconomic strategy", Economic Policy No16, April,
- Boyer R. & Durand J.P. (1993), L'aprés fordisme, Syros,
- Boyer R. & Petit P. (1991), "Technical Change, Cumulative Causation and

Growth", in Technology and Productivity, the Challenge for Economic Policy, OECD,

- BRAADLAND T.E., Innovation in the Norwegian food system, STEP Working Paper, 2000,
- Caballero Sanz F. & Catinat M. (1992), "Europe an Technology Policy and Cohesion: a Reconciliation in Practice", Revue d'économie industrielle no 59,
- Catin M. (2000), "Les mécanismes et les étapes de la croissance régionale", Bulletin de l'économie de la défense, Ιανουάριος,
- CEDEFOP, Le rôle de l'entreprise dans la production des qualifications, 1995
- Coriat B. (1990), L'atelier et le Robot, σελ. 140 και επόμενες,
- CORNU R., Education, savoir et production, Editions de l'Université de Bruxelles, 2001
- Délégation du Sénat pour l'UE (1998), "Europe et Mondialisation: l'espoir industriel",
- DUCATEL K., (2001), Learning and skills in the knowledge economy, DRUID Working Paper, 1998
- Dunford M., "Italian Regional Evolutions", ESCR. Program One Europe or Several? Working Paper No33/01, Sussex European Institute, University of Sussex,
- Englander S. & Mittelstad A. (1988), "La productivité totale des facteurs: aspects macroéconomiques et structurels de son ralentissement ", Revue économique de l'OCDE, no10,
- European Commission (1997 & 1998), The competitiveness of European Industry,
- FORAY D., (1968), L'économie de la connaissance, La Découverte, 2000
- Friedman M., "The role of Monetary Policy", American Economic Review, vol.58:1-17, March,
- Fumihiro G. & Kazutomo I. (1989), "The theoretical basis of Industrial Policy", Research Institute of International Trade and Industry,
- GALIZZI G., VENTURINI L. (Editors), (1996), Economics of innovation: The Case of food industry, Physica-Verlag,
- GETIMIS P., PARASKEVOPOULOS CHR., (2002) "Europeanisation of regional policy and institution-building in Greece: a neglected aspect of policy evaluation?, Regional Studies Association Conference, Aix en Provence, 31 May,
- Hansen J. & Roeger W. (2000), "Estimation of Real Equilibrium Exchange Rates", Economic Papers No 144, GDII, European Commission
- Helpman & Krugman P. (1986), "Market Structure and Foreign Trade", Harvester Press,
- Kuznets S. (1975), Economic Growth of Nations, Harvard University Press,
- Lafay G. (1979), "Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?", περιέχεται στο Économie et Finance Internationales, Dunod (1987), "Avantage comparatif et compétitivité", Économie Prospective Internationale, no29, 1er trimestre

(1989), La fin des avantages acquis, Economica,

- LAM A., (1998),Tacit knowledge, organizational learning and innovation: a societal perspective, DRUID Working Paper,
- LAZONICK W., (2001), The theory of innovative enterprise, INSEAD Working Paper,
- LAZONICK WILLIAM (2001), "Η Οργάνωση των Επιχειρήσεων και ο Μύθος της Οικονομίας της Αγοράς", Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης,
- Lipietz A. (2001), "Aménagement du territoire et développement endogéne", Rapport au Conseil d' Analyse Économique,
- Loiseau B., Mazier J., Winter M.B. (1976), "Répartition, accumulation et rentabilité du capital", SEF, No 25,
- Lucas, R. E., Jr. (1988), "On the Mechanics of Economic Development." Journal of Monetary Economics 22 ,
- LUNDVALL B-A., KRISTENSEN F.S., (1997), Organisational change, innovation and human ressource Development as a response to increased competition, DRUID Working Paper,
- LUNDVALL B-A., NIELSEN P.,(2003) "Innovation, learning organisations and industrial relations", DRUID Working Paper No 03-07,
- LUNDVALL B-A., (1996),The social dimension of the learning economy, DRUID Working Paper,
- LYBERAKI A. & PARASKEVOPOULOS CHR. (2002), "Social Capital Measurement in Greece", OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement,
- Malecki E.J. (1999), "Knowledge and regional competitiveness", Paper presented at the International Symposium Knowledge, Education and Space, Heidelberg,
- Mankiw (2001), "The Inexorable and Mysterious Trade Off Between Inflation and Unemployment", Economic Journal, May, 111,
- Mankiw N.G. & Ball L. (2004), "The NAIRU in theory and practice", NBER No 8940
- Mankiw N.G., Romer D. & Weil D. (1992), "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", Quarterly Journal of Economics, Volume 107, Issue 2, May
- Maoti M. & Mouhoud M. (1994), "Information et organisation de la production: vers une division cognitive du travail", Économie Appliquée, t. XLVI, no1,
- Masakuyi Morikawa (1997), "Policies for Industrial Reform: Lessons from Japanese Industrialization and Rapid Economic Growth", Research Institute of Industrial Trade and Industry, March,
- MASKELL P. (2001) "Social capital innovation and competitiveness", Center for Economic and Business Research, WP 2001-2,
- Mazier J., Mathis J. & Rivaud-Danset D. (1988), La compétitivité industrielle, Dunod,
- Mouhoud M. (1998), "Globalisation et Régionalisation des économies: Fon-

dements et Logiques en oeuvre", La Revue de l'IRES no27,

- National Competitiveness Council (1996), "What is competitiveness?" http://www.forfas.ie/report/ncc/,
- NIELSEN P., LUNDVALL B-A., (2003),Innovation, Learning Organizations and industrial relations, DRUID Working Paper,
- NUTEK (1997), "Market Shares, Relative Prices and Quality", Stockholm,
- OCDE, (2001), La ville et les régions dans la nouvelle économie apprenante,
- OCDE, (2000), Société du savoir et gestion des connaissances,
- OECD (1997), "New Directions for Industrial Policy", Policy Brief No 3/97,
- OECD (2000), Cities and Regions in the New Learning Economy,
- OECD, (1996),Assessing and certifying occupational skills and competences in vocational education and training,
- OECD, (1999), Best practices in local development,
- OECD, (1996), Employment and growth in the knowledge economy,
- OECD, (2001), Innovative clusters, drivers of national innovative systems,
- Oman Ch. (1996), "Les défis politiques de la Globalisation /Régionalisation", Revue du Développement de l'OCDE,
- PARASKEVOPOULOS CHR. (2000), "Institutional Networks, Learning and Greece's Adaptation within European Regional Policy", in Achilleas Mitsos & Elias Mossialos (ed.), Contemporary Greece and Europa, Ashgate,
- PARASKEVOPOULOS CHRISTOS (2001), "Interpreting Convergence in the European Union", London: Palgrave,
- Phelps (1968), "Money-Wage Dynamics and Labor Market Equilibrium", Journal of Political Economy, 76, July/August, 4 (Part 2),
- Phillips A.W. (1958), "The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957", Economica, Vol.25:283-299,
- Piore M. & Sabel C., (1984), The Second Industrial Divide, Basic Books,
- Pissarides C.A. (2002), "Unemployment in Britain: A European Success Story", Conference Unemployment in Europe: Reasons and Remedies, organized by Yrjo Jahnsson Foundation and CESifo, Munich Dec. 6-7,
- Porter M. (1990), The Competitive Advantage of Nations, MacMillan,
- Porter M. E. (2000), "Clusters and the New Economics of Competition", in Garten, J. E. (ed.), World Views, Harvard Business Review Books,
- Putnam R. (1999) "The Prosperous Community. Social Capital and Public Life", The American Prospect Vol.4, No13,
- PUTNAM ROBERT (1993), "Making Democracy Work", Princeton University Press,
- PYKE FRANK (1998), "Local development and the management of change in Europe", Employment and training papers 31, ILO,

- Reiffers J.L. (1990), "Échange et spécialisation internationale", στο Encyclopédie Économique, Economica,
- Romer P. (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", Journal of Political Economy, 94,
- Romer P. (1990), "Endogenous Technological Change", Journal of Political Economy, 98 (part 2),
- Romer P. (1994), "The Origins of Endogenous Growth", Journal of Economic Perspectives, Winter,
- Sargent J.R. (2002), "Towards a New Economy? Recent Inflation and Unemployment in the UK", National Institute Economic Review 181, July,
- Solow R.M. (1956), "A contribution to the theory of economic growth", Quarterly Journal of Economics, vol. 70,
- Stock and Watson (1999), "Forecasting Inflation", Journal of Monetary Economics, 44 (2), October,
- Storper M. & Harrison B. (1992), "Flexibilité, hiérarchie et développement régional: les changements de structure des systémes productifs industriels et leurs nouveaux modes de gouvernance dans les années 1990", in Benko G.B., Lipietz A. (éds.) Les régions qui gagnent, PUF,
- STORPER M.,(1998) "Industrial policy for latecomers: products, conventions and learning", in M.Storper, St.Thomadakis, L.Tsipouri, "Latecomers in the global economy", Routledge,
- Taddei D. και Coriat B. (1993), Made in France, Le Livre de Poche,
- TEMPLE JONATHAN, (2000), "Growth effects of education and social capital in the OECD countries", Economic Department Working Papers No 263, OECD,
- TRIGILIA CARLO, (2001), "Social Capital and Local Development", European Journal of Social Theory, 4 (4),
- Williamson J. (1994), Estimating Equilibrium Exchange Rates, Institute for International Economics,
- ZARIFIAN PH. (2001), Objectif compétences, Liaisons,
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ Ζ. (2001), "Έκδεση αξιολόγησης δικτύου μεταλλοκατασκευών Κοζάνης και Βόλου",
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997), Economic Policy in EMU, DGII,
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1998), Growth and Employment in the Stability-Oriented Framework of EMU, DGII,
- ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, (2003), Γνωμοδότηση με θέμα "Στρατηγική της Λισσαβώνας και βιώσιμη ανάπτυξη",
- ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ Λ., ΑΝΔΡΙΑΣ Γ., ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΣΤ., ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π., (1997), "Ένδυση: Ξάνθη - Δράμα - Καβάλα", μελέτη στα πλαίσια του προγράμματος Το Μέλλον της Ελληνικής Βιομηχανίας, Υπουργείο Ανάπτυξης,
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π. (επιμέλεια), (2003), Τεχνολογία, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων, ΙΝΕ ΓΣΕΕ,
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π., (2001), Για ένα "νέο υπόδειγμα" πολιτικής για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόλη-

ση: αξιοποίηση των συμπερασμάτων της μελέτης για τις αναγκαίες παρεμβάσεις για την απασχόληση στο νομό Θεσσαλονίκης, Τετράδια του ΙΝΕ, Αύγουστος

- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π., (2003), "Εργασία, γνώση και εκπαίδευση: η περίπτωση της ελληνικής χημικής βιομηχανίας", Π. Λινάρδος-Ρυλμόν (επιμέλεια), "Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων", ΙΝΕ/ΓΣΕΕ,
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ Π., (2003β), "Η αειφόρος ανάπτυξη στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων και οι ανάγκες σε ανθρώπινο δυναμικό: οι περιπτώσεις του ροδάκινου στο νομό Ημαθίας και του ελαιόλαδου στο νομό Μεσσηνίας", PRO-DIALOGUE, αδημοσίευτη μελέτη,
- ΜΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, (2001), Φάση Β, Έρευνα Πεδίου, Υπουργείο Ανάπτυξης,
- ΜΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, (2001), Φάση ΣΤ, Συμπεράσματα και Προτάσεις, Υπουργείο Ανάπτυξης,
- ΝΟΝΑΚΑ Ι., ΤΑΚΕΟΥΤΣΙ Χ., (2001), Η επιχείρηση της γνώσης, Καστανιώτης,
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ. (1997), "Κοινωνικό Κεφάλαιο και Θεσμικά Δίκτυα Συλλογικής Εκμάθησης", ΤΟΠΟΣ, Νο 12,
- ΠΙΤΕΛΙΣ ΧΡ., ΑΝΤΩΝΑΚΗΣ Ν., (1998), "Διεθνής ανταγωνιστικότητα και βιομηχανική στρατηγική", Τυπωθήτω,
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Θ., (2003), "Ειδικότητες και εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού στον μαζικό τουρισμό", Π. Λινάρδος-Ρυλμόν (επιμέλεια), "Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων", ΙΝΕ ΓΣΕΕ,
- ΤΣΑΡΤΑΣ Π. (επιμέλεια), (2000), "Τουριστική ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις", Εξάντας,
- ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Κ., (2002), Ελαιοτριβεία και τυποποιητήρια νόμου Μεσσηνίας, PRO-DIALOGUE,
- ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Κ., (2002), Κονσερβοβιομηχανίες Ροδακίνου νομού Ημαθίας, PRO-DIALOGUE,
- ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Κ., (2003) "Ψηφιακή τεχνολογία, ειδικότητες και ο ρόλος της κατάρτισης στα διυλιστήρια πετρελαίου", in Π. Λινάρδος-Ρυλμόν (επιμέλεια), "Νέες τεχνολογίες, οργάνωση της εργασίας και σχηματισμός των ειδικοτήτων", ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ:
ΚΑΜΠΥΛΗ ADV.
Αντιγόνης 60, 104 42 Αθήνα,
Τηλ.: 210-51.56.820, Fax: 210-51.56.811, e-mail: info@kambili.gr